

הוויכוח בתנועת העבודה בארץ-ישראל על רעיון המדינה הדו-לאומית (פרשיות באינטרפרטאציה של הציונות)

השנים 1937—1948, למן ועדת פיל ועד להקמת מדינת ישראל, היו גורליות לעם היהודי, לציונות ולמזרח התיכון. מעולם לא הומחש בצורה טראגית יותר העדר הביטחון לקיומו הפיסי של העם היהודי בגולה; מעולם לא הורגשה בחרדה גדולה יותר, הדחיפות והחיוניות של הפתרון הציוני; בפני העולם כולו הוצגה, כבר בשנות המלחמה, שאלת מעמדו של העם היהודי ושל הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל. ברור היה, כי הספר הלבן מלפני המלחמה נטול כל משמעות, וכי דרושה הגדרה חדשה למעמדו הבינלאומי של העם היהודי וליחס שבין מעמדו של העם היהודי בארץ-ישראל ובין הערבים היושבים בארץ, ואולי גם בזיקה לארצות הערביות השכנות. השאלה של שלום או מלחמה במזרח הקרוב היתה תלויה בנכונות מצד הגורמים השונים האלה לכינון יחסי שלום ושיתוף פעולה, ובהבנת התועלת ההדדית והאפשרויות החיוביות הכרוכות בשיתוף פעולה זה.

המאמר המובא בזה מבקש לתאר ולנתח קטע קטן מהתקופה ועניין אחד בלבד, והוא: הוויכוחים שהתנהלו בתנועת העבודה הציונית-סוציאליסטית בארץ, בשנות הארבעים המוקדמות (עד 1946 בערך), בקשר לרעיון לכונן את ארץ-ישראל כמדינה דו-לאומית, בזיקה לפדראציה ערבית במזרח הקרוב. כוננתנו היא לנתח בזה את הנוסחאות השונות שהוצעו ואת הכתנתן תוך כדי הוויכוח עצמו. אין אפשרות ואין צורך לפרט במסגרת מאמר זה את ההתפתחויות הפנים-מפלגתיות ואת התמורות הפוליטיות, הלאומיות והבינלאומיות, אשר השפיעו על השתנות המושגים, אלא להזכירן בלבד, במידה שהדבר מתחייב מן הנושא.

תהיה זו טעות אם נניח, כי המפלגות השונות והגורמים שהשתתפו בוויכוח נקטו מראש עמדה מוגדרת, קבועה ומסקנית. נהפוך הוא, כל הצדדים לוויכוח זה, כפי שיוכח, שינו במהלכו את נוסחאותיהם והיו גמישים ופתוחים לאפשרויות רבות ושונות. ההסדרים שהוצעו לשיתוף פעולה יהודי-ערבי בארץ ובמזרח הקרוב היו גמישים ופראגמטיים. אף רעיון המדינה היהודית השאיר עדיין אופציות רבות והוא נוסח בצורות שונות, לא כל שכן רעיון הדו-לאומיות והפדראציה המזרח-תיכונית. לא היתה זו דוגמה או תביעה בלעדית, אלא חיפוש אחר אפשרויות שונות לפתרון, שיתבצע ככל האפשר בשיתוף פעולה יהודי-ערבי; עם זאת יש לציין כי כל הצדדים לוויכוח זה בתנועת העבודה חישבו, כי הסיכויים להגיע להבנה עם המנהיגות הערבית, כפי שהיתה בזמן ההוא, אינם רבים, ותהיה נוסחת ההסדר אשר תהיה: דו-לאומית או חד-לאומית.

א. ממנדט לרעיון המדינה היהודית

1. גורמים לאי-ודאות

תהליך ההינתקות מרעיון השותפות עם בריטניה בכינון הבית הלאומי, ואפילו הניתוק מן הרעיון של קיום המשטר המנדטורי, היה איטי, רב לבטים, הססני, ורב תהפוכות, אפילו בקרב מפא"י, אשר החליטה בסוף 1942 להעלות באופן חד-משמעי את התביעה למדינה יהודית כתביעה המיידית של המדיניות הציונית (כמובן שלא התכוונה בזה לרעיון החלוקה). הוא הדין ביחס להגדרת המשטר האלטרנאטיבי למשטר המנדטורי. כדי להיווכח בכך די לעיין בפרוטוקולים של ישיבות מרכז מפא"י ומוכרות מפא"י בשנים אלה: — למן 1939, למשל, ועד 1942.

עובדה זו לא תפליא כל אדם המסיר, ולו במקצת, את מצבה של מפא"י באותן השנים, את המבנה הפנימי שלה ואת אופיה. אך אולי זו דרכה של כל התרחשות היסטורית, שאין תוצאת המעשה דומה למהשבה תהילה, לציפייה. ניטיב להבין את ההיסוסים והלבטים של מנהיגי מפא"י אם נסתכל בכמה גורמים שהשפעתם היתה לעתים מנוגדת זה לזה:

א. מפא"י היתה מיסודה מפלגה פראגמטית, בלתי-ידוקטרינארית; פירושו של דבר — מפלגה שדבקה ביצירת עובדות וכות. מנהיגיה היו אנשי המעשה היום-יומי, מיסוד הקונסטרקטיביזם הציוני-הלוצי, אנשי המעשה הפוליטי והמגע הפוליטי, ולא אנשי הפרוגנוזה והאידיאולוגיה. את עמדותיהם ומעשיהם לא הסיקו מראש ובמודע מאוריינטאציה מנוסחת וקבועה או מהשקפת עולם, ואף לא מפרוגנויות הגזרות על פי השקפת עולם כוללת. הם לא ציינו בהגדרה מראש כוח פוליטי אחד ובלעדו שעליו רוק עליו יט להישען, אף כי קיוו בשנות המלחמה לניצחון אנגלו-סאקסי. הם ראו את דעת הקהל והממשלות בעולם האנגלו-סאקסי פתוחות להסברתם ולהשפעתם, בלי להתנכר משום כך לכל סיכוי של השפעה בתחומי עולם אחרים. הם ניסחו את מטרותיהם בהתאם לכוחות הפוליטיים שאתם קיימו מגע ויכלו לקיים מגע למטרת הציונות. טבעי, אפוא, שבחמורות המהירות והקיצוניות שחלו בשנים הראשונות של המלחמה — התהפוכות בחזיתות, ההתקרבות או ההתרחקות של סכנת האויב, כניסתה של רוסיה למלחמה והצינוניים במדינות של אנגליה ושל אמריקה — השתנו גם ציפיותיהם והערכותיהם של אנשי מפא"י, ועם זה נשתנה גם ניסוח מטרותיה של המדיניות הציונית, כפי שהבינו אותה. אף תחושת הדחיפות בניסוח המטרה של המדיניות הציונית בשנים אלה השתנתה לפי התנאים. בינתיים היו עסוקים במעשה היומיומי, בגיבוש כוח יהודי להגנת הארץ, בגיוס לצבא הבריטי, במאמץ לשכנע את אנגליה להסכים להקמת

1. כל ההתייחסויות והמובאות במאמר זה משיבות מרכז מפא"י או משיבות המוכרות הן מתוך הפרוטוקולים הסטנוגרפיים או הפרוטוקולים האחרים השמורים בארכיון של מפלגת העבודה בבית ברל כצנלסון.

כוח צבאי יהודי ובהרחבת ההתיישבות בארץ. בדרך כלל, חיפשו את המעשה הפוליטי האפשרי והרצוי בתנאים הנתונים.

ב. כיוון ש"מפא"י לא היתה מפלגה של השקפת עולם ושל פרוגרמה כוללת, דרו בה בכפיפה אחת גוונים ודעות שונים ומגוונים — קבוצות שונות שנבדלו לפי הוויחן ההיסטורית הקבוצתית ולפי מסורתיהן — ובחלק מהן אף נשתמרו הבדלים על פי מקורם הראשוני: 'הפועל הצעיר' ו'אחדות העבודה'. כל המסורות השונות האלה נתחברו במפא"י, אך לא נבלעו בתוכה כליל. אכן, כוחה וחולשתה כאחד נבעו מהיותה, לפי ההגדרה השגורה, 'מפלגת המעמד' — דהיינו מפלגת ההמונים ומערכת פתוחה לדעות ואינטרסים רבים, שאיחודה עיר וכפר, מתיישבים ושכירים, אנשי קיבוץ ואנשי מושב, מארקסיסטים ואנטי-מארקסיסטים, ומעל לכול — טיפוסים תנועתיים שונים, אינטרסים מגוונים ביותר ומסורות פוליטיות שונות. בשאלת הסיכויים להמשכת המנדט והיחס לאנגליה שררו ניגודי השקפות בין אנשים כיוסף שפרינצק, אליעזר קפלן, ואברהם כצנלסון מזה לבין דוד בן-גוריון, ברל כצנלסון ואחרים מזה. ולעומת שתי הקבוצות כאחת עמדו טבנקין וחבריו לדעה. מלבד זאת היו ניגודים עמוקים בין ההשקפות של חברים מן הקיבוץ המאוחד, למשל, וחברים אחרים מן המנהיגות, ולאז דווקא בשאלות מדיניות. לכן לא היתה הסכמה בקרב מפא"י ביחס לנוסחה המדינית שיש להציגה כתביעת המדיניות הצינונית.

ג. נוסף להבדלי השקפות בשאלות המדיניות היתה מפא"י — לפי עדות מנהיגי גיה — מפוצלת ומבוזרת מבפנים עד כדי שיתוק וחוסר אונים, ולאז דווקא מטעמי מים של השקפת עולם, אם כי כלפי חוץ נראתה ככוח המדריך המרכזי בצינונות וביישוב. דומה, כי המפלגה היתה כלי רעוע. ברל כצנלסון ציין בישיבת מרכז מפא"י מיום 19.3.1941, שבה נידונה 'תכנית הפעולה הצינונית', כי 'התנועה שלנו נתונה עתה במצב פנימי כזה שאין היא יכולה לפתור שום שאלה רצינית ולפיכך אי-אפשר לדון על שום הסכם עם גורמי חוץ'. אף ז' אהרונוביץ הגדיר את המצב במפא"י, בישיבת המרכז מיום 11.1.1940, כ'מלחמת אחים', כ'תהליך התפוררות'; הוא קבל על 'חוסר הכרעה קולקטיבית בתוך המפלגה', וציין כי 'בתוך ההסתדרות לוחמים חברי מפלגה שאינם נמצאים ליד ההגה נגד חברי המפלגה הנמצאים ליד ההגה של ההסתדרות'. הדברים נתכוונו לריב הסיעות, בעיקר בסניף תל-אביב — הסניף הגדול ביותר של המפלגה — ובמועצת פועלי תל-אביב, וגם בסניף חיפה. בעיצומה של מלחמתו על רעיון המדינה היהודית ראה בן-גוריון צורך להעלות לדיון במרכז את 'המצב בסניף תל-אביב'; הוא תבע, באופן קיצוני, כבר ב-7.12.1938 את פיזור סניף תל-אביב ומינוי קומיסאר להסדר העניינים, עד שתהיה אפשרות לסדר בחירות דמוקרטיות בסניף. לא היה זה ריב פנימי בתוך סניף תל-אביב בלבד, שכן בתוך הסיעות העירוניות של מפא"י השתלבו, כידוע, חברים ממנהיגי 'הקיבוץ המאוחד'. בן-גוריון טען באותה ישיבה של מרכז מפא"י, כי בסניף תל-אביב קיימות שלוש מפלגות: מפלגת ז' אהרונוביץ, מפלגת בן-אהרון ומפלגת גיישטט.

משטר הסיעות בסניף תל-אביב ובמפלגה בכלל לא הדל מלהעסיק את המרכז כל השנים האלה, ולא בכדי. תביעתו הקיצונית של בן-גוריון ביחס לסניף תל-אביב ונכונותו, מאוחר יותר, לפלג את מפלגתו ואף להעמיד במבחן את מעמדה בהסתדרות, בבחירות לוועידת ההסתדרות ב-1944, גבעו מהכרתו, כי הכרחי לגבש את מפלגתו ככוח מלוכד ובעל רצון מוגדר ומתואם ואף ממושמע, שעה שהוא יוצא לכבוש את היישוב ואת העם בתפוצות לתביעות של הציונות ולמלחמה למענו. אין ספק בדבר כי במצבה הפנימי, לפחות בשנים 1937—1944, לא היתה מפא"י ערוכה לחולל את המפנה הגורלי במלחמה על המדינה היהודית. דומה היה כי מערך הכוחות האופוזיציוניים שנתגבש כתנועת העבודה בארץ מסביב לוויכוח על הסכם בן-גוריון-ז'בוטינסקי, ב-1934, ומסביב לוויכוח על החלוקה, החל להתגבש, בערך, גם הפעם — בקשר לוויכוח על 'תכנית בילטמור'. דרושים היו עקשנות נחושה וכוח מנהיגות נמרץ ונחרץ כדי לעשות את מפא"י המפולגת מכשיר עיקרי לבניין המשטר החדש בארץ ובציונות — להקמת המדינה.

ד. למרות הספר הלבן שררה בין מנהיגי מפא"י, בשנות המלחמה ואף לאחר מכן, אי-ודאות כי אמנם נתחשל משטר המנדט ללא כל תקנה וכי אמנם אפשר התקווה לשותפות עם הבריטים ביחס לכל הסדר אחר. גישה זאת הביע שפרינצק, למשל, ובצורה ברורה, בישיבת מרכז מפא"י מיום 19.3.41 באמרו: 'אצלי ישנה בזמן האחרון ההנחה, שאנגליה לא תקפה אותנו ושאין לה כל עניין לשלול מאתנו את האפשרות לקחת חלק ראוי במאמץ המלחמה, אולם חושבני, שהיא תעשה זאת רק בחום המלחמה. גם אצל אברהם כצנלסון הורגשה גישה דומה. אף בן-גוריון, כפי שיוכח להלן, לא גרס את ניתוק השותפות עם אנגליה, או עם אנגליה ואמריקה, אף כי רצה במסגרת אחרת מזו של המנדט. בנואמו במרכז מפא"י ב-7.12.1938 וב-19.3.1941 הסביר בן-גוריון כי נפל פחד הערבים על האנגלים, וכי האנגלים נאלצו, בגלל החשש מפני שותפות הערבים עם היטלר, לרכוש את שיתוף הפעולה הערבי תוך ויתורים להם. משום כך, טען, יש להוכיח לאנגלים, כי מסירת היהודים לשלטון ערבי איננה בגדר אפשרות, וכי לשם כך יש לגבש כוח יהודי חזק למדי בארץ וליצור את התנאים הדרושים לכך. אך שיתוף הפעולה עם אנגליה לא הוצא עדיין מכלל אפשרות.

עוד בישיבת הוועד הפועל הציוני באוגוסט 1947 הוקיע משה ארם את מישה שרתוק על כי טען בלייק-סאקס, כי אנו מתנגדים להוצאת המנדט מידי הבריטים. אף בן-גוריון מוכן היה להשאיר את המנדט הבריטי לפחות על השטחים הערביים. באותה ישיבה הוקיע יערי את בן-גוריון על שהוא תובע רק חלק מכריע של ארץ-ישראל ולא את הארץ בשלמותה.²

ה. היתה עוד תחושה, והיא הספק ביחס לנכונותה של היהדות בכללה, ושל יהדות אמריקה בפרט, לתמוך באופן חד-משמעי בפתרון הציוני בארץ כפתרון

2. כל ההתייחסויות והמובאות במאמר זה מישיבות הוועד הפועל הציוני הן מתוך הפרוטוקולים הסטנוגרפיים השמורים בארכיון הציוני בירושלים.

בלעדי ליהדות הגולה. ידועים הקשיים לאחד את יהדות אמריקה כולה מסביב ל'ניסוחת בילטמור'. עניין זה נראה מורכב ורגיש מאוד, שהרי היתה יהדות אמריקה בעיני כול הכוח העיקרי ביהדות הגולה לאחר חורבנו של המרכז היהודי במזרח אירופה. למותר להדגיש את הזעזוע שעבר את התנועה נוכח הידיעות על אסון השואה ואת ההחלטות שידועות אלה שיוו להגדרת התביעות של המדיניות הציונית קבל עולם. כבר בוועידה החמישית של מפא"י, במושב השלישי בכפר ויתקין, ב-28 באוקטובר 1942, שנתקיים מיד לאחר שובו של בן-גוריון מאמריקה, אמר בן-גוריון: 'יותר משליש העם היהודי נתון במחנה הסגר נאצי. רבבות מוצאים להורג בחשכת יערות, בדרכים, בקרנות סגורים, וכל השאר מופקדים לרעב, לדבר, למגפות, לעבדות, לחלול צלמם האנושי והיהודי. צבאות הנאצים אינם רחוקים משערי הארץ, והסכנה לישוב אינה צפויה דווקא מצבאו של רומל באפריקה הצפונית. אפשר לפלוש גם מסוריה וגם מעיראק דרך קאווקאז ותורכיה'. לכן היה ברור למנהיגי מפא"י, כי 'כלי הפעולה הפוליטי המכריע אחרי הישוב זוהי היהדות באמריקה, באנגליה ובדומיניונים' — כפי שהגדיר זאת בן-גוריון בישיבת מרכז מפא"י מיום 19.3.1941. למרות זאת הובע הספק בדבר הנכונות של היהדות האמריקנית ואפילו של התנועה הציונית באמריקה לראות את הפתרון הציוני בארץ במלוא היקפו.

בישיבות מרכז מפא"י מן ה-19.2.1941, ה-19.3.1941, ה-14.4.1941, ה-27.7.1941, ולאחר מכן בישיבתו של אותו מוסד מן ה-6.10.1942 מסרו בן-גוריון וברנד ג'וזף על שליחותם בארצות-הברית, באנגליה ובארצות אחרות. בדו"חות אלה הודגש תיחס החיובי מצד אישים מרכזיים ביהדות אמריקה ומצד גורמים אחרים לראייתו כזו של פתרון הבעיה היהודית, לרבות רעיון 'הקומונולת היהודי', כפי שנוסח ב'תכנית בילטמור'. אך הובעו גם דאגות שונות. בישיבת המרכז מן ה-19.3.1941 קבל בן-גוריון על מגמות ביהדות אמריקה ובציונות, שאינן מוכנות לראות את ארץ-ישראל כפתרון הבלעדי של השאלה היהודית, כגון מגמות של טריטוריאליזם או שיקום לאומי בגולה. באותו זמן ציין בן-גוריון, כי בקרב התנועה הציונית באמריקה קיימות נטיות לרעיון הדו-לאומיות. בחלק גדול מן התנועה הציונית באמריקה 'לא קיים חורבן העם ולא קיים הישוב בארץ, קבל בן-גוריון, 'אלא רק השאלה הערבית', ומאשימים את ההנהגה בארץ וההסתדרות הציונית העולמית בהזנחת האפשרויות להסכם עם הערבים; מן רווחת הדעה, כי 'ארץ ישראל תשוחרר מאנגליה ותהיה למדינה אוטונומית על יסוד פאריטט, מדינה אשר תהיה חלק של פדרציה ערבית, ובפדרציה ערבית יהיה פאריטט בין יהודים וערבים... וארץ-ישראל תיקרא מדינה דו-לאומית' — כל זה בא בהשפעת 'השומר הצעיר' וגורמים אחרים. בדו"ח אחר בפני מרכז מפא"י, מן ה-27.7.1941, קבל בן-גוריון כי באמריקה ובציונות שלה 'אין עדיין עמדה יהודית ציונית'. בן-גוריון

3. דו"ח הכנס השלישי של הוועידה החמישית נתפרסם ב'אחדות העבודה' — קובץ מפלגת פועלי ארץ ישראל, ג, תל-אביב תשי"ד.

השקיע מאמץ גדול לשכנע את היהדות האמריקנית ואישיה, שיתמכו ברעיון 'הקומונוולט' היהודי. בדו"חות אלה שלו ושל ג'וזף מסופר גם על החששות הקיימים בקרב חוגי היהדות המתבוללת באמריקה מפני רעיון המדינה היהודית עקב שאלת הנאמנות הכפולה, העשויה להתעורר אם תקום מדינה יהודית. ואילו בחוגי הפועלים הורגשה השפעה של אנשי 'הבונד', שבאו מפולניה. בדו"ח המפורט שלו בפני מזכירות מפא"י מן ה-6 באוקטובר 1942 תיאר בן-גוריון את מאמציו לרכוש את חוגי 'הוועד האמריקני היהודי' ואת חוגי הפועלים היהודים לרעיון בילטמור, וכן את פעולתו בקרב אישים אמריקנים בולטים (פרנקפורטר, סם רוזמן ועוד), כפי שעוד יובהר להלן.

כל הגורמים הנ"ל מסבירים את העובדה שעד לוועידת כפר ויתקין, בסוף 1942, לא קיבל מרכז מפא"י כל סיכום מחייב ולא החליט על 'תכנית הפעולה הציונית'. רק בשובו של בן-גוריון באוקטובר 1942, לאחר היעדרותו מן הארץ במשך תקופה של כ-14 חודשים, הוחלט במזכירות המפלגה לקרוא לוועידת מפלגה דחופה. הדבר היה לאחר שבישיבת המזכירות ב-6 באוקטובר 1942 פנו אליו חברים בקריאה להציל את המפלגה מפילוגה הפנימי. הוועידה התקיימה ב-25 של אותו חודש, בדחיפות בלתי רגילה, ובה אומצה 'תכנית בילטמור' בקוויה הכלליים, לאחר שאומצה לפני מספר חודשים על-ידי ההסתדרות הציונית באמריקה ובארצות אחרות. הרושם הוא, אפוא, כי 'תכנית בילטמור' יותר משצמחה מתוך המרכז ומדינוני, היא 'הוטלה' כביכול על המפלגה — לשם הכרעה. הגורמים הנ"ל גם

4. עדויות מעניינות בעניין זה מצויות בידינו גם מצד אחר. בידיעות הוועד המרכזי של פועלי-ציון שמאל — קבוצת יצחקי, ממארכ 1942, נמסר דו"ח של מניה שוחט, שעשתה למעלה משלוש שנים באנגליה ובאמריקה בשליחויות שונות, בין היתר כדי לגייס כסף למען פעולת 'הליגה לשיתוף יהודי-ערבי' בארץ מיסודם של פועלי-ציון וחוגים אחרים, וכדי להסביר את השאלה הערבית ברוח הליגה. מניה שוחט מספרת, לפי הדו"ח, כי עם בואה לאמריקה שכנעה את בראנדייס את תרומתו בסך 15,000 דולאר. בהמשך המגבית למען הליגה. בראנדייס אף הבטיח את תרומתו וזמן באמריקה, מספרת מניה שוחט על עמדתו השלילית של אליהו גולומב, שביקר אותו וזמן באמריקה, ובפרט על השפעתו המכרעת של בן-גוריון בביקורו באמריקה: 'בן גוריון הגיש לברא-נדייס תזכיר ענקי, שהכיל למעלה מ-50 עמוד ובו עמד במפורט על פעולות הנהלת הסוכנות ועל המו"מ עם חוגים שונים מבין הערבים. בן גוריון קרא בשמות של 100 מנהיגים ערבים, שהסוכנות עמדה אתם בקשרים, ובסיכום — אפס תוצאות. אותם הדברים מספרת מניה על ביקורו של ג'וזף בארצות-הברית, שהאינספורמציה שלו היתה כה עשירה בעובדות ודוגמאות ובמספרים, עד שרכש את אהדת החוגים של הוועד באמריקה אשר טיפל בענייני הליגה לשיתוף יהודי-ערבי, וסיכל את הפעולה למען הליגה. רק קבוצת הסטודנטים "אבוקה" נשארה נאמנה, מציין הבולטין של הוועד המרכזי של פועלי-ציון. עוד מוסיפה מניה כי 'בבואה ללונדון, לקחה דברים עם ד"ר ויצמן וביקשה את עזרתו לממן פעולות שיתוף עם חוגים ערביים. ויצמן הבטיח, אולם לאחר שא. גולומב ביקר אצלו, השתמט ויצמן מהבטחתו' (ידיעות המרכז) נמסרו לי לעיון בשובו של מר טרנפולר, מהאוסף הפרטי שלו).

מסבירים, לפחות באופן חלקי, את שינויי הנוסחאות והגירסאות במרכז מפא"י, לגבי הגדרת התביעות של המדיניות הציונית בשנים אלה.

2. שינויי הנוסחאות

בישיבת מרכז מפא"י מיום 12.9.1939, דהיינו מיד לאחר פרוץ המלחמה, סיכם בן-גוריון כדלקמן את התמורות שחלו בין השנים 1937—1939 בתפיסתו את הרעיון של המדינה:

אני מעורר ענין המדינה זו הפעם השלישית: — בראשונה בימי ועדת פיל; בשניה בימי הספר הלבן ועכשיו — בשלישית. ובכל פעם זוהי מדינה אחרת. מדינת פיל היתה כרוכה בתכנית החלוקה; בתקופת הספר הלבן היתה, לדעתי, המדינה האלטרנטיבה היהודה לספר הלבן... אולם אז היתה הכוונה למדינה לאו דוקא על פי תכנית החלוקה, אלא סידור פדרטיבי שיבוא מצד אנגליה על היסודות שהצענו לממשלה בימי ועידת לונדון. עכשיו אינני מתכוון לכך שנביא את האנגלים לידי הקמת מדינה יהודית — אלא שאנחנו בעצמנו נקים מדינה ולכך נכוון כל פעולתנו במלחמה זו... וכשאני מציע עכשיו מאמץ להקמת מדינה יהודית — אני אומר עם או בלי אנגליה — אבל לא נגד.

דברים אלה נאמרו מיד עם פרוץ המלחמה. לא היה זה הזמן המתאים לדקדוקי פרטים ביהם לעבר ובפרט ביחס לצפונות העתיד. אף על פי כן נכון להעיר הערות אלה:

ראשית, ההגדרה 'בימי ועידת פיל' אינה מדויקת, שכן בעדותו בפני הוועדה המלכותית לא תבע בן-גוריון מדינה יהודית. כוונתו בוודאי לתקופה שלאחר מכן — לוויכוח על החלוקה. שנית, ההצעה היהודית בימי ועידת לונדון לא כללה רק תביעה למדינה, אלא גם אפשרות להמשיך המנדט, ואילו ההצעה בדבר 'הסידור הפדרטיבי' לא נתפרשה כמדינה יהודית. מכל מקום, התביעה של בן-גוריון ש'אנחנו בעצמנו נקים מדינה' ודאי שהיתה תביעה מהפכנית, שכן היא שעוררה את השאלות שהיו שנויות בוויכוח הממושך בשנות הארבעים, והן: היספיקו 'כוחות עצמנו' למשימה — להתמודדות עם הערבים? מה יהיה המצב ביחס לערבים המהווים עדיין רוב האוכלוסין בארץ? ומה הערובות שיינתנו להם? וכיו'. בעצם התפיסה של הקמת מדינה בעצמנו היתה ההדגשה, שרעיון השחרור הלאומי היהודי מתוך הסתמכות על גורמי חוץ ועל מנדט, עבר זמנו. אלה היו סיכונים ואתגרים חדשים לגמרי, אף כי בן-גוריון ציין בדבריו הני"ל, שאין הכוונה גם הפעם להקמת המדינה נגד רצונה של אנגליה.

מן הראוי לעיין עיון נוסף בהתפתחות המושג מדינה יהודית כפי שהזכירו בן-גוריון. בנאומו במרכז מפא"י ביום 7.12.1938, ערב שיחות לונדון, טען בן-גוריון להמשיך המנדט, והרי דבריו המפורטים:

מתוך עיון ושיקול במצב הפוליטי הנוכחי, באתי לידי מסקנה, שמרכז הכובד עובר אלינו. לא ביחסינו עם אנגליה ולא ביחסינו עם גורמים אחרים,

אלא בנו בעצמנו נמצא עכשיו מרכז הכובד. העיקר הוא — מה אנו נעשה, ואנו פירושו קודם כל — תנועת הפועלים בארץ ישראל.

אך באותו נאום אמר:

אני חושב שהאנגלים יסגירו אותנו עכשיו... והדיון עם הצדדים בלונדון [בוועידת לונדון] היא טכניקה טובה למעשה הסגרה... אבל אין זה האקט האחרון ביחסינו עם אנגליה ועדיין אינני רואה כח אחר בעולם שנוכל להישען עליו... אינני רואה שום סיכוי מן המשא-ומתן... אחריו יבוא אולי חיסול המנדט. אנהנו צריכים לשמור על המנדט ועל כל תג שלו כמו לפני ארבע שנים... אפשר שאם נגייס כוחות — נקרע את הגורה... אינני מעלה על הדעת ביטול גמור של המנדט אבל יחולו בו שינויים יסודיים ויהיו לנו ענינים קשים בשטח העליה, הקרקע וכו'.

הדברים הללו נאמרו ערב 'שיתות לונדון' — כאשר ברור היה לכול, כי אין תקווה ליהודים משיחות אלה, באווירה של ערב מלחמה עולמית, כאשר אנגליה מעוניינת לקנות את לב הערבים מתוך פחד מפני הצטרפותם למחנה האויב הצפוי. למרות הדגשתו את ההסתמכות על כוח עצמנו, טען בן-גוריון גם אז להמשך קיום המנדט. זו נראתה התביעה הריאלית — וגם לכך דרושה היתה מידה לא מועטה של אופטימיזם.

אך כבר בישיבת מרכז מפא"י מן ה-5.7.1939, לאחר 'שיתות לונדון', טען בן-גוריון ל'סידור פדרטיבי':

אנחנו צריכים לדעת... על מה אנו נלחמים. את זאת טרם קבענו... במידה שיכולים להיות דברים ברורים בפוליטיקה (בפוליטיקה... הדברים משתנים עם שינוי המסיבות) הנה ברור לי שאי אפשר עוד להלחם על 'סטטוס קוו' אנטה... תקופת המנדט נמשכה מ-1920 עד 1936. היא חלפה ולא תשוב עוד... לפני שנחיים וחצי הכריזה הממשלה האנגלית שהמנדט איננו בר הגשמה ולא ישוב עוד למשטר של מנדט ולעליה לפי יכולת הקליטה הכלכלית ולא יבטלו כל איסורי הקרקע... האפשרות הקיימת היא, לדעתי, אפשרות של סידור פדרטיבי בארץ, באותו מובן שנקבע במכתב של הנציגות היהודית לממשלה בימי ועידת לונדון. [ההדגשה שלי]

אך גם באותה ישיבה, שבה נאמר כי המנדט חס, מייסר בן-גוריון את ציוני פולין על המשגה שעשו בהכרזתם על מדינה כמטרה הציונית: 'הכרזה זו פירושה הודעה מצדנו שהמנדט נשרף. זהו משגה תכסיסי. אין תנועה רשאית לשרוף גשרים. היא צריכה להשאיר לעצמה אפשרויות שונות ולא אפשרות יחידה. אכן, הנוסחה 'אפשרות של סידור פדרטיבי בארץ' במובן שנקבע במכתב של הנהלת הסוכנות אין פירושה מדינה יהודית. כאשר בן-גוריון משתמש בנוסחה זו בישיבת המרכז מן ה-5.7.1939, הוא נאמן למכתב שבו הושארו בפירוש אופציות שונות, ולא רק מדינה יהודית. באותו מכתב הציעה הנציגות היהודית בוועידת לונדון אפשרויות שונות לפתרון הבעיה הארץ-ישראלית, ובתוכן נכללה ההגדרה הפדרא-

טיבית בזו הלשון: 'הקמת משטר הנהלה לארץ-ישראל המיוסד על סידור פדרלי, עם שלטון יהודי מלא על העליה ועם מוסדות פדרליים המיוסדים על שוויון לשוני העמים, ותמיד מתוך מתן אפשרות לגידול של הבית הלאומי היהודי'. ברור, שאין לזהות את הנוסחה הזאת: 'הקמת משטר הנהלה לארץ-ישראל', שבה בכלל גם המונח 'בית לאומי', עם המושג של מדינה יהודית. באותו מכתב הוצעו גם כאלטרנטיבות:

א. הבטחת ההתחייבויות הכלולות בהצהרת בלפור ובמנדט 'בכל תכנית להנהלת הארץ'.

ב. קיום המשטר המנדטורי 'עם מוסדות שלטון עצמי על יסוד של שוויון בין היהודים והערבים, כדי להבטיח שגזע אחד לא ישתלט על משנהו'.

ג. סיום המנדט בייסוד 'מדינה ארצית ישראלית עצמאית' (הדגשה שלי), בתנאי של הסכמה מצד היהודים והערבים.

ד. ייסוד מדינה עצמאית בחלק מארץ-ישראל — התינו הלוקה.

במצבם של היהודים בארץ בזמן 'שיחות לונדון' נראו כל הנוסחאות האלה כאפשרויות המתקבלות על הדעת, כי אימת הספר הלבן היתה תלויה מעל ראשם.

בנאומו הנזכר לעיל במרכז מפא"י, מיום 5.7.1939, טען בן-גוריון שהקונגרס הציוני הבא, באוגוסט 1939, צריך להחליט על 'אפשרות של מדינה פדרטיבית (בלתי מחולקת), בתנאי שבחלק שלנו יינתן לנו שלטון מלא על העליה, שטח אבטונומי מספיק להרחבת הבית הלאומי ופאריטט בשלטון הפדרטיבי'. הסדר כזה אינו מדינה יהודית, והוא עשוי להתפרש גם בנוסחה של מדינה דו-לאומית, מדינה ארץ-ישראלית — בוויקה או בלי זיקה לגורם האנגלי. ודאי שכך עשויה להתפרש הנוסחה 'מדינה ארצית-ישראלית עצמאית'.

הקונגרס הציוני ה"א, באוגוסט 1939, לא הזכיר בההלטותיו המדיניות את המונח מדינה יהודית, אלא נקט את המונחים המקובלים: 'קוממיות האומה העברית במולדתה', התנגדות 'למעמד של מיעוט' ו'לשעבוד הבית הלאומי לשלטון ערבי'; כן קרא ל'יחסי שלום ושיתוף עם התושבים הערבים בארץ ישראל ובארצות השכנות... על יסוד הכרה הדדית בזכויות שני העמים'.

'קוממיות האומה העברית' היא מונח סתמי, וקשה ליהס לו צורה מדינית וקונסטרוקטיבית-אנאלית מוגדרת. גם בית לאומי הוא 'קוממיות'. מובאות אלה דיין להוכיח את ריבוי הנוסחאות והאפשרויות שנגשתמען, בשנים אלה, גם מדברי בן-גוריון עצמו וגם מהחלטות המוסדות הציוניים, למן ועדת פיל עד לפרוץ מלחמת העולם ועד לנאומו של בן-גוריון במרכז מפא"י בספטמבר 1939, שבו כבר הציע ברורות 'לכוון כל פעולתנו במלחמה זו' ב'מאמץ להקמת מדינה יהודית' — לנוכח התנאים שנוצרו עם פרוץ המלחמה.

5. הר"ח המדיני של הנהלת הסוכנות היהודית לארץ-ישראל לקונגרס הציוני ה"א, ירושלים תש"ט, עמ' 18 ואילך. המכתב חתום עלי-דין ד"ר חיים וייצמן.

6. הד"ח הסטנוגרפי של הקונגרס הציוני ה"א, 16—25 באוגוסט 1939, הוצאת ההנהלה של ההסתדרות הציונית, ירושלים, עמ' 249 ואילך.

עוד בישיבת מרכז מפא"י מן ה-9.1.1941, בעוד הוויכוח בעניין האונייה פאטרייה בעיצומו, תבע ברל כצנלסון שתוצג השאלה של הגשמת הציונות ושנציג את תביעותינו, כי 'הסטטוס המדיני שלנו היום... לא יכול לשמש בסיס לשיפורים... ולקיום מדינה... אין לנו אחיזה בניירות שלפני המבול' (הכוונה בוודאי למנדט). על כן דרש ברל כצנלסון להרים את הדגל של פתרון שאלת היהודים, של 'מדינה יהודית'. באותה ישיבה דיבר על 'שאלת ארץ ישראל [הקשורה] בלי ספק עם שאלת מקומה במסגרת הארצית של הים התיכון, בפיסקה אחרונה זו לא מדובר אלא באופן כללי על 'מסגרת ארצית של הים התיכון' כאפשרות. אך אברהם כצנלסון טען באותה ישיבה, כי לא הגיעה השעה להעלות את שאלת המטרה הסופית בפומבי, וכי העיקר בתנאים הנתונים היא הפעולה למניעת גזרות ויצירה כוח צבאי. לא נתקבל במרכז מפא"י כל סיכום לגבי תביעתו של ברל כצנלסון.

נראה הדבר, כי בעוד שמרכז מפא"י טרוד היה בעניינים אחרים, פעלו אישי התנועה באמריקה בכיוון של מה שנועד להיות כעבור שנה בערך 'תכנית בילטמור' בישיבת המרכז מן ה-19.2.1941 מטר בן-גוריון, בשוכו מאמריקה, כי 'המפלגה שלנו קיבלה על פי הצעת פרוגראמה של פעולה בתקופת המלחמה ולאחריה' (ההדגשה שלי). הוא הוסיף, כי השלום יבוא מתוך נצחון של אנגליה. מתוך כך תובע מצע השלום של המפלגה באמריקה, לדבריו של בן-גוריון, 'שווי זכויות מלא ליהודים בכל הארצות, קביעת ארץ ישראל כקומונולת יהודי, כדי לאפשר קליטת מיליוני יהודים בתוכה מאירופה ומ שאר הארצות בזמן הקצר ביותר' (ההדגשה שלי). יחד עם זה תבע המצע מאבק נגד פיזורם של היהודים בארצות שונות במקום כינוסם בארץ-ישראל ומלחמה בכל פתרון טריטוריאליסטי. תביעות אלה נועדו לשמש תריס נגד כוונות טריטוריאליסטיות, שהובעו גם בחוגים יהודים וגם בקרב הממשלה הבריטית. ג'וזף, במוסרו דו"ח בישיבת מרכז מפא"י מן ה-14.4.1941 על שליחותו באמריקה, סיפר אף הוא על החלטות פוליטיות שנתקבלו בוועידת המגבית המאוחדת בוואשינגטון. בהחלטות אלה מדובר בפירוש על פתרון יסודי של שאלת העם היהודי לאחר המלחמה, 'על ידי הקמת ארץ ישראל כמדינה יהודית [מדינה ולא קומונולת] כדי לאפשר בה ישוב מיליוני יהודים ממזרח וממרכז אירופה ומארצות אחרות, אשר יצטרכו למצוא לעצמם מקום מגורים' — דהיינו ליהודים נצרכים ולא ליהודים מכל הארצות, כפי שנאמר בהחלטת המפלגה באמריקה. ג'וזף מסר גם על החלטות דומות בוועידה הציונית בקנדה בתוספת, שנוסחה בקנדה, כי 'המדינה היהודית תהיה חלק של האימפריה הבריטית'. כל זה נתרחש, כאמור, בטרם הגיע מרכז מפא"י להחלטה כלשהי. באותו זמן גם לא השתתפו בעבודת המרכז מנהיגים מרכזיים של 'הקיבוץ המאוחד'.

אולם בו בזמן שנמסר על ההחלטות הנ"ל בחוץ לארץ, נדרש בן-גוריון במפורט ל'תכנית הפעולה הציונית' בישיבת המרכז מיום 19.3.1941. גם הפעם לא התחייב על נוסחה בלעדית, אלא הניח שלוש אפשרויות:

א. שארץ-ישראל 'ההיהודית לגמרי' והערבים ייהנו לא רק משיווי זכויות אלא גם תחול 'השוואה של מצבם הכלכלי והחברתי' עם מצבם של היהודים.

ב. שארץ-ישראל תיקבע לא כיהודה ממלכתית נפרדת, אלא כחלק בתוך איון יהודה גדולה יותר של חבר העמים הבריטי, או חבר העמים הבריטי-אמריקני.

ג. שארץ-ישראל היהודית תהיה בברית עם הארצות השכנות.

לפחות לפי אפשרות ב' לא תהיה ארץ-ישראל יהודה ממלכתית נפרדת, אף כי יובטחו בה זכויות העלייה וההתיישבות של היהודים. לא מדובר יותר על המשך המנדט, אך מועלית האפשרות של זיקה לחבר עמים בריטי או בריטי-אמריקני. המושג קומנוולת לא נזכר בכל האפשרויות האלה. בן-גוריון ציין בפירוש בנאומו הנזכר לעיל, כי מוקדם עדיין לדון בהן וכי אפשר רק לציין אחת משלוש הדרכים האלה. יחד עם זאת הוסיף והדגיש את הרעיון של 'העברה גדולה של מיליונים [יהודים]... [והקמת] שלטון יהודי אשר יאפשר את ההעברה הזאת' לאחר המלחמה. צורת השלטון לא הוצגה, אפוא, באופן אולטימטיבי, אך לא כן 'ההעברה הגדולה של מיליונים' והשליטה היהודית בהעברה זו ובהתיישבות. באותה ישיבה הקשה אברהם כצנלסון וטען, כי יש להבהיר, אם מדובר בשלטון יהודי בארץ ישראל או על ארץ ישראל, הוא מצדו ראה אפשרות של דומיננטיות ארץ-ישראלית בהבר העמים הבריטי או הבריטי-אמריקני (כדברי בן-גוריון), אך 'מורכב משתי יחידות עצמאיות עברית וערבית'. אף זה דומה, מבחינות מסוימות, לרעיון הדו-לאומי. ברל כצנלסון, אשר העלה, כזכור, בראשית 1941 את התביעה להציג את שאלת ארץ-ישראל 'כמדינה היהודית', טען באותה ישיבה, כי לא צורת השלטון היא עיקר ואף לא 'סוברניטת מלאה'. ארץ-ישראל יכולה להיות דומיננטית שביעדי ואף חלק מפדראציה ערבית, בתנאי 'שהעליה וההתיישבות יהיו בדינמו ממשי'. לא ברור מה פירוש הדבר כי העיקר אינו 'סוברניטת מלאה'; ברל כצנלסון לא פירש מי יהיה שותף לסוברניטת, אך שותפות לסוברניטת או הגבלתה יש כאן.

בישיבת מרכז מפא"י מן ה-19.3.1941, שבה העלה בן-גוריון את שלוש האפשרויות הנ"ל, הוא נדרש גם לשאלת הערבים בדברים מפורשים:

אנו צריכים לענות על שאלה אשר בטעות קוראים לה שאלה ערבית... אין שאלה ערבית באותו מובן שקיימת שאלה יהודית באירופה. יש עם יהודי שאיננו יכול להתקיים בתנאים שהוא מתקיים. אין שאלה ערבית כזו. את זאת המציאו היהודים. העם הערבי מסודר בחלית הסידור... הם מרוכזים בטריטוריות, הם אינם בגלות... הטריטוריה [שלהם] מספיקה אם יפרו פי עשרה ואף פי מאה. ישנה שאלה של הסטטוס של מעט הערבים שיהיו בארץ-ישראל היהודית ושבה יהיו מיליונים של יהודים.

את שאלת הסטטוס של 'מעט הערבים' האלה הציע בן-גוריון לפתור באחת משלוש האפשרויות שהעלה כנזכר לעיל, לרבות האפשרות שארץ-ישראל לא תהיה כלל 'יהודה ממלכתית נפרדת', אך גישתו בעניין זה לא נתקבלה כהלכה פסוקה במרכז מפא"י. אברהם כצנלסון ענה באותה ישיבה כי 'השאלה היהודית הולידה את השאלה הערבית, כי בלי ציונות אין שאלה ערבית קיימת', והעלה כאמור, אפשרות של דומיננטיות ארץ-ישראלית מורכב משתי יחידות עצמאיות — יהודית וערבית. שפרינצק

חלק באריכות על גישתו של בן-גוריון והדגיש כי כל הימים הוא חי בהרגשה שצריך לפתור את השאלה הערבית. הוא לא התחייב על כל צורה מדינית שהיא. (הוא נמנע, כידוע, מהצבעה על אישור 'תכנית בילטמור' בישיבת הוועד הפועל הציוני ב-1942). גם חברים אחרים ערערו על גישתו של בן-גוריון. אופייני הדבר שבתחילת הוועידה החמישית של מפא"י בתל-אביב, מיום 12.6.1941, שהובאו בפני הוועידה על-ידי בן-גוריון עצמו, לא נזכר המושג מדינה יהודית או קומונוולט. בהחלטות מדובר על התנגדות לכל 'סידור חדש בנוגע לארץ-ישראל מבלי הסכמתו של העם העברי' ועל 'עצמאות וקבוץ גלויות במולדת'. על הצורה המדינית-הקונ-סטיטוציונית של עצמאות זו לא נאמר דבר. אפשר, כמובן, לפרש עצמאות במולדת כמדינה יהודית. ציולנינג דרש באותה ועידה להצהיר את הפצנו בתחומי ארץ-ישראל כולה, 'בתחומי קליטת היהדות כולה ובתחומי עצמאותנו המלאה'. אולם אף הוא נמנע מן המונח מדינה יהודית. החלטות הוועידה פונות 'אל כל ידידינו בתנועת הפועלים הבינלאומית, בחבר העמים הבריטי ובארצות-הברית'. הכתובת, או מה שכונה 'האורינטציה', היא העולם הדמוקרטי המערבי — העולם האנגלו-סאקסי. מן העניין לציין בהקשר זה, כי גם לאחר שרוסיה נכנסה למלחמה, כאשר הוצע במרכז מפא"י ביום 25.6.1941 לחפש מגע עמה, באמצעות מפלגת הלייבור הבריטי, היה זה אידלסון (ברי-יהודה) שהסתייג מההצעה בצינון, כי 'צ'רצ'יל האנטי-פועלי ורוזוולט הבורגני' חשובים בעיני הרוסים יותר מההסתדרות הכללית. 'לעומת זאת נודעת עכשיו חשיבות גדולה לאמריקה גם כלפי מוסקבה ומסם צריכים אנו לפעול'. אף עניין האורינטציה לא היה באותה תקופה ברור ומוסכם במפא"י.

בישיבת המרכז מן ה-27.7.1941, ערב צאתו להוץ לארץ, חזר בן-גוריון ונדרש בין היתר גם לשאלת היחסים עם הערבים. עתה הדגיש בפירוט, כי

א. המטרה של המדיניות הציונית היא מדינה יהודית וזה היסוד ליחסים עם הערבים, כולל הדיון על תכנית של פדראציה.

ב. היישוב היהודי מהווה כוח שבו יצטרכו להתחשב הערבים בכואם לכוון פדראציה, ואילו העריכו נכונה את הכוח היהודי בארץ לא היו מוציאים את הספר הלבן. הדגישת הכוח היהודי בולטת בדברי בן-גוריון: 'על הנוער שלנו בארץ אי אפשר יהיה להשליט את הערבים... ואם אינם יודעים זאת [הערבים והאנגלים] הם צריכים לדעת שזהו ענין רציני'.

בן-גוריון דורש 'לעשות את ארץ ישראל למדינה יהודית' — במסגרת אפשרית של פדראציה עם מדינות ערב.

ודאי היה מניע מעשי להדגשות ברורות אלה. תכנית הפדראציה של ארצות ערב הועלתה בתקופה זו בעידוד האנגלים והיתה סכנה של התעלמות מתביעות היהודים בארץ.

זמן קצר לאחר ישיבה זו יצא בן-גוריון לארצות-הברית ולאנגליה ולא חזר, כאמור, אלא באוקטובר 1942. בתקופה זו (במאי 1942) נתקבלה 'תכנית בילטמור' כמצעה הרשמי של ההסתדרות הציונית באמריקה ובארצות אחרות. בכך חל גם

מפנה מכריע במסע הרעיוני ממנדט למדינה. בארץ-ישראל פרסמה מפא"י באותה תקופה תעודה פרוגרמאטית מפורטת ונמרצת ביותר, והיא: מצע המפלגה לבחירות לועידה התמישית של ההסתדרות, שנתקימה באמצע 1942. מדובר במצע על 'קיום מדיני עצמאי בארץ-ישראל רבתי, על 'שיבת עם ישראל בהמוניו לארץ מולדתו' כעיקר העיקרים של מדיניות ציונית לקראת סיום המלחמה, על 'עצמאותו [של העם היהודי] בתחומי מולדתו ההיסטורית, ארץ-ישראל' ואפילו על 'נציגות יהודית בחבר הלאומים העתיד לקום'. אפשר לפרש נוסחאות אלה בצורות קונסטיטוציוניות וצורות מדינה שונות, כולל מדינה יהודית. אולם כתעודה נוכח המונח 'המדינה העברית המתהווה' רק פעם אחת ובדרך אגב, בהקשר ל'יצירה המשקית העצמאית של הפועלים'. תעודה זו היתה אמנם פשרה ונתקבלה על דעת כל החלקים במפא"י, כולל אנשי 'הקיבוץ הנאווה'. בשאלה הערבית הודגשה במצע האפשרות של 'יתוף פעולה במסגרת של 'פדרציה מזרחית' בתנאי ש'העצמאות היהודית... תמצא בה את מקומה' ותוך 'כיבוד חירותו ועצמאותו של כל עם'.

הדו"ח שמסר בן-גוריון ב-6.10.1942 למזכירות מפא"י, בשובו מאמריקה, על פעולתו בחוץ לארץ הוא עדות מאלפת ביותר על כיווני מחשבתו החדשים והערכות חדשות, והוא מעניין גם מבחינת מאמציו לגבש במרכז היהודי הגדול ביותר בגולה הסכמה יהודית כללית מסביב ל'תכנית בילטמור'. הרי עיקרי דבריו:

א. תחושת הכוח האמריקני העולה — תפקידה העולמי של אמריקה. 'הם — האמריקאים יסדרו את הענינים בעולם ובאירופה; הם יהיו גודל עולמי, יתכן מאד מכריע, לא יחד אבל מכריע, אמריקה מתכוונת להזין את אירופה הנהרבת במשך שנים כשהעולם ישוב לתקונו... לעשות הליפות ותמורות בהרכב האתנוגרפי של אירופה כאשר עוד לא ראה העולם... לסדר את הענינים סידור למאות שנים, לכן אם אמריקה הקובעת תמצא שבארץ צריך לסדר במשך שנה-שנתיים העברה של מיליונים של תושבים, לכלכל אותם כמה חודשים סתם... ולסדר עבודות ציבוריות גדולות במשטב ממלכתי גדול — או זה ישנה את הרמה והאופי של הארץ. בן-גוריון סבור, שאם ייתכן בזמן המלחמה שינוי בקו המדיני של אנגליה בארץ, הרי זה בשתי דרכים: 'או לחץ פוליטי מושינגטון' — בזה הוא מאמין פחות, או על-ידי כך, 'שאמריקה התפשט בארץ ישראל'. לעומת זאת מעריך עכשיו בן-גוריון, כי האימפריאליזם האנגלי נחלש ואיז תכווה לשינוי המשטר בארץ מצד אנגליה. הוא מוקיע את 'העדר היכולת' של אישי הלייבור לשמש מנהיגות, כולל בוויז. אולם אין הוא מתייash מהשפעה באנגליה בכוח דעת הקהל, הפארלאמנט והציונות האנגלית. מהערכה זו נובעת מסקנתו בדבר הצורך לרכוש את הנשיא ואת ממשלת ארצות-הברית למטרות הציונות. מכאן גם ההשיבות המיוחדות למגעים עם אישים כסם רוזמן — יועצו של רוזוולט — ופליקס פרנקפורטר, ובכלל — לגיבושה של היהדות האמריקנית ולחינוכה. התפקיד הוא 'לרכוז את היהדות האמריקאית [ולא רק הציונות] סביב פרוגרמה של פעולה ציונית פוליטית'.

ב. גיבוש הציונות האמריקנית. זכורים הדו"חות של בן-גוריון וגיזוף מתחילת 1941 בדבר החלטות המפלגה באמריקה (ביזמתו של בן-גוריון) והמגבית המאוחדת בוואשינגטון בענין קומונוולת יהודי ומדינה יהודית. אך אלה היו התחלות זעירות. בן-גוריון חזר ומדגיש, בדו"ח שלו לפני מזכירות מפא"י, את הצורך לעורר את התנועה הציונית באמריקה ליתפקידים פוליטיים, לחנכה לקו פוליטי ולא רק לתרומת כספים. הוא מציינ את אפסות כוחה של תנועת העבודה הציונית באמריקה. על כן טיפל 'הרבה יותר בציונים הכלליים ובהדסה'. אנשים כמו ליפסקי חלקו על כך, 'שדרוש קו פוליטי, 'אולם עם קריאת הוועדה הכללית הציונית אשר התקיימה לאחר בואו של ויצמן לאמריקה קיבלה הציונות האמריקאית פרוגרמה ציונית' — בחודש מאי 1942. בוועידה 'נפגשה הציונות האמריקאית המאוחדת' (כולל 'השומר הצעיר' ומפלגת המדינה העברית) ונתקבלה 'פרוגרמה ציונית פוליטית מתוך אחדות גמורה', שהנקודה העיקרית בה לפי דברי בן-גוריון 'שלטון יהודי על עליה והתישבות בארץ והפיכת ארץ-ישראל לקומונוולת יהודי'. בן-גוריון מעיר לכך: 'אמנם, אני הייתי רוצה לאמר מדינה, כי קומונוולת פירושו מדינה, אבל היה באמריקה ויכוח רב אם להגיד "קומונוולת" או "סטייט" ונתקבלה הפורמולה כאשר אמרתי.

ג. התפקיד של איחוד יהדות אמריקה מסביב לפרו-גרמניה פוליטית ציונית. בן-גוריון מתאר בישיבת מזכירות מפא"י באריכות את מאמציו בכיוון זה ואת מגעיו עם 'האמריקן ג'ואיש קומיטי' וה'ג'ואיש לייבור קומיטי' במטרה לגייסם 'לטובת העם היהודי בגולה', לגייס לא ציונים לעבודה משותפת עם ציונים. בין הבלתי ציונים רזוחת הדעה, כי 'העם היהודי זוהי מדינה עם שלטון ולכן זה עומד בסתירה עם היות יהודים באמריקה אורהים לאמריקה... בחיי היהודים האלה הפחד הזה ממלא תפקיד עצום. הוא מציינ, כי ניסה לשכנע את המנהיגים האלה 'שהם צריכים לתת את ידם שאנחנו נוכל לבצע את המפעל הציוני בשלמותו, ושאנחנו צריכים לתת את ידינו לעקור מלב היהודים האלה את הפחד שהתפיסה הציונית עוקרת אותם מאזרחות אמריקאית' ועל יסוד נוסחה מוסכמת זו ליצור מצע משותף 'של היהדות האמריקנית'. בן-גוריון מספר גם על הקשיים עם מנהיגי הג'ואיש לייבור קומיטי שלא נפתרו עדיין ועל ההשפעה של הבונדיסטים שבאו מפולין.

אולם גם בישיבה זו, באוקטובר 1942, לאחר 'שנוסחה בילטמור' נתקבלה כמצע הרשמי של ההסתדרות הציונית באמריקה, כפרש בן-גוריון לפני מזכירות מפא"י את הפרוגרמה הציונית בשלושה סעיפים:

- א. התירה לקראת עובדות ולא לקראת נוסחאות. לא השובה איזה נוסחה שהיא, בין אם זה 'בית לאומי' או 'מדינה יהודית'.
- ב. 'התכוננות פה ובארצות השכנות [לא ברור מה הכוונה בדיוק] ובאמריקה, שכאשר תיגמר המלחמה להמרצת [צ"ל להמריץ] עליה יהודית בכל ארץ שאך תיפתח מבלי לחכות לשום הכרעות פוליטיות.
- ג. 'התכוננות פה לתכניות וסידורים מהאימים, [והתכוננות] באמריקה מבחינה

פוליטית ופיננסית — לקראת העברת שני מיליון יהודים בזמן הקצר ביותר באופן ממלכתי... לאחר המלחמה.

גם בניסוח זה יש עדיין גמישות מסוימת, ואפילו מתמיהה, כש'בית לאומי' ו'מדינה יהודית' משמשים בו בערבוביה, אף כי אין ספק שבן-גוריון יצא לכבוש את מפלגתו ואת העם ל'ניסוח בילטמור'. על כל פנים, בזמן שבן-גוריון עמל לאחד את יהדות אמריקה מסביב לפרוגראמה ציונית פוליטית מוגדרת, לא היתה בידי מפלגתו בארץ הגדרה מוסכמת ומפורשת, ומלחמת הסיעות במפלגה נמשכה. המאבק על איחוד מפלגתו מסביב לפרוגראמת בילטמור היה עדיין לפניו. ב־25 לחודש נתכנס בדהיפות המושב השלישי של הוועידה החמישית של המפלגה. במושב זה החלט על ביטול משטר הסיעות במפלגה. כוונת הדבר היתה ליצור אחדות מהיבט ואפשרות הכרעה בתוך המפלגה. אך מה שחשוב יותר ומעניין במיוחד הן ההחלטות המדיניות של המושב הזה. הן מצהירות על הצטרפות להחלטת ועידת בילטמור כלשונה (מחוץ לסעיפי המבוא), אף מציגות הצטרפות זו כמסקנה מהנחות היסוד שנקבעו במצע המפלגה לוועידה החמישית של ההסתדרות, כזכור לעיל. אולם במצע זה נזכר, כאמור, רק פעם אחת ובהקשר שונה לגמרי הביטוי 'המדינה העבר-רית המתהווה'. ודאי שלא דובר שם על כינון ארץ-ישראל כקומונוולת יהודי וכן לא דובר שם על ארץ-ישראל כמדינה יהודית. כמו כן הוסיפו ההחלטות שנתקבלו במושב השלישי ל'ניסוחת בילטמור' את ההגדרה בדבר עמדת המפלגה בשאלת העם הערבי. ההגדרה מתייחסת לזכויות הערבים ולפדראציה ערבית, לפי מצע המפלגה לבחירות להסתדרות, כנ"ל. ב־10 לנובמבר 1942, ביישובת הוועד הפועל הציוני בירושלים, הציג בן-גוריון בשם ההנהלת הציונית את סעיפי תכנית בילטמור, בלי המבוא ובלי התוספת בעניין הערבים, במגמה להשיג את אישורו של הוועד הפועל הציוני ל'תכנית בילטמור' ולהכרה בה כתכנית של התנועה הציונית. באותה ישיבה מתח בן-גוריון ביקורת חריפה על התפיסה הדוילאונית ועל מה שכונה 'ספר בנטוב' — הכוונה לדו"ח של 'הועדה לשאלת התפתחות קונסטיטוציונית של ארץ-ישראל' מיוני 1941, שעליו ידובר להלן.

הדברים שהובאו עד כה לא נועדו אלא לציין כמה מן המגמות ולהמחיש הלכי הרוח וגישותיו נוסחה בקרב מפא"י, בפרט בשנים 1939—1942, המיטמשות לנו מסגרת התייחסות לוויכוח על הדוילאוניות ולהיבורים השונים בעניין זה, ובעיקר, לאותו דו"ח שכונה על-ידי בן-גוריון 'ספר בנטוב'.

דומה כי אפשר לסכם את האמור עד כה בציון הנקודות דלקמן :

ראשית : בקרב מפא"י עצמה רווחו הגדרות שונות ביחס ליצורת המדינה בעתיד ולגיבוש הצורה הקונסטיטוציונאלית שתהליף את המנדט הבריטי. היתה הסכמה רחבה ואפילו כללית, כי העיקר הוא עלייה יהודית המונית וקליטתה בתום המל-חמה — קליטת מיליוני יהודים — ושלטיה יהודית מלאה בעלייה ובפיתוח. רבים

ראו כתנאי לכך מדינה יהודית. שרת אמר זאת בפירוש בנאומו בוועידה החמישית של ההסתדרות, באמצע 1942.⁹

שנית: יחד עם הצורות הקונסטיטוציונאליות שהועלו בשנים אלה הוגדרו גם אפשרויות שונות של הסדר והסכמה עם הערבים בארץ — למן שיתוף פעולה וצורות אוטונומיה לאומית במסגרת חבר עמים בריטי, או בריטי-אמריקני, עד למסגרת של פדרציה ערבית ועד להגדרות שיכלו להתפרש כתפיסה דו-לאומית. לפחות עד סוף 1942 לא נתקבלה במפא"י כל החלטה סופית ומחייבת. הועלו מגמות אפשריות לגבי העתיד בהזקת השערה ושאיפה. הוא הדבר ביחס לאוריינטציה על כוחות בינלאומיים, אף כי הכתובת המיידית היתה אמריקה ואנגליה.

גפנה עתה לשתי תעודות אשר נתנו הגדרה מפורטת לתכנית דו-לאומית, והן: הדו"ח של 'הוועדה לשאלת התפתחות קונסטיטוציונית של ארץ ישראל' ותכניתו של שלמה קפלנסקי.

ב. דו"ח 'הוועדה לשאלת ההתפתחות הקונסטיטוציונית של ארץ-ישראל' ותכנית קפלנסקי¹⁰

1. דו"ח הוועדה להתפתחות קונסטיטוציונית

1. תולדות הדו"ח והגופים היוזמים
במבואו מתייחס הדו"ח להחלטת הקונגרס הציוני הכ"א, 1939: הקונגרס הטיל על ההנהלה הציונית למנות ועדת מחקר, אשר תחקור את היחסים היהודים ערבים בשטח המדיני, הכלכלי, התרבותי והחברתי, תברר את אפשרויות שיתוף הפעולה בין יהודים וערבים בכל ענפי החיים האלה ותגיש מסקנותיה והצעותיה למוסדות המוסמכים של התנועה הציונית. ועדה כזאת אמנם הוקמה על-ידי הסוכנות. קפלנסקי שימש יושב ראש ועם חבריה נימנו ד"ר י"ל מגנס, דויד אוסטר, י' טהון, חיים קלווריסקי, מיכאל אסף והרב עוזיאל. תחום ענייניה היה, כפי שנראה מהחלטת הקונגרס, רחב מאוד, והוא כלל בין היתר עיצוב המבנה המדיני הקונסטיטוציוני של הארץ בעתיד ויחסיה עם הארצות הערביות השכנות. עם חבריה נמנו, כפי שמתברר מן השמות הנזכרים לעיל, אחדים מפעילי הגוף שנקרא 'הליגה להתקרבות ושיתוף יהודי-ערבי', כגון קלווריסקי וטהון. מלבדם הופיעו לפני הוועדה חברים מרכזיים של 'הליגה' והציגו את דעותיהם לפני כעניינים שונים, לרבות עניין הפדרציה הערבית.¹¹ בהקשר זה מובנת הודעתם של מחברי הדו"ח,

9. דו"ח הוועדה החמישית של ההסתדרות, כנס ראשון, אפריל 1942 תל-אביב.
10. ועדה לשאלת התפתחות קונסטיטוציונית של ארץ-ישראל — דין וחשבון, א, ירושלים יוני 1941. ש' קפלנסקי, 'מחשבות על רבונות, אבטונומיה ופדרציה', אחדות העבודה, ב (תש"ג).

11. 'ידיעות הועד המרכזי של פועלי-ציון — יצחקיסיים', יוני 1940 (באוסף הפרטי של טרנופולר).

במבוא לחיבורם, כי 'הליגה להתקרבות ושיתוף יהודי ערבי... מתוך שיתוף עם השומר הצעיר [מינתח] ועדה בלתי תלויה, שרוב חבריה אף [אינו] מסוגף לליגה על מנת שתנסח ותגיש לוועדת המחקר של הסוכנות היהודית הציונית הצעות מפורטות בנוגע לבסיס פוליטי וקונסטיטוציוני להסדר היחסים בין הערבים והיהודים בארץ ישראל'. ישיבתה הראשונה של הוועדה מטעם 'הליגה' נתכנסה ב-19 בנובמבר 1940. הכרז הראשון של הדו"ח שלה, בצורת טיוטה, הוכן ביוני 1941. 'השומר הצעיר' לא הצטרף ל'ליגה' אלא באמצע שנת 1942. עד אז השתתף רק כמשקיף. מינוי הוועדה מתוך שיתוף עם 'השומר הצעיר', ומינויו של מר בנטוב, מאישיו המרכזיים של 'השומר הצעיר' כיושב ראש הוועדה, אינם יכולים להתפרש, אפוא, כדבר חסר משמעות. עם חברי הוועדה להתפתחות הקונסטיטור ציונית של ארץ-ישראל נמנו עוד פרץ נפתלי, מן האישים המרכזיים במפא"י (לאחר מכן שר מטעמה בממשלת ישראל), רוזנבליט (הוא פנחס רוזן, נשיא המפלגה הליבראלית העצמאית היום ומי שהיה שר בממשלת ישראל מטעמה), ד"ר מ' בילסקי, מאנשי מפלגת 'עליה חדשה' וד"ר נ' ניר-רפאלקס, ממנהיגי פועלי-ציון שמאל. רוב אנשי הוועדה היו אפוא אנשים מן העלייה הגרמנית, אך הישתיכו למפלגות שונות. עם זאת אין לראות באנשי הוועדה, לצורך הדו"ח, שליחים של מפלגותיהם.

לא נעמד במפורט על ההיסטוריה של 'הליגה' עצמה. היה זה גוף בלתי מפלגתי, מורכב מנציגים של כמה מפלגות וגופים ציבוריים ואישים שונים. בתקופת פעולתה של הוועדה נתלכדו ב'ליגה' בעיקר גופים אלה:

פועלי-ציון שמאל — זרם יצחקי. אלו החלו בפעולתם בתחילת 1939. עם ראשי יוזמיה נמנו מלבד ישראל ומניה שוחט גם הסופר יהודה בורלא, וכן גם זאב אברמוביץ', יצחק יצחקי ופנחס שניאורסון מאנשי פועלי-ציון שמאל; הם עמדו במגע עם אנשי הסוכנות ואף קיימו ייחוח עם בן-גוריון וברל כצנלסון. מגמתם הייתה ציונית מובהקת, והם חיפשו דרך לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במפעלי הינוך, תרבות וכלכלה משותפים, אך נזהרו מאד מלהתחייב על גוסהאות פוליטיות כמו פאריטט, פדראציה וכדומה.

לאחר היסוסים בולטים והסתייגויות נמרצות נתחברה קבוצה זו עם ארגון 'קדמה מזרחי', שעם אישיו הבולטים נמנו חיים קלוורסקי, ארנסט סימון וד"ר ס' הירש. אלה עמדו גם בקשרים עם אנשים מפועלי-ציון שמאל שנמנו עם זרם ארם-ניר, כגון י' פטרוזיליני. בין אישי 'הליגה' הבולטים יוזכרו עוד פרופ' מרטין בובר, משה סמילנסקי, ו' סטור, ח' נעמן, ר' בנימין, ו' טהון.

בעניינים המרכזיים של עלייה יהודית, פאריטט ופדראציה לא דיברו האישים והגופים שנתהברו ב'ליגה' בשפה אחת. 'השומר הצעיר', כאמור השתתף ב'ליגה'

12. תיק 407/IV, מס' 566 בארכיון העבודה — הפרוטוקולים של ישיבות מיום 23.6.39 ו-27.6.39, וכן נאומו של ישראל שוחט באספת היסוד של 'הליגה' בתל-אביב, ב-1939, באותו תיק. הבדלי הגישה בלטו גם בקובץ 'על פרשת דרכינו', שהופיע ב-1939.

כמשקיף ולא הצטרף אליה רשמית אלא באמצע 1942, לאחר שהמצע שלה שונה בהסכם עמו.

במצע החדש משנת 1942 הורגשה מאוד ההשפעה של הדו"ח הנידון בזה. המצע היה בעצם פשרה, או הסכם, בהתיימת ידם של מאיר יערי, יעקב חזן, א' ליכטינגר מטעם 'השומר הצעיר' וה'ליגה הסוציאליסטית', מזה, וקלווריסקי, בובר, סימון, ס' הירש, ג' שטרן, סנטור, טהון ור' בנימין מזה. פטרוזייל, איש פועלי-ציון שמאל (זרם ארם-ניר), הסתייג מסעיף 4 במצע, דהיינו מרעיון הדו-לאומיות, כפי שנוסח בסעיף זה.¹³ מבין פועלי-ציון שמאל — זרם יצחקי לא חתם איש. הם גם לא השתתפו בוועדה שנועדה לחבר את הדו"ח. ממקורות המפלגה הוזאת יודע שדעתם לא היתה נוהה מחיבור זה, אשר נגד מעיקרו את ההשקפה היסודית של פועלי-ציון בדבר עלייה חפשית ובלתי מוגבלת והתנגדות לשיתוף פעולה עם ממשלת המנדט. גם התיימתו של ג'יררפאלקס על הדו"ח עוררה תרעומת מסוימת במפלגה. הצטרפותו של 'השומר הצעיר' ל'ליגה', שהיתה בוודאי קשורה בדו"ח הוועדה, לא אירעה אלא לאחר ועידת 'הקיבוץ הארצי' ובאישורה.

הכרך הראשון של דו"ח הוועדה הוכן, כאמור, ביוני 1941, בצורת 'שיוטה... כמסמך השאי בהחלט, [שאין] להזכירה בפומבי או להפיצה באופן פרטי בלי נטילת רשות. הדו"ח הותקן בהקטוגראף והוא מכיל 125 עמודים עם 7 עמודים נספחים, כשכל עותק ממוספר. בצורתו זו נועד לדברי מחבריו למספר אנשים מצומצם לשם עיון וביקורת, אף כי הודגש על-ידי המחברים כי יש לדון בהצעות 'בשלימותן, וכי לא יהיו מוכנים לדיון על כמה חלקים ללא קשר עם יחסם לחלקים אחרים'.¹⁴ למרות ההפצה המוגבלת הגיע הדו"ח לאישים מרכזיים ביהדות ובתנועה הציונית בארץ ובהוצ' לארץ, כפרט באמריקה, שנראתה בעיני בן-גוריון כעמדה רגישה ביותר. הוא עצמו, לפי עדותי, השיג את הדו"ח בזמן שהותו שם ולא כממוען ישיר.¹⁵ הדו"ח לא הושלם ולא נוסח סופית. הוועדה הפסיקה את עבודתה עקב ביקורתו הנועמת של בן-גוריון. בהקדמתם לכרך א' הבטיחו המחברים לדון בכרך הבא 'באפשרות של ברית פדרלית בין ארץ-ישראל והארצות הערביות הסמוכות' וכן ב'תקופת המעבר מן השלטון המנדטורי הקיים עד לביצועה המוחלט של אחת התכניות הקונסטטיטוציוניות שהותוו ב'שיוטה', בחלק א. כן נאמר בהקדמה, כי כרך ב' יכיל את 'סיכום המסקנות של הוועדה והצעותיה הפוליטיות הכלליות' וכי לפני הניסוח הסופי של המסקנות עוד יהולו בהן שינויים רבים כתוצאה מן הביקורת על ההצעות המוגשות בכרך א. מן הדיון אפוא, לראות את הדו"ח של הוועדה כמוצר חלקי, בלתי מוגמר, וממילא גם סתום בנקודות חיוניות, וצפוי לשינויים באשר למסקנותיו והמלצותיו. עם זאת נוסחו בכרך א' העקרונות והותוו

13. המצע במלואו מובא בספרו של א' כהן, ישראל והעולם הערבי, תל-אביב 1964, עמ' 287—288. אפשר לראות את ההבדלים מתוך השוואה לתקנון 'הליגה' כפי שנתפרסם בקיבוץ 'על פרשת דרכיניו'.

14. הדו"ח (לעיל, הערה 10) — בהקדמה עמ' 1, וכן עמ' 111, במבוא.

15. בדבריו בישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם, מנובמבר 1942.

שתי תכניות קונסטיטוציונאליות אלטרנאטיביות מעובדות לפרטיהן: תכנית של כינון ארץ-ישראל כמדינה המבוססת על פדראליזם אזורי ותכנית שנייה, לפדרא-ליזם עדתי. כן נקבעו הנחות ביהס לעלייה ורכישת קרקע בשני המשטרים האלטרנאטיביים ואף נרמזו רמזים הטופים בשאלה של תקופת המעבר.

2. העקרונות הכלליים של הדו"ח

יותר חשוב מניסוח העקרונות בצורתם הפורמאלית הוא להבין את הכוונה היסודית, המדריכה גם את הדו"ח וגם את תכנית קפלנסקי אשר תתואר להלן. הכוונה היסודית היתה למצוא צורת שלטון, אשר ראשית: תפיג מלב הערבים את החשש מפני השתלטות היהודים בכוח עלייתם ובכוח היותם לרוב בארץ ואת האיבה שניטעה בלבם על-ידי גורמים שונים בכוח האשמות, כגון גישול ערבים מן הקרקע על-ידי היהודים וכדומה; שנית: תאפשר לעם היהודי, הנתון במצוקה והנידח מכל מקום, עלייה המונית והחיישבות במולדת המשותפת לשני העמים, עד כדי היותו לרוב, אם כי תוך הגבלות מסוימות בתקופת המעבר או בהסדר הקונסטיטוציוני הסופי; שלישית: תסכל את הטענה שההרשות הלאומית של שני הצדדים אינן מתיישבות אלה עם אלה, וזאת על-ידי ניסוח פשרה והסדר העשויים לספק את שני הצדדים; רביעית: תרגיל את שני הצדדים, תוך תקופת מעבר מסוימת, להיגמל מן התשדנות ההדדית והאיבה ביניהם ולהיות זה בצד זה בשלום במדינה משותפת, על יסוד כיבוד זכויות הדדי בגבול האפשרויות הכלכליות והפיתוח של הארץ ובמסגרת של הסדר ראציונאלי — כל זה כדי למנוע אלימות ושפיכות דמים, שאין להן קץ ואין בהן תכלית מבחינת האינטרס של שני העמים. בדרך זו תיבצע 'פורענות גדולה' משני העמים. מחברי הדו"ח האמינו כי אפשר לשכנע את הצדדים ולהרגילם לכך.

גישתם היסודית הזאת של מחברי הדו"ח היתה, כמוכך, מנוגדת לקביעת הרש-מית השגורה בפי ועדות החקירה האנגליות שאי אפשר לישב את התביעות הלאומיות של שני הצדדים ועל כן אין אפשרות למילוי תנאי המנדט. ברור כי הגיון ההצעות חייב תקופת מעבר לא קצרה, ויתורים מסוימים, ואפילו רציניים, בשטח העלייה ועיצוב השלטון הסופי בארץ על יסוד של מבנה קונסטיטוציונאלי שאינו פשוט כל עיקר. להפך, מבנה זה עשוי, על פי הדו"ח, איוונים ובלמים מורכבים וקשים. המחברים עצמם לא התעלמו מעובדה זו והצביעו על כך, שאיוונים ובלמים כאלה נהוגים בארצות שונות. הוץ מזה טענו כי לבעיה הסבוכה של יחסים בין יהודים וערבים בארץ אי אפשר להעלות תשובה פשוטה וקלה.

יש להדגיש כי הדו"ח וגם תכנית קפלנסקי נוסחו בשנת 1941 (אף כי תכנית קפלנסקי פורסמה מאוחר יותר) — בטרם נודע אסון השואה ובתקופת שדחיסות ההצלה והעלייה המיירית, ההמונית, היתה מורגשת פחות. על פי השקפתם וציפוי-תיחה ב-1941, מתחו מחברי הדו"ח, בהלקו הראשון, ביקורת חריפה וחד-צדדית על מחדלי ההסתדרות הציונית ומנהיגותה בנקיטת אמצעים לניצול הזדמ-נויות שהיו, לדעתם, להתקרבות יהודית-ערבית — כפי שעוד יתואר להלן.

תפיסתם הכללית של מחברי הדו"ח וגם של קפלנסקי נגדו בדרך כלל, בפרט בענייני עלייה ורכישת קרקע, את השקפותיהם של מנהיגי מפא"י, או של החלק הגדול ביניהם.

מנהיגי תנועת העבודה בארץ חזרו והצהירו גם הם על רצונם בהסכם יהודי-ערבי, ולא פסקו מלחפש מגעים לשם מטרה זו. אכן, סקירת העמדות בפרק א של מאמר זה מוכיחה את ריבוי האלטרנאטיבות והצורות הקונסטיטוציוניות שהיו עלו על-ידי אנשי מפא"י בתקופה הנסקרת. אך רווחה הרגשה, כפי שניסחו זאת משה שרתוק, ברל כצנלסון ואחרים, כי העיקר אינו בסדרי שלטון וריבונות, אלא בעניין שהוא החיוני לעם היהודי: בזכות העליצם לארץ, ללא כל תנאי והגבלה, פרט לאפשרות הקליטה האובייקטיבית.¹⁶ כן שררה הרגשה אצל חלק גדול ממנהיגי מפא"י, שהערבים לא ישתכנעו אלא אם כן ייווכחו שהיהודים הם כוח שאין לעקר ויש לחיות עמו. לעתים אף הושמעו ניסוחים קיצוניים יותר, לנוכח העקשנות ואי-החזירות הערבית, שגם אנשי 'השומר הצעיר' וגם קפלנסקי לא התעלמו מהן. כך למשל טען שרתוק בוועידה החמישית של ההסתדרות בוויכוח עם בנטוב:

יש התנגשות טראגית בארץ בין שאיפות שני העמים... יש עם הרוצה לחזור לארץ ולשנות את אופיה האתני מדורי דורות ויש עם שבנפשו מתקומם משהו נגד השינוי הזה, אשר הוא בתור עם, בתור גזע, היה רוצה לשמור על אופיה האתני של הארץ... אין ערבי חשוב, אין חוג ערבי, כבר לאחר שנסיר את ענין המדינה, לאחר שנסיר את ענין השלטון, לאחר שנקבל את הנוסחא של מדינה דו לאומית... אין חוג ערבי שיסכים למהותם של הדברים, לא לנוסחאותיהם, למהותה של עליה רבתי.

גם בדברים המובאים בזה הכוונה היא לעליה רבתי ולא לצורות שלטון, אך מודגשת התנגשות הטראגית בין העמים. שרתוק לא היה היחיד שראה והגדיר כך את הדברים. בן-גוריון הדגיש בנאומו, מאוקטובר 1941, כי הקמת המדינה אי אפשר שהיה תלויה בהסכמה קודמת של הערבים, ואפילו יימצאו מנהיגים שיסכימו לכך, לא יעזו להגיד זאת בפומבי. על כן שומה עלינו לא לחתור להחלטה בריטית באמצעות הסכמה מצד הערבים, אלא להפך: החלטה של אנגליה ואמריקה היא בלבד תוכל להביא את הערבים לידי הסכמה. מאוחר יותר, ב־1944, אמר בן-גוריון: 'לא נמצאת דוגמה בהיסטוריה שעם יאמר אני מוותר על ארצי, יבוא עם אחר ויחישב ויהיה יותר ממני'.¹⁷ באותו זמן בערך טענו טבנקין וציזלינג לאפשרות של טראנספר של ערבים, מרצונם הם, לארצות השכנות, במסגרת האפשרית של פדרציה והסכם.

16. 'אנחנו מצדנו צריכים להיות מוכנים לדרוש רק דבר אחד: עליה, רק זה נחוץ לנו. לא נחוצה לנו מדינה, לא נחוץ לנו שלטון' — דברי ב' כצנלסון, דו"ח הוועידה החמישית של ההסתדרות, כנס ראשון, אפריל 1942, תל-אביב, עמ' 216.

17. דברי שרתוק — שם, עמ' 214. בן-גוריון אמר דבריו במועצת מפא"י, 5.1.1944. דבריו מ־1941 מובאים לפי 'עודי הציונות בשעה זו', במערכה, תל-אביב תשי"ז, עמ' 9.

על יסוד מגמותיהם היסודיות טענו מחברי הדו"ח לעקרונות דלקמן:

א. דו־לאומיות, שפירושה — לא מדינה ערבית ולא מדינה יהודית, אלא מדינה ערבית-יהודית, או מדינה ארצישראלית.

ב. רבונות משותפת או רבונות ביהוד כשותפים שווים, שפירושה שלמות הארץ.

ג. פאריטט שלטוני שפירושו אי השתלטות של עם על רעהו, שוויון הנציגות המספרית של היהודות המהוות את המדינה הארצישראלית, שוויון במנגנון ההנהלתי והתחוקתי של ההוקה, במסגרת התחוקה והמנגנון הממשלתי ללא תלות ביחס המספרי של שתי היהודות המרכיבות את המדינה, ולמרות ההבדל בין מספר הבוחרים שבכל אחת מן היהודות.

כל זה בתחום עיצוב סדרי השלטון והריבונות לעתיד ומתוך ההדגשה שהשאיפות הלאומיות של העם היהודי בעולם והתביעה לעלייה ולרוב יהודי בארץ, שיווצר ממילא עקב העלייה, מתיישבות עם השאיפות המדיניות של הערבים היושבים בארץ-ישראל¹⁸, הדו"ח לא נתכוון לעיצובם של סדרים אלה לאלתר, כי המחברים הניחו, כאמור, תקופת מעבר. אך ההתייחסות בדו"ח לתקופת המעבר היא הטובה, כי הדיון המלא בשאלה זו הושאר לכרך ב'.

בהקדמה לדו"ח מדובר על תקופת המעבר מן השלטון המנדטורי הקיים עד לביצועה המוחלט של אחת התכניות הקונסטיטוציוניות שהתורו. מהערתם בעמוד 53 של הדו"ח אפשר להסיק, כי ייתכן שהמחברים אף הניחו אפשרות, שבתקופת המעבר יהיה צד שלישי, כגון בא כוח ממשלת המנדט, אשר במקרה של קיפאון יכריע בין שני הצדדים. הם העלו, כנראה, אפשרות של המטד המנדט לתקופת שנים, ולא קבעו את אורך התקופה.

אשר לסדרי העלייה בתקופת המעבר: במבוא לדו"ח דחתה אמנם הוועדה מראש כל פתרון סופי אשר יקצץ או יצמצם בדרך מלאכותית או שרירותית את זכות היהודים לעלות לארץ, בגבולות אפשרויותיה הכלכליות (עמ' II. ההדגשה שלי), וקבעה שההוקה אשר תקבל תוקף עם תום תקופת מעבר צריכה לערוב ליהודים את הזכות לעלות ארצה עד כדי השיעור המלא של יכולת הקליטה הכלכלית בכל זמן מסוים (עמ' 121. ההדגשה שלי). אולם דברים אלה אמורים לגבי הפתרון הסופי ולגבי הוקה שתקבל תוקף בתום תקופת מעבר, ואלו לטווח קצר יותר, ואפילו לתקופת נסיון של עשר שנים, נאמר בדו"ח:

טוב יהיה אולי לבוא לכלל הסכם זמני למשך תקופת המעבר, ולהתנות כי למשך תקופה מסויימת — נניח 10 שנים — לא יעלה מספר העולים היהודים על איזה סכום כולל של בני אדם. דרך זו יש בה הצדקת מה משום הטענה, כי יש לתת לערבים אפשרות, עוד בטרם תרחף עליהם סכנה, כי האוכלוסיה היהודית תעלה עליהם במספרים, להיווכח מה הנסיון המעשי של שיטת הממשל המוסכמת בפועלתה. (עמ' 120)

18. הדו"ח (לעיל, הערה 10), עמ' 39, 45, 50—51, ובפרט 59—60.

ועוד נאמר בדו"ח:

אם על ארץ ישראל לספק את צרכי היהודים בתחומים הדינמיים של יכלתה ההמריית, עתידים היהודים בסופו של דבר להיות רוב בארץ. אך זאת עלינו להשאיר להשתלשלות התהליך ההיסטורי. מוטב שלא נהיה בצילו של הפחד כי אם לא נהיה לרוב במשך זמן קצר, נהיה נתונים לעולם ועד לרהמי השתלטותם של הערבים. (עמ' 44)

אלה קביעות מכריעות, שכן משתמעת מהן הכוונה להגביל את העלייה לתקופת מעבר או לתקופה מסוימת, ואפילו לעשר שנים, ולהתנותה בהסכם עם הערבים. בתקופה זו לא יעלה מספר היהודים על מספר הערבים, דהיינו תימנע היווצרותו של רוב יהודי. הניסוח הוא אמנם זהיר, בחוקת המלצה (שוב יהיה אולי), אולם תדאי איננו מקרי, שהרי נאמר, כי אין לשאוף בכל מקרה לרוב יהודי במשך זמן קצר וראוי להשאיר זאת להשתלשלות התהליך ההיסטורי.

בהסדר הסופי של צורת הפדראליזם האזורי, כפי שיפורט להלן, תהיה, נוסף לכך, העלייה היהודית תלויה ברצונם בלבד רק באיזור שלהם, בחלק מן הארץ שגודלו לא הוגדר, ואילו העלייה היהודית לאיזור הערבי הותנתה בהסכמת הערבים; והרי זה סותר את הניסוח של מחברי הדו"ח בדבר 'הזכות היהודית לעלות לארץ, בגבולות אפשרויותיה הכלכליות'. אכן, מחברי הדו"ח עצמם קובעים, כי הכרחית 'איו צורה של הגבלת העליה לפחות למשך תקופה מסוימת, ובדברנו על הגבלה יש לפנינו רק שתי דרכים: או הגבלת מכסת העליה או הגבלת השטח שבו יוכלו עולים להתישב' (עמ' 88). יצרי הצורות הקונסטטיטוציוניות המוצעות: הפדראליזם האזורי והפדראליזם העדתי בנויות על הפיסה זו.

נעבור עתה לתיאור הצורות האלה, בעיקר מבחינת הסדרי העלייה ורכישת הקרקעות, שהרי על כך בעיקר נסב הוויכוח. לא נרחיב את הדיבור על סדרי השלטון, שיטת הבהירות, דרך הפעלת הפאריטט וכד', שתוארו ברחבות בדו"ח. בוויכוחים תפסו נקודות אלה רק מקום משני.

3. הפדראליזם האזורי

מן הראוי להדגיש בראשית דברינו, כי בשתי הצורות הקונסטטיטוציונאליות המוצעות, שואפים מחברי הדו"ח מעל לכול 'לשמור בעינה, ככל האפשר, את השלימות הכלכלית והפוליטית של הארץ כולה' ולמנוע הפרדה. הם מקווים 'כי יבוא יום וזנכה להגיע לשלב כזה ביחסים שבין שני העמים אשר בו תיהפכנה בעיות, שהן כיום בעלות חשיבות ראשונה במעלה, לבעיות בטולות כל חשיבות פוליטית' (עמ' 71). לשון אחרת, הערובות הקונסטטיטוציונאליות וההגבלות השונות הכרוכות בצורות הפדראליזם השונות נראות להם כשלב למטרה העיקרית, לקראת השתלבות שני העמים ושיתוף פעולה ענייני, במסגרת הארץ כולה, לפי האינטרסים המשותפים, הכלכליים והחברתיים של השכבות השונות בשני העמים, כאשר 'ברוב המקרים יתפרקו שני הגושים הלאומיים בדרך הטבע לקבוצות המייצגות אינטרסים כלכליים או סוציאליים מיוחדים, וזהם שיתנו למעשה לממשלה רוב

התומך במדיניותה ללא קשר עם המתיצות הלאומיות, ללא זיקה לפארטיט הקיים, ולהגבלות הכרוכות בצורות הקונסטיטוציונאליות המוצעות (עמ' 53--54). הכוונה היא לשים סייג לחלוקה, אפילו אם לזמן הנראה לעין מסכימים מחברי הדו"ח לתיחום הארץ לאיזורים, לשטחים פדראליים, להגבלת העלייה ולהגבלות אחרות, שיש בהן מן החלוקה של זכויות מסוימות בין יהודים וערבים.

לפי משטר הפדראליזם האיזורי יחולק שטחה של ארץ-ישראל לשניים: איזור 'שיטה ברובו יהודי ותשני יי שאר ברובו ערבי... ככל האפשר רצופים מבחינה טריטוריאלי' (עמ' 67); ושני, לדעת המחברים 'מציאותם של סייגים לאומיים בין שני האיזורים אינה הופעה אידיאלית'. להפך, הם סבורים, כי 'בוא יום ותושבי שני האיזורים יוכלו להדור בשלום איש לתחומי רעהו ובהסכמת גומלין'. כדי לא להשתמש בשמות העשויים 'לגכש את אופיים הלאומי הנפרד [של האיזורים] לעולם ועד' היו המחברים מעדיפים לננות את האיזורים לפי מעמדם הגיאוגראפי או לפי בירתם, כגון 'איזור המזרח' ו'איזור המערב', או 'איזור תל-אביב' ו'איזור שכס'. שטח האיזורים לא נקבע בדו"ח. ירושלים תהיה הבירה הפדראלית ו'תהא כפופה לפיקוח בלתי אמצעי של הממשלה הפדרלית של ארץ ישראל שתהא על כל פנים נוסדת על בסיס של פריטט'. הנגב יהיה 'חבל פדרלי' (עמ' 69--72), כי 'פיתוחו הסופי לצורך התישבות הקלאית ידרוש אמצעים מרובים, שישום איזור לא תהא ידו מגעת להמציאם לברו'. כדי 'שהארץ תעמוד בשלמותה' ויהודקו הקשרים בין האיזורים מוענקות לממשלה הפדראלית סמכויות נרחבות ומכריעות: 'ענייני חוץ, רובו של תקציב ההגנה, הפיקוח על סחר החוץ, מכס, תחבורה, עבודות ציבוריות, פדרליות, שירות העליה [לא מכסות העליה], בית-הדין הפדרלי, המנגנון להטלת חוקי רמת המינימום של הממשלה הפדרלית... [ביצוע] כמה תכניות פיתוח, [סיוע] לאיזורים הנצרכים ע"י הקצבות עזר בשטחים שונים אחרים' — כל אלה נמסרו לרשות הממשלה הפדראלית, והרי אלה הסמכויות המכריעות, שכן אי אפשר לבצע את הפיתוח הדרוש לקליטת עלייה בלי השליטה במכס, בתחבורה, בסחר החוץ, בעבודות ציבוריות בקנה מידה ארצי וכדומה. חלק נכר בד מהכנסות הארץ' — דהיינו מן התקציב, יהיה בשליטתה של הממשלה הפדראלית, כולל כמובן המיסוי. המטבע והמדיניות המונטארית יהיו אף הן בשליטתה, וכן גם ענייני ביטחון והגנה, שיהיו בחלקם הגדול בידיה. (עמ' 53--54, 69)

למען שילוב האיזורים תפעל הממשלה הפדראלית להשוואת רמת ההכנסות וההתפתחות המשקית של האיזור היהודי המפותח יותר והאיזור הערבי המפגר. וזו לשונו של הדו"ח:

אפשר לומר בבטחה, כי למשך הרבה שנים יהא האיזור היהודי הרבה יותר מתקדם מן האיזור הערבי... הכנסות האיזור היהודי [תהיינה] הרבה יותר גדולות מהכנסות האיזור הערבי... על כן... יהא זה אחד התפקידים של הממשלה המרכזית ליתן דחיפה להתקדמותו של האיזור הערבי. לתכלית זאת תצטרך למשך זמן רב להוציא על האיזור הערבי חלק מן ההכנסות המתקבלות מן האיזור היהודי... היא תצטרך לישמש למשך זמן

מה מעין 'משאבה לשאיבת כספים' שתעביר אמצעים מן האיזור המתקדם אל האיזור המפגר. (עמ' 98)

צורת הממשלה היא ריכוזית. הממשל הוא נשיאותי. הקאפיטל הפדראלי אחראי בפני הנשיא ומתמנה על ידו. הנשיא נבחר למשך ארבע שנים בבחירות כלליות, כל ארציות, ומשרתו מובטחת לו למשך תקופת הבחירה. אך משרת הנשיאות עוברת לפי התור פעם ליהודי ופעם לערבי, וכך גם משרת סגן הנשיא, אלא שבתקופת שהנשיא הוא יהודי סגנו ערבי ולהפך.

אולם בעוד שהריכוז והשילוב מובטחים בעניינים הללו, הרי ענייני העלייה, ההתיישבות, הזכות לעבודה וזכות הישיבה מחולקים ומסורים לממשלות האיזורים עצמן. בעניינים אלה שוררת חלוקה. 'הפיקוח הכללי על העליה והנהלת העניינים הקטורים בה מסורים לידי הממשלה הפדרלית ואלו ההחלטה ביחס להיקפי העליה החדשה וביחס להרכבה תהיה מסורה לממשלת כל איזור ואיזור'. במלים אחרות — לממשלות האיזורים תהא הזכות לקבוע את מכסת העליה ולבקש מאת הממשלה הפדרלית את המספר הדרוש של רשיונות עליה, ואלו הממשלה תהא מחויבת להקצות כל מספר של רשיונות שנדרש על ידי ממשלות האיזורים... האחריות לקליטתם של עולים בהי ארץ צריכה להיות מסורה אך ורק לידי ממשלות האיזורים.¹⁹ אולם, כאמור, הסמכויות הנרחבות שנמסרו לידי הממשלה הפדראלית בענייני פיתוח, כספים וכו' והסמכות לשאוב כספים מן האיזור היהודי למען השוואה באיזור הערבי לא יאפשרו למעשה לממשלת האיזור אחריות בלעדית לקליטת עולים ומתוך כך גם שליטה במכסת העלייה — אפילו אם מבחינה פור-מלית נתונה לה הרשות לכך. ועוד זאת, 'דרישות בענייני בריאותם של העולים, ידיעתם קרוא וכתוב ויתר העניינים הקטורים בהכשרתם הארצית [לא ברור מה פירושו של הדבר]... והנהלת העניינים והשירותים הכרוכים בעליה יהיו בידי הממשלה הפדרלית'. נמצא שהממשלה הפדראלית תוכל לפסול עולים מטעמים של חוסר 'הכשרה אישית'. הדו"ח אפילו מתקין תשלום מס לקופת הממשלה הפדראטיבית בעד כל עולה — אמנם מס נמוך — 'נניח סך לירה אחת', כדי לשמש 'מעצור לגבי אלה ישהיו פזיזים מדי בהכנת הערכותיהם על מכסות העליה'. העלייה היהודית לאיזור הערבי תהיה תלויה בהסכמתה של ממשלת האיזור. אף זכויות הישיבה והעבודה צמודות לאיזור. 'בל אורה א"י — תוכל להיות לו זכות הושב רק באחד משני האיזורים וכן בבירה הפדרלית... אסור יהא [לעסוק] בכל עבודה שיוכל להשתכר בה, פרט לאיזור שלו, בלי הסכמת ממשלת האיזור. ממילא מובן, כי דבר זה חל על התיישבות.

התחיקה בענייני העברת קרקע, הגנת עובדי האדמה והבטחת שטח מהיה לעובדים אלה תהיה נתונה בידי הממשלות האיזוריות. אך גם הממשלה הפדראלית תהיה מוסמכת 'להתקין תקנות מינימום של הגנה הדרוש לעובדי האדמה של שני האיזורים' כך, 'שאם יזניה אחד האיזורים את חובתו בענין זה ולא ימנע את

19 בענייני עלייה וקרקע ראה עמ' 88 ואילך.

הסכנה של גישול ויצירת פרולטריון של מחוסרי קרקע, כי או תוכל הדרכת הממשלה הפדרלית, או התערבותה בעזרת חוקים פדרליים להיות לברכה. נמצא, כי אפילו באיזור היהודי עצמו עשויה לחול הגבלה על העברת קרקעות לידי יהודים. רכישת קרקע על־ידי יהודים באיזור הערבי תהיה הלוייה כמובן בהסכמת ממשלת האיזור. אשר לרכישת קרקע, הרי רואים מחברי הדו"ח 'בעצם הגידול של הרכוש הקרקעי היהודי, אפילו במסיבות הנוחות ביותר... תהליך המוגבל בהכרח על ידי הגבלות טבעיות, והרי דבריהם בשאלה חשובה זו:

סוף סוף, רובא ורובא של תושבי הארץ הערבים הם הקלאים. שחרור שטח גדול להתיישבות יהודית נוספת היה מחייב שינוי יסודי במבנה הציבור הערבי ובאפיו ואילו שינוי זה ידרוש דורות. נוכל, איפוא, לקבל כהנחה מוסמכת שאף על פי שהיהודים מטיבים לעשות בהימנעם מלהיות חלק עירוני של האוכלוסיה ותו־לא, הרי שיעור הישוב העירוני שלנו ביחס לישוב החקלאי יעמוד עוד שנים רבות מאד, ביחס מהופך למצב בענין זה בקרב הישוב הערבי. ועל כן אם ירצו הערבים להתחסר ברצינות לאפשרות של השתלטות היהודים בארץ מכוח רכישתם את רובו של שטח אדמת הארץ, נוכל להרגיעם באמרנו כי בעתיד אשר נוכל לחזותו מראש, אין דבר זה בגדר האפשרות המעשית. (עמ' 92)

אכן הסמכויות הפדראליות, אף לגבי העלייה, ההתיישבות והעברת קרקע, הן רציניות ביותר. אולם במידה שבאחד האיזורים יראה אחד העמים עניינים חיוניים ומוחזקים שלו נתונים בסכנה, יוכל להפעיל את מכשיר הפאריטט. יש להבדיל בין פאריטט במגנזון, בהרכב הקאדריים של הקצינים ובהרכב מוסדות מחוקקים, למשל, ובין הפעלת הפאריטט בעניינים חיוניים שבתחיקה. הפעלה זו של סעיף הפאריטט היא לפי תפיסת המחברים 'מעין זכות התגוננות', 'מעין זכות וטו' לשעת חירום ולא 'במהלך הרגיל של פעולות הממשל'.

הזכות של וטו לגבי תחיקה מסוימת תופעל רק על פי הסדר מיוחד, על־ידי 'אסיפה איזורית' משותפת מיוחדת אשר תכונס למטרה זו בלבד, בכל איזור, ותהא מורכבת מחברי המועצה המחוקקת האיזורית ומצירי האיזור המשמשים חברים במועצת המדינה ובבית הנבחרים' ורק ברזב של שני שלישים לפחות. הצבעה כזאת תחייב את הצירים של אותו איזור להצביע במקרה כזה, ורק במקרה כזה, בבית המחוקקים הפדראלי, 'אין בלוק'. (עמ' 55 ואילך)

4. הפדראליזם העדתי

במשטר הפדראליזם העדתי תחולק המדינה הארץ־ישראלית לא לשני איזורים גיאוגרפיים אלא לשתי 'עדות לאומיות' — לאומיות ולא דתיות, כשהאחת כוללת את כל הערבים והשנייה את כל היהודים. הצטרפות לכל עדה היא חפשית, אך משהחליט אדם על הצטרפותו יזוב אין הוא יכול להמירה אלא בתנאים מסוימים. תיווצר על כן מעין 'נתינות' של עדה שתעבור בירושה.

בפדראליזם העדתי הסמכויות של הממשלה הפדראלית נרתבות עוד יותר מאשר

בפדראליזם האיזורי, לרשות השלטון העצמי של העדות יהיו מסורים ענייני חינוך, השכלה ותרבות, עזרה סוציאלית ושירות סוציאלי ובריאות. כל יתר הדברים מסורים לסמכותה של ממשלת המדינה. בענייני ביטחון והגנה כמו במקרה של הפדראליזם האיזורי, מהפשיים מהברי הדו"ח מידה מסוימת של דצנטראליזציה כאשר יהדות המשטרה, למשל, יהיו נתונות בידי הרשות המקומית, אולם חבר הקצינים גם במשטרה וגם בצבא יהיה מבוסס גם בפדראליזם זה על 'עקרונ הפרייטט בין ערבים ויהודים', הקאבינט (או האקזקוטיבה) הוא אשר ינהל את ענייני המדינה. הוא יהיה מורכב מארבעה חברים: שני ערבים ושני יהודים, ויבחר עלי ידי מוסד מיוחד, והוא 'אסיפת המדינה' אסיפה זו, הבוחרת, תורכב ממועצת המדינה הפאריטיטית ומשתי המועצות הלאומיות המנהלות את השלטון העצמי של העדות. לקאבינט תהיה הזכות למנות מיניסטרים וסגניהם והם יהיו אחראים לקאבינט. אך מדיניות הקאבינט עצמו — של הארבעה — כפופה לאישור שני בתי הפארלאמנט של המדינה: בית נבחרים, אשר יבחר לפי שיטת בחירות שהיא מעין מזיגה של שיטת הבחירות היהסיות ולפי מהוות, ולידו 'מועצת המדינה'. זו האחרונה תורכב באופן פאריטטי, ובה מספר מצומצם של צירים. הקאבינט נבחר לתקופה של ארבע שנים. כל אחד מארבעת חברי הקאבינט ישמש ושיא המדינה למשך שנה אחת ויכהן כיושב ראש בישיבות הקאבינט. דהיינו, זמן כהונת הנשיא יחולק שווה בשווה בין חברי הקאבינט היהודים והערבים — שנה שנה. בתקופת כהונתו תהיה לנשיא הדעה המכרעת בכל הדיונים בקאבינט שבהן תהיינה הדעות שקולות.

אשר להסדרי העלייה והעברת קרקעות, כבר נאמר כי 'ההוקה אשר תקבל תוקף עם תום תקופת המעבר' תערוב לזכות היהודים לעלות ארצה 'עד כדי השיעור הנמלא של יכולת הקליטה הכלכלית בכל זמן מסויים', אולם עם זאת צריך לקבוע את המנגנון שיהיה אחראי במשטר הפדראליזם העדתי לביורר אובייקטיבי עד למידת הדיוק האפשרית של יכולת הקליטה הכלכלית לכל תקופת עליה מסויימת. תפקיד זה של קביעת מכסת העלייה, חלוקת העולים לסוגיהם והפיקוח על שירות העלייה יימסר לגוף מיוחד שיוקם לצורך זה, תקרוי 'מועצת העליה של המדינה'. הוא יהיה בלתי תלוי 'באורגאנים המהוקקים והאקזקוטיביים של המדינה', ויהיה מורכב מארבעה חברים שימונו לכל ימי חייהם או לתקופה ארוכה מאוד עליידי הקאבינט, בהצבעה שתתקבל פה אחד. בדרך כלל יהיה גוף זה מורכב משני יהודים ושני ערבים, ונשיאו יהיה פעם אחת יהודי ופעם אחרת ערבי. במקרה של חילוקי דעות רציניים במועצת העלייה תהיה ההחלטה הסופית נתונה בידי הקאבינט, שאף הוא גוף פאריטטי, אך ההכרעה בו נתונה, כאמור, בידי הנשיאות המתחלקת אף היא בין החברים היהודים והערבים. מהברי הדו"ח אינם הוששים מפני מסירת ההכרעה ביחס לגודל מכסת העלייה לנשיא ערבי או לגוף פאריטטי יהודי-ערבי, שכן:

עצם הפרוצדורה הזאת של בירור בעיה ע"י שני מוסדות חשובים, שהתרכבם מושתת על יסוד הפרייטט [מועצת העלייה והקאבינט] דיה מצד

עצמה לסייע בהרבה לרוח ההבנה. ואולם אם אך הנשיא יצטרך להטיל קולו המכריע כדי לקבל החלטה... גם אז אין סכנה להחלטה שרירותית. כפי שאמרנו כבר, יתחלף הנשיא פעם בשנה ויהיה פעם ערבי, פעם יהודי לפי התור. בין שיהיה ערבי ובין שיהיה יהודי, הנשיא אשר יידרש לחתוך את גורל מכסה מסויים של עליה [ייתכן כי במקום גורל צ"ל גודל] עליו יהיה לזכור, כי בשנה הבאה תהיה ליורשו אותה זכות הכרעה ויהא ביכולתו להשיב מידה כנגד מידה לכל החלטה קודמת.

ועוד נאמר בדו"ח כי 'אם רק ישררו תנאים מתאימים, יוכלו ערבים ויהודים לשתף פעולה בנאמנות ובלי משוא פנים אף בבעיית העליה'. (עמ' 122—123) אשר להתעברת קרקעות, הרי תוקם 'מועצה להעברת הקרקעות' על פי עקרונות דומים למועצת העלייה. היא תתקין תקנות ביחס להעברת קרקעות וביחס להגנת עובדי האדמה. אף במקרה זה ההכרעה הסופית מסורה לקאבינט לפי הפרוצדורה שהוצעה לגבי העלייה.

גם בפדראליזם העדתי קיימת, במקרים קיצוניים, האפשרות לשימוש בנשק הפאריטט כזכות וטו, לפי הפרוצדורה שכבר הוסברה לעיל, ובכוח החלטה בשני שלישים, בגוף שיהיה מורכב מנציגי העדות במועצה הלאומית של העדות, במועצת המדינה ובבית הנבחרים.

עד כאן על הדין והשבון של הוועדה לשאלת התפתחות קונסטיטוציונית של ארץ-ישראל. נידרש עתה לתכניתו של שלמה קפלנסקי, כפי שהוגדרה במאמרו 'מהשבות על רבנות, אבטונומיה ופדרציה' (לעיל, הערה 10), הנושא את התאריך דצמבר 1941. קפלנסקי שימש, כזכור, יושב ראש בוועדת המחקר מטעם הסוכנות.

II. תכניתו של שלמה קפלנסקי

מאמרו של קפלנסקי מנוסח ומוגדר היטב ובהירות. הוא טוען למשטר פאריטטי דו-לאומי בארץ-ישראל, שהוא בעצם מיזוג של העיקרון העדתי והעיקרון האיזורני, לפי שלבים. כדי להכין את הצעתו נכון יהיה אף במקרה זה לפתוח בהנמכתו — דהיינו בגישתו היסודית, העקרונית לבעיה היהודית-ערבית בארץ. הנמכתו, אפילו היא דומה, במובנים מסוימים, למה שכבר נאמר בדו"ח 'הוועדה', הרי יש בה אחידות וטיעון בעלי עניין מיוחד.

1. התפיסה העקרונית

א. התנועה הציונית-סוציאליסטית הדגישת תמיד, כי הגשמת הציונות לא תיתכן כמסע כיבוש ונישול, וכי ארץ-ישראל מאפשרת התיישבות רחבה לתמוני העם היהודי השב לארצו מבלי לפגוע במעמדם הכלכלי והפוליטי של בני העם הערבי היושב בארץ. הקונגרסים הציוניים השונים, למן הקונגרס ה-12 בקארלס-באד, ב-1921, ועד לקונגרס ה-20 בבאזל, בשנת 1937, חזרו והכריזו על נוסחת 'המולדת המשותפת לבני העמים', המושתתת על שוויון פוליטי של שני העמים ושיתופם בעיצוב עתידה המדיני ללא השתלטות של עם אחד על משנהו.

ב. 'השאלה היהודית', אומר קפלנסקי, 'היא לאומית, שאלת ארץ ישראל היא בינלאומית'. על כן 'שאיפתנו לעצמאות לאומית בארץ ישראל אינה יכולה לקבל צורה של רבנות לאומית, מכיון שארץ ישראל הנה כיום ארץ המיושבת על ידי שתי חטיבות לאומיות ותישאר ארץ דו-לאומית בהרכב תושביה, גם אחרי שנגיע לישוב של מיליונים יהודים בה'. על כן ארץ-ישראל בשלמותה אינה יכולה להיות מדינה יהודית. קפלנסקי דוחה כל הצעה לטראנספר מאונס של ערבים; כן

ברור לנו שאין תקווה להסכם עם הערבים על בסיס של הצעה להעמיד את ארץ ישראל תחת שלטון יהודי... [עקב] הפחד בפני שלטון יהודי והנישול שיבוא בעקבותיו כפי שבטוחים ומאמינים רוב הערבים... באותה מידה צריך להיות ברור לערבים, כמו שזה ברור לנו, כי אין שום אפשרות לכפות על היהודים מעמד של מיעוט ע"י הגבלה מלאכותית של עלייתנו, או ע"י חוקי הפליה אחרים, או למסור שטח מסויים לשלטון הרוב הערבי. קפלנסקי דוחה, אפוא, חלוקה.

ג. הסכם עם הערבים הוא תנאי הכרחי להגשמת הציונות ב'דרכי שלום', אם כי לא תנאי שבלעדיו לא תוגשם הציונות; אין הגשמת הציונות כשלעצמה מותנית בהסכמה של התנועה הלאומית הערבית. הסכם כזה גם אינו אפשרי עדיין, לדעת קפלנסקי, ביחס 'למטרות הסופיות' — על כן יש לחפש דרך להסכם לשלב מסויים, לתקופה מסוימת, בערך עשרים עד עשרים וחמש שנה, כאלטרנטיבה להמשך האיבה.

ד. קפלנסקי מודע לאיבה מצד המנהיגות הרשמית השלטת בערבים בארץ, אך הוא מציע להתעלם ביודעים מעמדתם הרשמית ומסיסמאותיהם של המפלגות או הזרמים 'השולטים כיום' (כלומר בשנת 1941). לדעתו מתגבשים במחנה הערבי גם כוחות בעלי ערך הרוצים בהבנה עם היהודים, ועם סיום המלחמה, עם כשלון מדיניות הצייר הנאצי, יתחזקו זרמים אלה עד שתקום מנהיגות שאפשר יהיה לנהל אתה משא ומתן על יסוד התכנית המוצעת על ידו. גם מהנסיונות הקלושים והבלתי מוצלחים שנעשו בעבר, להפגיש יהודים וערבים על יד שולחן אחד, אפשר ללמוד, כי אישים ערבים חשובים, ובזמנים שונים, היו כוכנים לקבל חלק זה או אחר של התכנית (שסומנה על-ידי קפלנסקי). אמנם יודעים אנו, שאין להפריז בערכן של הצהרות כמו אלה ואשר נמסרו לא על דעת התנועה הערבית המאורגנת. בתנועת הציונות, מציין קפלנסקי, שואלים איפה החוגים הערבים המוכנים להסכם אחנו ובאיזה מחיר. כך שואלים גם בתנועה הערבית לגבי היהודים. על כן דרושה תכנית מדינית יהודית 'לקדם את הדיפרנציאציה במהנה הערבי בכיוון הרצוי לנו', והיא תכנית המשטר הפאריזטי — הדו-לאומי. בתקופת מעבר מסוימת, לאחר גמר המלחמה, מוכן גם קפלנסקי, לפי תכניתו — וכך גם הדו"ח של הוועדה להתפתחות הקונסטטוטוציונית — להגביל את זכות העלייה של היהודים עד כדי השגת שוויון מספרי בין היהודים והערבים בארץ, וכן להגביל את רכישת הקרקעות, אם כי הממדים של הרכישה, גם לאחר ההגבלה, עדיין ניכרים למדי.

ה. התהליך לעקירת האיבה והחשדנות ההדדית הוא ממילא איטי, וכל הסכם

יהיה זקוק לדעת קפלנסקי, לערבות של גורם שלישי — הגורם האנגלי. אך אנגליה, לפי ציפיותו של קפלנסקי, תישאר בארץ-ישראל גם בעתיד, ודרושה ברית אתה למשך תקופה של כעשרים וחמש שנה וכן ערבות מצדה להסכם היהודי-ערבי, כי במשך תקופה ארוכה למדי לא יוכלו שני הצדדים, היהודים והערבים, להישאר לבדם פנים אל פנים. מאידך, מציין קפלנסקי, אם יתמד הריב בין יהודים וערבים בארץ, תגדל תלותה של הארץ בבריטניה. רק הסכם יהודי-ערבי עשוי לסלול את הדרך לשלטון עצמי — הערבים יבינו, אפוא, כי מוטב לרכוש את היהודים כבן-ברית.

ו. גם קפלנסקי וגם מחברי 'הדו"ח' שותפים לאמונה כי הסכם יהודי-ערבי ייחס לעלייה הוא בגדר סיכוי; כי הגבלות וצמצום העלייה בתקופת שנים הוא סיכון מחושב כדי להפיג את החשדנות ולהרגיל את שני הצדדים לדו-קיום בשלום; כי ההגבלות סופן להתבטל כאשר שני הצדדים יתרגלו להיות יחד, וכי האלטרנטיבה להצעות אלה להסכם היא איבה ושפיכת דמים.

2. המבנה הקונסטיטוציוני: פדראליזם פרסונאלי-עדתי ופדראליזם איזורי

יסוד היסודות של הכנית קפלנסקי היא ההנחה בדבר הסכם יהודי-ערבי לתקופת שנים בעניין העלייה ורכיבת קרקע. הקונסטיטוציה המוצעת על ידו לא גועדה אלא לתת ביטוי לכך ולהרגיל את שני העמים לאמון הדדי ודו-קיום על יסוד ההסכם הזה. אשר למבנה הקונסטיטוציוני: בשלב ראשון, בתקופת שנים מסוימת, העיקרון הוא — אוטונומיה פרסונאלית של כל הטיבה לאומית (כדומה לפדראליזם העדתי ב'דו"ח'). כל הטיבה לאומית, היהודית והערבית, ללא הבדל מושבם של חבריה, בוחרת בבחירות כלליות וישירות את האסיפה הלאומית, או המועצה הלאומית שלה; האסיפות הלאומיות בוחרות בהנהלות לאומיות או ועדים לאומיים, האחראים בפני האספות הלאומיות ומטפלים בעניינים המיוחדים לאותה הטיבה כגון הינוך, תרבות ועוד. אלה האורגאנים המבצעים.

האספות הלאומיות של שתי החטיבות בוחרות נציגים במספר שווה למוסד הקרוי המועצה הפדראלית (Federal Council), המשמשת, בשנים הראשונות להסכם היהודי-ערבי המוסד המחוקק של הפדראציה. המוסד האקזקוטיבי הוא 'הרשות המרכזית הפדראלית' — ההנהלה הפדראלית. מוסד זה בנוי על יסוד פאריטטני. הוא אחראי בפני המועצה הפדראלית ולידו פועלות שתי ההנהלות הלאומיות או הוועדים הלאומיים. משטר קונסטיטוציוני זה, הפדראלי-פרסונאלי, יימשך, לפי הערכתו של קפלנסקי, כעשר שנים. בתקופה זו תוסדר העלייה על יסוד הסכם שלפיו יגיעו ממדי העלייה לכדי מספר השווה להפרש בין האוכלוסין הערבים לבין האוכלוסין היהודים בארץ, הריבוי הטבעי בכלל זה' — דהיינו עד להשוואה מספרית. לא יהיה, אפוא, כל צורך בהתערבות מטעם המועצה הפדראלית בענייני עלייה. בהשוואה ל'דו"ח', מצוינת התכנית של קפלנסקי בפשטות של המבנה. בשאלת הקרקע, סבור קפלנסקי, כי נוכל להסתפק בשלב הראשון, בהקופה של

10—15 שנה, בהכפלת שטח האדמה הראויה לעיבוד הנמצאת בידינו כיום. דבר זה מבטיח 'בסיס חקלאי מספיק' לקליטת היישוב היהודי, שישתווה במספרו עם היישוב הערבי — הכוונה בערך לשלושה עד ארבעה מיליוני דונם באזורים הראויים ליישוב. ממילא קשה, לדעת קפלנסקי, להניח, כי במשך 10 שנים או אפילו 20 השנים הבאות נוכל לרכוש את חצי שטחה של ארץ ישראל המערבית הראוי ליישוב. כל האמור ביחס לקרקע מביא בחשבון את הגנת עובדי האדמה הערבים וכן הסדר כללי בדבר ניצול אדמות הממשלה ואדמות הפקר להתיישבותם של יהודים וערבים. אף הסדרי הקרקע האלה, במשך תקופה של 10—15 שנה, יהיו מושחתים על הסכם ויעמדו מחוץ לסמכותה של המועצה הפדראלית. אף בעניין זה פישטה תכנית קפלנסקי במקום 'יהודי' מסובך ומורכב. ההנחה המשותפת לשניהם היא, כי במשך תקופה של 10 או 15 שנה, לאחר המלחמה, יהיו העלייה ורכישת הקרקע תלויות בהסכם עם הערבים.

המבנה הקונסטיטוציוני הוא, כאמור, פדרטיבי-עדותי. אך קפלנסקי מניח, כי העלייה היהודית תתרכז, מבהינה גיאוגראפית, באותו איזור שבו היה מרוכז כבר אז (1941) רוב האוכלוסייה היהודית — הגליל ועמק החוף, בלי יפו, עזה ונצרת. והחלוקה האדמיניסטרטיבית של הארץ תהיה, כבר בשלב הפדראליזם העדתי, לפי גפות, מחוזות ואיזורים.

בשל הצטופפות העלייה היהודית באיזור הגליל ועמק החוף יתהוו ממילא, בתום תקופה של כעשר שנים, שני איזורים פחות או יותר שווים בשטחם ותד-לאומיים בהרכב תושביהם — איזור ערבי ברובו המכריע ואיזור יהודי ברובו המכריע — עד כדי ריכוז של כשני שלישים בערך מן האוכלוסין בכל איזור. לפי נתוניו של קפלנסקי ישבו ב-1941 באיזור הגליל ועמק החוף (בלי יפו, עזה ונצרת) 420,000 יהודים וכ-375,000 ערבים. ואילו בתום עשר שנים ובעקבות ריכוז העלייה באיזור זה, יגיע מספר היהודים בו (עם הריבוי הטבעי) ליותר ממיליון נפש ומספר הערבים יעמוד על 450,000 נפש בערך והרי זה רוב יהודי של כשני שלישים. כתוצאה מתמורות דמוגראפיות אלה יתהוו בארץ, לפי הישוביו של קפלנסקי, בשטח של 16 אלף קמ"ר, צפונה מהקו רפיח—באר שבע—ים המלח, שני איזורים שווים בערך במספר אוכלוסייהם ובשטחם: איזור הגליל והחוף שבו יימצא רוב יהודי, ואיזור שכם—חברון, שבו יהיה רוב ערבי. הנגב, דרומה מרפיח—באר שבע—ים המלח, בהיקף של עשרת אלפים קמ"ר בערך, יישארו שטח פדראלי, וכן גם ירושלים, נצרת ובית לחם. ביחס לנגב מציין קפלנסקי, כי 'בעבור תקופה מוסכמת של עליה והתישבות נגב יזלזל על צירופו לאחד האיזורים הנ"ל או על חלוקתו ביניהם, ודאי לפי מידות העליה. אין הוא מבהיר מה יהיו מידות העלייה לירושלם לים ולנגב וכיצד יקבעו. אפשר להניח, כי בגלל הרגישות המיוחדת הכרוכה בשאלת ירושלים השאיר את העיר בסמכות הפדראלית.

עם השינויים הדמוגראפיים האלה, בתום תקופת מעבר של כ-10 או 15 שנה, וריכוז האוכלוסין מבהינה לאומית, אפשר יהיה לעבור למשטר של פדראציה טריטוריאלית-איזורית, כשהשלטון מבוסס על נציגות שווה לשני האיזורים הטרי-

טוריאליים השווים בערך במספרם, והם הדי-לאומיים לפי הרכבם. הרשות הפדראלית תסדיר את העלייה באופן חוקי על בסיס כוח הקליטה הכלכלית של הארץ בומן ההוא — הארץ כולה, על יסוד הסכם בין הנציגות היהודית ובין הנציגות הערבית במועצה הפדראלית. אם לא יושג הסכם כזה, ייאותו שני הצדדים להפקיע את שאלת העלייה מסמכותה של המועצה הפדראלית ולמסרה לסמכותם הבלעדית של האיזורים היהודים והערבים, ואז ייתכן אמנם, כי העלייה היהודית תחלק של ארץ ישראל — לאזור הערבי — תצומצם או תופסק לזמן ידוע, עד שיושג ההסכם המבוקש. אין קפלנסקי מעלה על דעתו, כי הערבים לא יסכימו לעלייה נוספת גם לאזור היהודי.

כמו בדיון על 'הדו"ח' גם בדיון על תכנית קפלנסקי לא הרחבנו את הדיבור על הסדרים הקונסטרוקטיביים. הם מסובכים למדי ודורשים אורך רוח והבנה משני הצדדים, כדי להפעילם. בעניין העיקרי, עלייה וקרקע, יוצאים גם מחברי 'הדו"ח' וגם קפלנסקי מנקודות מוצא משותפות:

א. בתקופת זמן ארוכה יחסית (כעשר שנים לפחות) תועמד העלייה על ממדי שיביאו לשוויון מספרי בין היהודים והערבים. על הגירת ערבים לא נאמר דבר בשני המקרים. בתקופה זו תוסדר העלייה על פי הסכם עם הערבים.

ב. רכישת הקרקע תוגבל — אך תגיע למידות ניכרות שיאפשרו קליטת העלייה. ג. גם לאחר שיושג השוויון המספרי קיימת אפשרות להגבלת העלייה, או מבחינה גיאוגראפית — לאזור היהודי בלבד (לפי קפלנסקי ו'הדו"ח') — או על פי הכרעת הנשיא הערבי ביחס לגודל המכסה בפדראציה העדתית, כנאמר ב'דו"ח'. קפלנסקי מקווה כי לאחר השגת השוויון המספרי תימשך העלייה לארץ כולה על פי הסכם עם הערבים, לפי יכולת הקליטה, אולם אינו מבהיר כיצד תוגדר יכולת הקליטה ומה יהיו פרטי ההסכם. אפשר להבין את גישתו, שהרי לא היתה אפשרות ולא היה טעם לעסוק בפרטים אלה אשר נועדו לתקופת העתיד. קפלנסקי לא נתכוון אלא לתכנית זמנית, לתקופה של עשרים עד עשרים וחמש שנים, בחקויה שבתקופת נסיון זו יתרגלו שני העמים לדור-קיום בשלום ולפעולה על פי הסכם.

גם קפלנסקי, כמחברי 'הדו"ח', מודע לקשיים הכרוכים בהפעלת השיטה הפארי-טית. עקרון הפאריטיט מאפשר לנציגות הלאומית במסודות הפדראליים לדרוש הצבעה על פי הטיבה — אן בלוק, בלי להביא בחשבון את דעת המיעוט של אותה נציגות ובלי לאפשר לו להצטרף לצד שכנגד. שקילות זו עשויה להוביל לשיטות. קפלנסקי מציע כמה תרופות. ראשית, יש להקים, לאחר השלב הנסיוני הראשון, בית נבחרים דמוקרטי ליד המועצה הפדראלית הפאריטיטית; שנית, יש להגביל את השימוש במנגנון הפאריטיט רק לעניינים מועטים ויסודיים כגון שינויים בחוקה, עלייה וקרקע. קפלנסקי קבע בפירוש, כי בשלב הנסיוני הראשון, עד לשוויון המספרי, יוצאו שאלות העלייה והקרקע מתחום הסמכות הפדראלית ויוסדרו על פי הסכם מראש. גם 'הדו"ח', כזכור, טען להסכם כזה לתקופת מעבר. שלישית, במשך תקופת המעבר ילמדו ואף יוכרחו שני העמים לחפש מוצא של הבנה והסכם. כזכור, טען גם ברל כצלנסון, ב-1930, טענה דומה ביחס לפאריטיט.

אך מעל לכול מדגיש קפלנסקי, כי כל עוד לא נמחק זכר השנים הקשות והמרות שעברו עלינו אין לדרוש משני העמים, 'שהיהו מוכנים להשאר פנים אל פנים אחד עם השני בלי ערובה בין-לאומית למשטר החדש המוסכם' — וערובה זו תיתכן מצד אנגליה. אף בעניין זה ברורה הצעתו של קפלנסקי יותר מן 'הדו"ח' של הוועדה להתפתחות הקונסטיטוציונית. אך יש להוסיף כי מחברי 'הדו"ח' לא הספיקו לדון בבעיה זו.

3. הברית עם אנגליה והפדראציה הערבית

קפלנסקי מניח בפירושו, כי 'הממשלה הבריטית לא תסתלק מזכויותיה ומהת-ייביוותיה הכלולות במנדט עד שהמשטר החדש יוכיח את יציבותו ותיוגותו. משום כך לקחנו בחשבון, כי לפי חוזה הברית עם בריטניה, אשר יבוא במקום המנדט, תהיה אנגליה ערבה להסדר החדש, על כל פנים לתקופת ההסכם; אנגליה תערוב 'למשטר הפדרלי הפריטיטי המוקם על יסוד ההסכם היהודי-ערבי', אולם המנדט יצטרך להיגמר עם הקמת הממשלה הפדרלית; המנדט יוחלף בחוזה ברית בדומה לחוזה עם מצרים ועיראק. קפלנסקי מניח בפירושו, כי הסכם יהודי-ערבי יתקבל ברצון על-ידי הממשלה הבריטית לאחר המלחמה ויהיה לתועלת לענייני החינויים של חבר העמים הבריטי. בעניין זה, כמוכה בחלק הראשון של מאמרנו, מצא שותפים רבים לדעה בקרב מפא"י בשנים הנידונות, ואפילו לאחר מכן.

עניין הפדראציה הערבית מתואר על-ידי קפלנסקי כאפשרות אך לא כוודאות. הוא מודע לקשיים ומציין כי

תהיה זו הגזמה והפרזה בטולת הוש מציאות, אם נעריך את חלקנו בביצוע רעיון הפדרציה כאילו בעיקר בנו תלוי הדבר... אין ליהס היהודים לקונ-פדרציה אותו ערך מכריע שמיחסים לו כמה ציונים המצפים שבעד עזרתנו לתכנית זאת יסכימו הערבים לשלטון יהודי על ארץ ישראל, או להפיכתה למדינה יהודית, או לחילופי אוכלוסין עם ארצות ערביות שכנות.

אין קפלנסקי גורס גם 'פתיחת הארצות הערביות להגירה יהודית רחבה' — בכל אופן לא כ'תנאי להצטרפותנו לפדרציה', כי הצעה מעין זו עשויה להתפרש על-ידי הערבים כאימפריאליזם ציוני. בכך הסתייג קפלנסקי מן הנוסחה של 'ריכוז רוב העם היהודי בארץ ישראל ובסביבותיה' שהיתה מקובלת בפי 'היזומר הצעיר' וגם בפי אישים שונים במפא"י.

התכניות הללו בדבר משטר דו-לאומי, ובפרט התנאים שהוצעו בהן להסכם היהודי-ערבי, עוררו ויכוחים ממושכים בתנועת העבודה הציונית-סוציאליסטית בארץ, למן אנשי מפא"י ועד פועלי-ציון שמאל, דהיינו גם מצד אלה שעתידיים היו להיות שותפים במפ"ם. ניתן להגיד, כי הדבר שאיחד את כל השוללים את רעיון הדו-לאומיות היתה התביעה לעלייה המונית בלתי מוגבלת ולאחר, בתום המלחמה, ושליטה יהודית מלאה בעלייה ובפיתוח. ההתנגדות העיקרית היתה לרעיון של השוואה מספרית, או הגבלה מספרית, לכל תקופת שנים שהיא, ולא

כל כך למטטר הקונסטיטוציוני, שתפס מקום משני בוויכוחים אלה. ביסודו של דבר, גם הרעיון של הגבלת העלייה מתוך הסכם, לתקופת שנים, עד כדי שוויון מספרי, כפי שהוצע בתכניות הדו-לאומיות, עדיין איפשר עלייה בממדים שאינם רחוקים בסך הכול ממה שהושג בפועל בעשר השנים שלאחר המלחמה. אולם בהרדה של שנות הארבעים ובאווירתן הנסערת, לנוכח אסון השואה והתנכרותה של ממשלת הלייבור, היה הרעיון של שליטה יהודית מלאה בעלייה ובפיתוח ושל עליית מיליונים לאלתר, עיקר העיקרים של הציונות. כל ספק ברעיון זה או סייג לו נתקבלו בהרדה ואפילו בזעם. בן-גוריון סיפר בישיבת הוועד הפועל הציוני בנובמבר 1942, כי ברנדייס אמר לו, לפני מותו, 'שואה מאמין, שבמשך עשרים וחמש שנה יהיו המישה מיליונים יהודים בארץ, וכי לא שמע דבר מברנדייס על מדינה דו-לאומית.

מן הוויכוחים הרבים והממושכים בענין הדו-לאומיות, יצוינו להלן רק הוויכוחים ביועדי הפועל הציוני המצומצם בנובמבר 1942, בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות, בפברואר 1944, ובמועצת ההסתדרות ה"א" במארכס-אפריל 1944. כן יובאו בתורת סיכום עיקרי שני התזכירים של 'השומר הצעיר' ושל פועלי-ציון שמאל מראשית 1946. אולם מקום מיוחד בוויכוחים אלה יש ליחד לתגובתו של בן-גוריון, בשל מעמדו המיוחד בתנועת העבודה ובהסתדרות הציונית.

ג. תגובתו של דוד בן-גוריון

1. נסיבות ומניעים

כפי שכבר נאמר, נערך 'הדו"ח' ביוני 1941. בן-גוריון יצא בסמוך לכך לאנגליה ואמריקה, ולא חזר אלא באוקטובר 1942. בחזרו הודיע בן-גוריון בישיבת מזכירות מפא"י, ערב ישיבת הוועד הפועל הציוני בנובמבר 1942, כי ייצא בישיבת הוועד הפועל הציוני 'לויכוח פומבי' עם מה שכינה 'ספרו של בנטוב', כזכור, הביא לאישור באותה ישיבה, בשם ההנהלה הציונית, את עיקרי 'תכנית בילטמור'. הילופי הדברים בענין 'הדו"ח' היו נזעמים, הן בישיבת הוועד הפועל הציוני והן לאחר מכן, ואין להתפלא על כך.

ייתכן, כי בארץ לא עשה 'הדו"ח' רושם מיוחד. אולם באמריקה הומצא, כפי שהעיר בנטוב עצמו, למאתיים איש, ובוודאי לא לקוטלי קנים. הדבר געשה בעיצומה של מלחמתו של בן-גוריון לאחד את יהדות אמריקה מסביב לתכנית בילטמור. אפשר, אפוא, להבין את רגישותו המיוחדת למעשה זה. בן-גוריון חזר ומדגיש בוויכוחיו, בישיבות מרכז מפא"י ובישיבת הוועד הפועל הציוני, כי 'הדו"ח' מופץ באמריקה ונלמד בהוגי 'השומר הצעיר'. באמריקה 'לומדים את החומר, את הספר של בנטוב' ומפרשים את המושג דו-לאומיות לפי חיבור זה. 'הדו"ח' מוצג על-ידי אנשי 'השומר הצעיר' באמריקה כעמדתה של התנועה, טען בן-גוריון בישיבת הוועד הפועל הציוני בנובמבר 1942. הפצת 'הדו"ח' הייתה עשויה, לפי הרגשתו, להכניס טבוכה ולהפריע למאמציו למען 'נוסה בילטמור'. גם בארץ עצמה לא היה 'השומר הצעיר' גורם שאפשר היה להקל בערכו. בבחי-

רות לוועידת ההסתדרות החמישית, בסוף 1941, השיג כמעט חמישית מכלל הכותרים. הוא היווה את האופוזיציה החזקה בהסתדרות והתיימר לשמש אלטרנטיבה למפא"י. מאוחר יותר שימש כתובת לתכרים במפא"י עצמה, מאנשי סיעה ב, להופעות משותפות (כפי שיוכח להלן). הרעיון של דו-לאומיות לא היה בטל השפעה גם בחוגים אחרים. מבתניה זו מעניינים דבריו של משה שרתוק בישיבת מזכירות מפא"י מיום 9.11.42, לאמור:

מוזמן ידענו שיש בתוך חוגי הפקידים [בוודאי הבריטיים] ובין הקצינים במזרח הרהורי בקורת ביחס לספר הלבן... הם מבינים שלספר הלבן לא תהיה תקומה אחרי המלחמה... הולכת ומתרחמת קבוצה קטנה של קצינים ופקידים פוליטיים המתחילים לנהל שיחות על יסוד פתרון פדרטיבי, דו-לאומי, זאת אומרת שתהיה פדרציה של ארץ-ישראל, עבר הירדן, סוריה והלבנון, ארץ ישראל בתוך זה כמדינה דו-לאומית פירושו שני דברים: פריטט בשלטון ופריטט במספר.

ביקורתו של בן-גוריון על 'הדו"ח' ראוי, אפוא, לעיון מדוקדק.

2. הביקורת בישיבת הוועד הפועל הציוני

בנאומו בישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם בנובמבר 1942 פירש בן-גוריון את 'הדו"ח' כהצעת 'חלוקה על יסוד הספר הלבן' ולא חלוקה על יסוד מדינה יהודית, כפי שהוצע על-ידי פיל. זו 'הצעה ראשונה שיצאה מיהודי שמקבלת בעיקרו את הספר הלבן'; 'זאת לא עליה של יהודים לארץ ישראל ברוב גדול, ולא מכירת קרקע [ליהודים]'. בן גוריון נימק את האשמותיו החמורות האלה בכך, שהצעת הפדרציה האיוורית מתירה לערבים, אם ירצו בכך, לאסור העברת קרקע ליהודים; 'זו הפעם הראשונה בתולדותינו ציוני מציע לאסור על יהודים לעלות לארץ' — הכוונה לאיסור שהערבים יוכלו להוציא, אם ירצו בכך, על התיישבות יהודים ועליית יהודים לאיזורם, כמוסבר לעיל; 'יהודי מציע לאסור על יהודים להתישב בארץ, לרכוש קרקע בארץ', מטיה בן-גוריון — הכוונה לאיסורים באיזור הערבי המוצע של הפדרציה האיוורית, וכן לרשות הנתונה בידי הממשלה הפדראלית להתקין תקנות להגנת עובדי האדמה בשני האיזורים ולפיקוח על טיב העולים.

נוסף לכך מצוין בן-גוריון, כי ב'דו"ח' לא נקבע גודל האיזורים, אולם אפשר לשער לדבריו מה יהיה גודלו של האיזור היהודי, מאחר שנקבע שם שאיזור זה לא יכלול את כל היהודים בארץ, אלא רק רוב יהודי, ועוד יותר מיעוט יהודי מהוצה לו. פירושו של דבר, לפי בן-גוריון, כי האיזור היהודי יכלול רק את 'הלא-אביב עם מושבות אחדות סביבה'; הנגב יהיה חבל פדראלי; אף ירושלים תוצא מן האיזור היהודי ותהיה הבירה הפדראלית. בהקשר זה מזכיר בן-גוריון את דבריו של חזן, אשר שאל 'כיצד תיתכן מדינה יהודית בלי ירושלים הקדושה'. סיפורים אלה הם לדעתו של בן-גוריון כבר לא פאריטט, אלא 'הספר הלבן'.

דומה, כי ההנמקה של בן-גוריון היתה מוטעית מבחינת ההגיון וההגדרה. אם

נתכוון להגיד, כי תכנית הפדראציה האיזורית מגבילה את זכות העלייה של היהודים ואת זכות רכישת הקרקע לאיזור מסוים של הארץ, או אם נתכוון לכך, שהממשלה הפדראלית תוכל להוסיף הגבלות מצדה, וכי עליית יהודים לאיזור הערבי והתיישבותם יהיו מותנים בהסכמת הערבים — הרי זאת אמרו בפירוש מחברי 'הדו"ח' עצמם. אך להגדיר דברים אלה בהכללה כה קיצונית, כאילו נתכוונו 'לאסור על היהודים לעלות ארצה', 'לאסור על היהודים להתיישב בארץ' כולה, הרי זה לדעתי פירוש בלתי נכון ומסקנה מוטעית מבחינה הגיונית. ודאי שאין להשוות את ההגבלות והאיסורים שנכללו ב'דו"ח', הצופה השוואת מספר היהודים למספר הערבים תוך עשר שנים, להגבלות שנכללו בספר הלבן של מאי 1939 והמאפי-שרות, כידוע, בין היתר, לערבים, לבלום לאחר תקופה של חמש שנים כל עלייה יהודית לכל חלק של הארץ.

עצם הטענה בדבר הגבלות העלייה, לפי 'הדו"ח', מדויקת. מחבריו עצמם טענו, שהעיקרון הפדראטיבי שלהם כרוך בהגבלת העלייה. אולם דומה, כי ב'גוריון מתעלם מן התקווה היסודית של מחברי 'הדו"ח' כי הגבלות אלה הן המחיר שיש לשלמו לתקופת שנים בלבד כדי להשיג דריקום בשלום, וכדי ליצור אווירה של הבנה הדדית; הבנה זו, אם לא תבטל את כל ההגבלות ואת החלוקה לאיזורים, תשיג לפחות את ההסכמה של הערבים לעלייה ולהתיישבות יהודית ואולי אפילו לאיזור הערבי. מכל מקום אין מחברי 'הדו"ח' מתכוונים לכך, כי אכן הסכמה לעלייה והתיישבות באיזור הערבי היא דבר שאינו אפשרי. ב'גוריון מסיק עוד מדברי 'הדו"ח' כי 'העליה היהודית', שעליה מדובר ב'דו"ח', אינה 'עליה יהודית לארץ ישראל ברוב גדול ולא מכירת קרקע'. אך לא כן הדבר, כי 'הדו"ח' הדגיש שלאחר תקופת המעבר ובסופו של דבר יהיו היהודים רוב בארץ.

אשר לגודלו של האיזור היהודי בפדראציה האיזורית, הרי התעלם ב'גוריון, בפירוש, מכמה מן הסייגים, הבלתי ברורים אמנם לעתים והמסובכים, אך הקיימים ב'דו"ח'. כך נאמר שם בפירוש כי

לא יתכן לקבל אלא גבולות [לאיזורים] שיהא בהם כדי מתן אפשרויות להתפתחות נוספת של המפעל היהודי, להתיישבות על הקרקע ולקליטת עולים חדשים. בלי הישגים כאלה, שהם מטרות היסוד של הציונות, אין טעם לכל הסדר כזה. ואשר להיקף המעשי של האפשרויות הללו, הרי אלה שישתתפו במו"מ מטעם היהודים יצטרכו לקבוע אותן גם לאורם של צרכיו של עם ישראל, אך גם לאור ההנחה, כי ישנם גבולות של הגיון וצדק לגבי מה שאפשר לדרוש מאת הערבים. (עמ' 70)

יעוד הובעה התקווה על-ידי מחברי 'הדו"ח', כפי שהוסבר בהלק הקודם של מאמר זה, כי 'יבוא יום ותושבי שני האיזורים יוכלו להדור בשלום איש לתחומי רעהו, ובהסכמת גומלין של שני האיזורים, אמנם 'מבלי לקעקע ע"י כך את הציבות המהותית של כל איזור ואיזור'. (עמ' 72)

כן מדגישים וחוזרים מחברי 'הדו"ח' על מטרותם 'לשמור בעינה, ככל האפשר,

את השלמות הכלכלית והפוליטית של הארץ כולה — אמנם תוך הסכמתם באופן מיידית, בתקופת מעבר ובתקופת ההסדר הפדרטיבי שיבוא אחר כך, להגבלת העלייה וההתיישבות. אפשר כמובן לראות תקוות אלה כבלתי ריאליות, ומה שחשוב עוד יותר, כבלתי מספקות את הדרישות החינוכיות של העם היהודי, אך אין להתעלם מהן.

יש גם לציין, כי גיבוש האיזורים ייעשה, לפי 'הדו"ח', לאחר תקופת מעבר של כעשר שנים, כאשר יש תווה מספר היהודים בארץ למספר הערבים, ובתנאי של המשך העלייה, לפחות לאיזור היהודי.

באותה ישיבה של הוועד הפועל הציוני, בנובמבר 1942, פנה בן-גוריון לנציגי 'השומר הצעיר', בשם התנועה הציונית, ושאלם לפרש מה זאת מדינה דו-לאומית לפי תפיסתם, וכך: האם 'השומר הצעיר' שולל את 'הדו"ח', האם בנטוב פעל על דעת 'השומר הצעיר', האם הפצת 'הדו"ח' באמריקה נעשית בהסכמתם, והאם 'פירוש בנטוב', כלומר פירושו של 'הדו"ח' למושג המדינה הדו-לאומית, הוא הפירוש של 'השומר הצעיר'?

לא ייפלא שתגובתם של מאיר יערי ומרדכי בנטוב באותה ישיבה לא היתה פחות נועזת מן ההאשמות.

בהודעה אישית בישיבת הוועד הפועל הציוני טען יערי כי הכינוי 'ספר בנטוב' הוא סילוף, שכן בנטוב לא היה אלא אחד החברים בוועדה שמונתה על ידי 'הליגה להתקרבות יהודית ערבית', ובה השתתף אפילו חבר מפא"י (הכוונה לפרץ נפתלי); כן טען יערי כי גוסס 'הדו"ח' הוסכם עליידי כל חברי הוועדה, בהסתיי-גיות מסוימות, וכי 'הדו"ח' אינו ספר של 'השומר הצעיר'. אולם, כפי שכבר צוין, מונתה הוועדה בפירוש בשיתופו של 'השומר הצעיר'. כמו כן הצטרף 'השומר הצעיר' ל'ליגה' לאחר עריכת 'הדו"ח', ועל יסוד מצע שהושפע על-ידי 'הדו"ח'. עוד ציין יערי בהודעתו, כי 'הדו"ח' לא אושר על ידנו, כי הוועדה היתה חפשית ולא קיבלה ייפוי כה מאת 'השומר הצעיר', וכי אינו מחויב לפרש מה הוא חושב על הפרטים. ועוד: יערי הדגיש, ובצדק, כי ב'דו"ח' הובאו שתי אפשרויות קונ-סטיטוציוניות, ואילו בן-גוריון התייחס בדבריו רק לפדראליזם האיזורי, וכי הסיכומים ב'דו"ח' הם ארעיים, שכן לא הושלם אלא חלק א. יערי הוסיף, כי ייתכן שתחרי 'השומר הצעיר' באמריקה הפיצו את הספר, אבל לא בשם 'השומר הצעיר'. בן-גוריון לא הסתפק בתשובה זו, וחזר ושאל אם 'השומר הצעיר' שולל את 'הדו"ח' או לא. על כך חזר יערי ואמר, כי בנטוב לא פעל בשם 'השומר הצעיר', אך לא אמר כי 'השומר הצעיר' שולל את המסקנות, בחלקן או במלואן. בנטוב, בהודעתו האישית באותה ישיבה, הודיע אף הוא כי 'הדו"ח' אינו אלא טיוטה שהוגשה לאנשים מסוימים לחוות דעת ולהערות, וכי אין אלה אלא עקרונות למשא ומתן. לא נקבעה ב'דו"ח' המלצה ביחס לאחת האלטרנטיבות הקונסטיטוציוניות, שכן בעניין זה נתפלגו חברי הוועד, ורק לאחר שייגמר 'עיבוד התעודה' וישלם החלק השני יהיה מקום לדיון ב'פרסום גדול'. בנטוב דחה את דעתו של בן-גוריון בדבר צמצום האיזור היהודי לגבולות הצרים. כן הודיע בנטוב כי המשטרים הקונסטיטו-

ציוניים המוצעים לא נועדו להתבצע אלא לאחר שהיהודים יהיו למעשה רוב בארץ. לדעתי היה בנטיב מדייק יותר, אילו טען להגשמת המשטר הקונסטיטוציוני לאחר שיש תווה מספר היהודים למספר הערבים. כן שלל בנטיב את טענתו של בן-גוריון בדבר ממשלה פדראלית 'עם רוב ערבי' בארץ, ואת טענתו, כי 'הדו"ח' פירושו חלוקת הארץ.

ניתן לשער, כי בתוכחתו הנוצמת של בן-גוריון, שדו-לאומיות משמעותה חלוקה, ואפילו לפי הספר הלבן, שקל בן-גוריון ליריביו באותו מטבע ממש שבו השתמשו הם עצמם, שהרי 'השומר הצעיר' היה בשעתו מראשי הדוברים בתנועת העבודה נגד רעיון החלוקה; אף בהתנגדותו ל'תכנית בילטמור' היה זה אחד הנימוקים העיקריים. ב-27 בינואר 1943, מיד לאחר ישיבת הוועד הפועל הציוני ולאחר ישיבת הוועד הפועל של 'הקיבוץ הארצי' בעין המפרץ, בסוף אוקטובר 1942, פורסמה בכתב-העת 'השומר הצעיר', מס' 5 (27.1.43) 'תישבותנו למקטרגים' — הכוונה כמובן לבן-גוריון — ובה גילוי דעת מטעם הוועד הפועל של 'הקיבוץ הארצי' ומרכזו 'הליגה הסוציאליסטית'. בגילוי הדעת נדחתה הביקורת של בן-גוריון והודגשו מחדש הטענות של יערי ובנטיב בישיבת הוועד הפועל הציוני; כן נקבע בפירושו בגילוי הדעת כי 'ההנחות שעליהן בנויים הלקים א"ב של הדו"ח' (כלומר הצד העקרוני הכללי בדבר דו-לאומיות, פאריטט ואי השתלטות וסקירת היחסים בעבר בין יהודים וערבים) מתאימות בדרך כלל לעקרונות המוצהרים של 'השומר הצעיר' ו'הליגה הסוציאליסטית', ואשר לשתי האלטרנאטיבות בחלק ג של 'הדו"ח' (כלומר צורות הפדראליזם), 'אנו ממליצים בקווים כלליים על הצעת הפתרון המבוסס על שוויון מדיני בין שתי החטיבות הלאומיות בארץ ישראל, שבה תומך רוב חברי הוועדה והו"ר שלה בכללי' (ההדגשה שלי) — הדינו פדראליזם עדתי. עוד נאמר בגילוי הדעת, כי הדו"ח שולל כל פתרון הפוגע בשלמותה של ארץ ישראל ומצמצם את אפשרויות ההגשמה של ארץ ישראל הגדולה. עד לביצוע הפתרון של הפדראליזם העדתי הדו-לאומי מודיע גילוי הדעת, כי 'השומר הצעיר' ו'הליגה הסוציאליסטית' עומדים על הצעותיו של יערי בוועד הפועל הציוני המצומצם מנובמבר 1942 (על כך להלן). ריפתין חזר על דברים אלה במועצת ההסתדרות הכ"א, במאס-אפריל 1944.

3. ביקורתו של בן-גוריון במועצת ההסתדרות ובוועד הפועל של ההסתדרות

הזדמנות נוספת לביקורת מצד בן-גוריון נמצאה במועצת ההסתדרות ה"א ובישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות שקדמה לה, בימים 24.2.1944—25.2.1944. המועצה נועדה לגסס הוראות למשלחת של ההסתדרות לוועידה בינלאומית של האיגודים המקצועיים בלונדון, שזמנה ביזמת קונגרס האיגודים המקצועיים

20. כל סיכומי הדברים והמונחות מדיוני הוועד הפועל של ההסתדרות — לפי הפרוטוקולים הסטנוגרפיים השמורים בארכיון של הוועד הפועל.

בבריטניה (ה-TUC). הוזמנו לוועידה נציגים של האיגודים מרוסיה, מארצות-הברית ומארצות אחרות, וההסתדרות בכלל זה.

בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות שקדמה למועצה דרש בן-גוריון שהמש"ל לתת מטעם ההסתדרות הציג בוועידה את 'התביעות המדיניות של העם היהודי', ואת 'התביעות המדיניות של ההסתדרות הציונית'. בן-גוריון דרש שההסתדרות, על כל המפלגות השותפות בה, תפגין את הודהותה עם 'תכנית בילטמור', כפי שאושרה בישיבת הוועד הפועל הציוני. לא נעמד כאן על פרטי הדיון בישיבה זו, מפני שנרחיב את הדיבור על הדיון במועצת ההסתדרות הנ"א. באותה ישיבה הגיש אתרן ציולינג את ההצעה הנגדית להצעתו של בן-גוריון, ובה הוצע בין היתר לתבוע בוועידה הבינלאומית

עזרה מדינית וסיוע פעיל להגשמת הציונות ע"י עליה הפשית והתישבות המונית ופיתוח כל האפשרויות הצפונות בארץ — על ידי מסירת הסמכות לסוכנות היהודית להנהלת העליה וההתישבות, לרבות פיתוח אדמות הבור הנשמות בארץ ישראל.

ההבדל בנוסחאות ברור. גם המונח 'הנהלת העליה וההתישבות' יש בו משמעות שונה מן הנוסחה של בילטמור: 'למסור לסוכנות היהודית את השלטון על העליה' וכו', כפי שעוד יוכח. הצעת ציולינג היתה התעלמות מ'תכנית בילטמור'. כלפי פנים הציע ציולינג, ש'חברי המשלחת לא יפעלו בקונגרס בניגוד להחלטות של התנועה הציונית ומוסדותיה'. אולם המיוחד שבדבר הוא, ש'ציולינג אשר היה עדיין חבר מרכזי ורב השפעה במפלגתו — במפא"י, יצא בהצעה נגדית שנחמכה על-ידי אנשי 'השומר הצעיר' ופועלי-ציון שמאל. הצעתו היתה בעצם פשרה והידיברות אתם, נגד הצעתו של בן-גוריון, שהוגשה 'בימים מפא"י', והדבר נעשה לא בשאלה משנית אלא בשאלה המרכזית של התקופה. אולם עניין הדינלאומיות לא הוזכר בהצעתו של ציולינג. ייתכן כי במעשה זה של ציולינג יש לראות את תחילת הפילוג העתידי במפא"י. מכל מקום, עקב השותפות הזאת עם 'השומר הצעיר' ופועלי-ציון, היתה תוצאת ההצבעה בוועד הפועל של ההסתדרות — 24 בעד הצעת בן-גוריון ו-20 בעד הצעת ציולינג. מבהינתה של מפא"י היה זה מצב בלתי נסבל, אך הדבר היה חמור יותר: בהבדל של ארבעה קולות אי אפשר היה להציג את החלטת הוועד הפועל של ההסתדרות כביטוי לרובו המכריע של ציבור הפועלים בארץ. בן-גוריון הדגיש בפירושו, כי היחס בציבור להחלטות בילטמור אינו משתקף בהצבעה זו. והרי המטרה היתה: הגיבוי של ההסתדרות, אחד ממוקדי הכוח העיקריים בארץ, להחלטות המוסדות של התנועה הציונית, שתוצגנה בפורום בינלאומי של פועלים. על כן הוחלט פה אחד באותה ישיבה של הוועד הפועל של ההסתדרות לכנס את מועצת ההסתדרות (אפילו דובר על כינוס ועידת ההסתדרות), לדון בשאלת המשלחת. המועצה הנ"א נתכנסה ב'21-24 במאוס, וב'3-7 באפריל 1944. במועצה ערך שוב בן-גוריון חשבון עם מה שהוסיף לכנות בעקשנות 'ספר בטוב' וגם עם תכנית קפלנסקי. הביקורת נגד קפלנסקי היתה קצרה וטהונה; לא כך הפולמוס עם 'ספר בטוב'.

בן-גוריון הציג את תכנית קפלנסקי כ'חלוקת הארץ בלי שתקום מדינה יהודית בחלק היהודי, לעומת תביעתו הוא: 'מדינה [יהודית בודאית] בכל ארץ ישראל, לכל הפחות בכל מערב ארץ ישראל. קפלנסקי טוען, לדברי בן-גוריון, לחלוקת הארץ לשני איזורים אבטונומיים בברית פדרלית, אשר אמנם באיזור אחר לא יוכלו היהודים לעלות ולהתישב. במסקנתו זו שוב מתעלם בן-גוריון, לדעתי, מן הסייגים שהציב קפלנסקי. אם התכוון בן-גוריון לטעון כי קפלנסקי שולל מדינה יהודית בארץ-ישראל או הפיכת ארץ-ישראל למדינה יהודית, הרי אמר זאת קפלנסקי עצמו במאמרו המצוטט לעיל. אך ההיסק, שאמירה זו פירושה חלוקה, אינו נכון, ואף לא ההיסק הפשטני, כי באיזור האחר של הארץ, כמוצע על-ידי קפלנסקי, לא יוכלו היהודים לעלות ולהתישב. בן-גוריון עצמו הזכיר בביקורתו, כי קפלנסקי מניח אפשרות של הסכם יהודי-ערבי להמשך העלייה לארץ כולה לאחר תקופת המעבר, ורק אם לא יושג הסכם כזה תצומצם העלייה היהודית לחלק הערבי, או תופסק כליל, אך רק זמנית, עד שיושג ההסכם. קפלנסקי אף הכניס גורם שלישי — האנגלים — לערוב להסכמים. נכון הדבר, כי קפלנסקי המליץ לרכז את העלייה היהודית בתקופת המעבר באיזור היהודי, והניח היווצרותן של טיבות חד-לאומיות, אך אין פירושו של דבר איסור העלייה לאיזור הערבי. ואף זאת: קפלנסקי מדבר בפירוש על עלייה יהודית לנגב, שהוא חבל פדראלי, עד שיוחלט על מעמדו הסופי. יתירה מזו, הוא מדגיש, כי אין תכניתו אלא הצעת הסכם לשלב מסוים, לתקופה מסוימת, כדי להפיג את האיבה ולהרגיל את שני הצדדים לדו-קיום בארץ אחת, במדינה אחת. אפשר היה להטיל ספק בכל הציפיות האלה, אבל אין משום כך לפרש את דבריו של קפלנסקי, כאילו לא הועלו הציפיות האלה, ולכן גם אין להציגן כתכנית חלוקה.

טיפולו של בן-גוריון במועצת ההסתדרות הנ"א בתכנית המיוחדת לבנטוב הוא מפורט ופולמוסי. בן-גוריון חוזר וטוען, כי בדו"ח של הוועדה פירש סוף סוף בנטוב מה משמעות הדו-לאומיות אליבא ד'השומר הצעיר'. והרי זו 'חלוקת הארץ — בשטח או בזמן; איסור עליה והתישבות יהודית במחצית הארץ או במחצית הזמן'. אך, מוסיף בן-גוריון, 'הקיבוץ הארצי של השומר הצעיר' וההליגה הסוציאליסטית' הבהירו את עמדתם (כוונתו בודאי לגילוי הדעת הנ"ל), 'ומשהי החלוקות בתרה [בחרו] את החלוקה לפי הזמן, או לפי העדות'. את הצעת הפדראליזם האיזורי ב'דו"ח' מפרש עתה בן-גוריון:

כחלוקת הארץ בשטח... איסור עליה והתישבות יהודית במחצית הארץ... סגירת הארץ בפנינו למחצה... מבלי שיהיה לכך איזה סיכוי שהוא, שבמחיר ויתור זה יסכימו הערבים לעליה והתישבות יהודית במחצית השנית של הארץ.

ואילו לגבי הפדראליזם העדתי טוען בן-גוריון:

בשנה אחת, שבה יהיה נשיא ערבי אפשר יהיה לסגור את שערי הארץ; בשנה השניה אפשר יהיה לפתוח אותם... לפי הפדרליזם העדתי הגתמך

ע"י השומר הצעיר והליגה הסוציאליסטית תותר העליה היהודית לשנה אחת ותיאסר לשנה שניה.

בן-גוריון נדרש גם לענייני ביטחון והגנה: הוא שואל ביחס להצעה הכלולה ב'דו"ח' להרכיב את גוף הקצינים בצבא על יסוד פאריטטי: 'מה יהיה על פריטס קצינים זה בשנה של מתיחות ומהומות?' ועונה, כי 'סידור צבאי זה פירושו ארגון מלחמת אזרחים פרמגנטית בין יהודים וערבים'. ולבסוף: בן-גוריון מזכיר, כי לאחר שהציג בישיבת הוועד הפועל הציוני, בנובמבר 1942, את 'הדו"ח' 'כתכנית אנטי ציונית', כחלוקה לפי הספר הלבן, הודיע בנטוב כי 'התעודה הזאת מתארת משטר קונסטитуציוני אשר יתגשם כאשר היהודים יהיו רוב בארץ'. הוא מוסיף: 'אני מצטער להגיד שב"תעודה" של בנטוב אין זכר ורמז לרוב יהודי'.

מה שנאמר עד כה לגבי נוסח הביקורת של בן-גוריון חופסי, לדעתי, גם לגבי דבריו האחרונים.

ראשית: אמנם גם קפלנסקי וגם מחברי 'הדו"ח' מבססים את רעיון ההסכם היהודי-ערבי על הגבלת העלייה וההתיישבות היהודית לתקופת שנים מספר בלבד. הם עצמם מעידים על כך. ודאי שהשפו עצמם עליידי כך לסיכונים שונים. אולם ההגבלות נועדו על פי כוונתם לשמש גשר להבנה דו-צדקית של שני העמים במדינה אחת וללא הגבלות. זאת נקודת המוצא העיקרית שבן-גוריון מתעלם ממנה או פוטר בהמשפט שאין סיכוי שהערבים יסכימו לכך. ועוד זאת, ההסדרים הקונסטитуציונאליים המוצעים יתולו בדרך כלל לאחר תקופת מעבר מסוימת, של מספר שנים.

שנית: כאשר בן-גוריון טוען, כי בפדרציה האיזורית מדובר 'באיסור עליה והתישבות יהודית במחצית השטח', לא דייק, כי לא מדובר באיסור אלא בהתנייתו בהסכם עם הערבים, אשר לפי הקוות המחברים איננה מובטחת אך אינה בלתי אפשרית, במשך השנים. שוב, אפשר לטעון כי אין כל סיכוי להסכמה כזאת, אבל זאת לא הנתחם של המחברים — על כן אין ליחס להם, מנקודת מוצאם הם, כוונת חלוקה, ודאי לא כוונה של הסכמה לספר הלבן.

כאשר בן-גוריון טוען לגבי הפדראליזם העדתי כי זהו איסור העלייה במחצית הזמן טוב לא דייק, כי ב'דו"ח' לא מדובר על סגירת העלייה, אלא קביעת גודל המכסה — ועוב בכל הסיגים הנוספים להחלטה שרירותית מצד הנשיא הערבי, כמובא לעיל. ייתכן צמצום המכסה, אך ספק אם מדובר בסגירה.

שלישית: אין לומר כדברי בן-גוריון, כי בתעודה אין זכר ורמז לרוב יהודי. ודאי שיש אמנם לאורך הזמן אחרי תקופת המעבר, כמזכר לעיל, זכון הדבר, שבנטוב לא דייק בטענתו כי המשטרים הקונסטитуציוניים המוצעים נועדו להתגשם 'כאשר היהודים יהיו רוב בארץ', שכן לפי האמור ב'דו"ח' נועדה תקופת המעבר להסתיים, לאחר שישתווה מספר היהודים למספר הערבים. ואמנם, בתשובתו לבן-גוריון במועצת ההסתדרות ה"א, השתמש בנטוב בנוסחה חדשה. הוא טען כי המשטר הקונסטитуציוני יתגשם לאחר 'שהיחס המספרי בין יהודים וערבים ישתנה שינוי ניכר לטובתנו'.

אשר לטענה, בדבר פאריטט הקצינים, ודאי שיש בכך הסיכון שהצביע עליו בן-גוריון. אולם שוב מדובר ב'דו"ח' על סידורים שלאחר תקופת המעבר, כאשר שני הצדדים ילמדו לחיות זה בצד זה, במדינה אחת, ולמנוע 'מלחמת אזרחים פרמנטית', ואילו תכנית קפלנסקי מתבססת על ערובה מכוח הברית עם אנגליה.

מאידך גיסא, הטיעון ההוור בפי בנטוב ואנשי 'השומר הצעיר', כי בן-גוריון שינה את עמדותיו במשך השנים, וכי בהצעות המשלחת היהודית בשיחות לונדון ב-1939 נכללה האפשרות של פאריטט, דו-לאומיות, ואף צמצום זמני של העלייה, הוא טיעון נכון. אך אין הטיעון הזה כשלעצמו סותר את הנימוקים שהעלה בן-גוריון בוויכוחים בעניין 'הדו"ח'. יותר משכנע, בסופו של דבר, הטיעון של בנטוב במועצת ההסתדרות, כי:

הועדה הזאת ניסתה בכל זאת להשיג את אשר נראה לרבים מכם כבלתי אפשרי... ודאי שאין זה קל למתוה גשר בין הקצוות — גם עליה וגם הסכם, גם רוב וגם אי השתלטות... המציאות היא בלתי רגילה והיא שהכריזתה את אותנו להשיב תשובות בלתי רגילות... הועדה ניסתה להעלות על הנייר שרטוט ראשון של הצעות.

ועוד אמר:

איננו יכולים להגיה, שהערבים מוכרחים להאמין לנו... אימון אי-פריוני, שאנחנו לא נשתלט עליהם [כשנהיה רוב]... על כן אנשים מתלבטים בחיפוש הדרך להסכם עם הערבים סבורים, שכל פתרון מדיני שהציונות מעלה קבל העולם הרחב, מן ההכרח, שיתבסס על ערובות קונסטיטוציונליות לערבים, שיסירו את הפחד מפני השתלטותם של היהודים.

ד. הוויכוח בתנועת העבודה בארץ בשאלת הדו-לאומיות

1. המשמעות הדמוגראפית של הוויכוח

סיסמאות פוליטיות ואידיאולוגיות הן תערובת של הערכת מצב ויחסי-כוחות, של ציפיות וחרדות, של מסורת מחשבה והרגשה — קיצורו של דבר, של התניה תרבותית. לא קשה לשער מה רבו החרדות והציפיות וכיצד היחננו בתקופה זו של שנות המלחמה לנוכח אסון השואה. שאלת השאלות היתה דחיפות העלייה, בהמונים, במיליונים, לשם הצלת העם היהודי. הוויכוח התמקד בנקודה אחת: מה התביעות שהציונות צריכה להעלות בניסיונות אלה, קבל עם, כמטרותיה המיידיות המוצהרות? זה היה ביסודו של דבר ויכוח פוליטי, ולא על פרטי הקונסטיטוציה ואף לא על אפשרויות אובייקטיביות של קליטת העלייה. על רקע רגשי זה יש גם לראות את הוויכוח על 'הדו"ח' של הוועדה הקונסטיטוציונית ועל תכנית קפלנסקי. אולם לו היו כל הצדדים לוויכוח מתפנים לעשות את ההיבטון הדמוגראפי הפשוט ולשאלו מה משמעותה של ההצעה להשוות את מספר היהודים בארץ למספר הערבים תוך כדי עשר שנים בערך, מבחינת ממדי עלייה ותוספת אוכלוסים בארץ, היו מעלים בערך, ולפי המשוער, תוצאות כדלקמן (המדובר בעשור 1940—1950, שהיה 'הדו"ח' הובר, כזכור, ב-1940 והמאמר של קפלנסקי פורסם בסוף

1941): אם ניקח כבסיס את הנתונים הסטאטיסטיים של ממשלת המנדט, היה מספר התושבים הערבים בארץ מגיע ב-1950 ל-1,459,752 נפש — לפי שיעור הריבוי הטבעי הרגיל אצלם, לפי מספרם ב-1945 ובהנחה שלא תהיה מלחמה, בריחת פליטים וכו'. לפי נתוני הסוכנות היה מספר הערבים מגיע בשנת 1950 ל-1,391,618 נפש. מספר התושבים היהודים, אם נביא בחשבון רק את ריבוי הטבעי, היה מגיע ב-1950, במקרה הראשון, דהיינו מתוך הסתמכות על נתוני ממשלת המנדט, ל-547,212 נפש, ואילו לפי נתוני הסוכנות ל-596,580 נפש. מסתבר, אפוא, שהפרש שהעלייה היהודית צריכה היתה לכסות, כדי שמספר היהודים ישתווה ב-1950 למספר הערבים, הוא לפי נתוני ממשלת המנדט 912,540 נפש ולפי נתוני הסוכנות — 795,038 נפש. אם ננכה את הריבוי הטבעי העצמי של העלייה במשך עשר השנים, הרי בממוצע שנתית היתה זו צריכה להגיע ל-83,596 נפש (אם להסתמך על נתוני ממשלת המנדט) או ל-72,050 נפש (אם לצאת מנתוני הסוכנות). קיצורו של דבר: ההצעה הדו-לאומית הייתה נטו של 72 אלף עד 83 אלף עולים יהודים לשנה, בעשור הראשון ובהסכם עם הערבים.²¹ בעשור המשופע ביותר בעלייה למדינת ישראל, 1948—1948, הגיע מאז העלייה היהודית בערך לממדים אלה (לפי 'השנתון הסטאטיסטי לישראל', 1970, עמ' 24), וזאת, כמובן, לחלק משטחה של ארץ-ישראל המנדטורית ולאחר שתי מלחמות. למותר להדגיש מה רבות היו אז האפשרויות האובייקטיביות לעלייה. הארץ יכלה לקלוט מאות אלפים ויותר. למותר גם להעיר, כי לפי הישובים אלה לא היה בן-גוריון צריך להטיח דברים הריפים נגד בעלי ההצעה הדו-לאומית ולהאשימם בהסכמה לספר הלבן. מאידך גיסא, כאשר הוועדה האנגלו-אמריקנית הציעה ב-1946 לאפשר עלייה מיידית של מאה אלף יהודים לארץ, לא היה חוג ביישוב, גם בין הקיצונים, שלא היה מוכן לקבל הצעה זו עד כדי התחייבות לשימירה על החוק והסדר.²² הוועדה האנגלו-אמריקנית אף היא לא הטילה ספק באפשרויות האובייקטיביות של הארץ לקלוט מאות אלפים עולים יהודים מבלי להרע לערבים.

מבחינה היסטורית ופוליטית אין אולי מקום להעמיד את השאלה לאור הנתונים המובאים לעיל, שהרי לא הישובי האפשרויות והראציונאליות האובייקטיבית הם שקבעו; אף אי אפשר היה לחוות את כל האפשרויות. מה שקבעו היו תחושת העדיפות, יות, הציפיות ותחרדות, אסון השואה — כל המערכת הרגשית-הפוליטית של התקופה. השאלה שעמדה לוויכוח היתה: האם הסיסמה המורכבת והמעורפלת במקצת של דו-לאומיות עונה לתחושות הזמן, והאם היא עשויה לגייס את דעת הציבור היהודי והלא יהודי?

21. החישוב הדמוגרפי המובא בזה נערך על-ידי ד"ר מ' הרסמן מן המחלקה לסוציולוגיה של אוניברסיטת תל-אביב, ועל-ידי מר יואב בלינסקי מן המחלקה לסטאטיסטיקה של האוניברסיטה. הריני מכיר תודה להם ולוועדת המחקר של הפאקולטה למדעי החברה של אוניברסיטת תל-אביב על עזרתם וסרחם.

22. ע' קרליבך (עורך), ועדת החקירה האנגלו-אמריקאית לעניני א"י, תל-אביב תש"ו, עמ' 768. ראה הטקסט בעברית, שם, א, 339.

נפנה עתה לעמדותיהן של שלוש התנועות, שעתידות היו להיות שותפות למפלגה אחת. הכוונה ל'השומר הצעיר', טבנקין וחבריו, שהקימו לאחר מכן את 'התנועה לאחדות העבודה', ולפעילי-ציון שמאל. בדרך כלל התמקד הוויכוח הזה בשאלתו המרכזית של בן-גוריון. בעוד שבן-גוריון מתריס, כי דו-לאומיות פירושה חלוקה בלי מדינה יהודית, משיבים יריבו: (א) הסיסמה של כינון ארץ-ישראל כקומונ-וולט סופה חלוקת הארץ; (ב) סיסמת הקומונוולט אינה ניתנת להגשמה — היא אוטופית.

בטרם נדון בשלושת הגופים האלה נפנה בקצרה לדבריו של קפלנסקי בישיבת הוועד הפועל הציוני בירושלים, בנובמבר 1942.

2. עמדתו של קפלנסקי ב־1942

בנאומו בישיבת הוועד הפועל הציוני בנובמבר 1942 נדרש שוב קפלנסקי לתזה של הדי-לאומיות. הוא חזר על הנימוקים שכבר הוזכרו מקודם במאמרו מסוף 1941, והוסיף ביסוס נוסף לרעיונו: נגד התזה של בן-גוריון — כי 'רוב יהודי בארץ פירושו מדינה יהודית' וכי 'עצם ענין העליה מציג את השאלה הפוליטית ולמען שתהיה החלטה על משטר של עליה, שאפשר יהיה להעלות מיליון [יהודים] לאלתר] מוכרחה להיות החלטה שמתר להקים מדינה יהודית' — כנגד תזה זו הצביע קפלנסקי בנאומו על הדברים הבאים:

א. חולשתו של העם היהודי. בזמן הצהרת בלפור ואחרי המלחמה הקודמת, טען קפלנסקי, השבו, כי העם היהודי הוא כח בינלאומי עצום. לא כן עתה, דווקא לנוכח חורבן העם במשטר הנאצי.

ב. אף מצבה הבינלאומי של הציונות נתערער עקב הקיפאון ביחסים עם הממשלה המנדטורית. גם אי אפשר להניח כי אם יגיע לשלטון מעמד הפועלים באנג'ליה... הוא יהיה מוכן לשלוט ביד חזקה ולהכנס בקונפליקט ממושך מייד עם כל העם הערבי כדי להקים שלטון יהודי בארץ ישראל.

ג. הגורם הערבי נתחזק ואין עתה תקווה להשיג הצהרות של אישים ערבים בעלי עמדה קובעת לטובת הציונות.

ד. אם טוענים שאין לנו יותר תקווה ממנדט בינלאומי וממשטר בינלאומי, כיצד אפשר לחשוב, כי אותם גורמים יהיו מוכנים לעזור לנו לכונן שלטון יהודי לאומי בארץ ישראל.

לכן אין קפלנסקי רואה תקווה לרכוש בני ברית, באנגליה ובארצות-הברית או בארצות אחרות, לדרישה הקיצונית של מדינה יהודית. לעומת זאת, העלאתה של דרישה זו רק תגביר את התנגדות הערבים, תחזק את 'הדרישות הקיצוניות והגורמים הקיצוניים במזרח הערבי' ותפחית 'את אותם הסיכויים שיכולים להיות או שיהיו אחרי מפלת היטלר להתקרבות או הבנה עם העולם הערבי'. מן הראוי לשים לב, כי קפלנסקי אינו מתייחס רק לערבים היושבים בארץ, אלא לתגובתו של 'המזרח הערבי' כולו, או 'העולם הערבי' כולו, לדרישת המדינה. ממילא הוא מדגיש את הצורך להשיג את הסכמתו של עולם זה.

כפי שהוכח בחלק הראשון של מאמר זה, היו מנהיגי מפא"י ערים למציאות זו, והם חיפשו פתרון לבעתו של העם היהודי בארץ-ישראל, אך גם בזיקה להתלכדות אפשרית של עמי ערב בסביבה, ובמסגרת האפשרויות הכלכליות הגדולות הגלומות באזור כולו. אף החלטות מפא"י בוועידה החמישית, במושבה בכפר ויתקין, מצביעות על כך, וכן מצעה של המפלגה לבחירות לוועידה החמישית של ההסתדרות. אך בן-גוריון הדגיש, בשלב מסוים, כי הבסיס לקשרים אלה צריך להיות הקמת מדינה יהודית.

מן הטעמים האלה רואה קפלנסקי, בדומה לרבים מן המתנגדים, את 'תכנית בילטמור' כאשלייה ואפילו 'סכנה', מכיון שאנחנו נכנסים בסתירה שאין... מנוס ממנה. בהקשר זה נדרש קפלנסקי שוב למציאותה הדו-לאומית של הארץ ומדגיש, כי תהיה זו סתירה אם נדרוש מהעולם אחרי המלחמה להקים 'שלטון לאומי במקום שלטון בינלאומי', שכן 'הדרישה של מדינה יהודית בארץ ישראל בזמן שאנחנו מיעוט — וגם כשנחיה רוב יהיה מיעוט ערבי גדול — דרישה כזאת היא בעקפיין הצדקה מוסרית ותמיכה מוסרית לדרישות הערבים לשלטון ערבי בארץ-ישראל'. דומה, כי בדבריו אלה הציג קפלנסקי את הטיעון של אוהדי הפתרון הדו-לאומי כולם, נגד 'תכנית בילטמור', ובצורה הבהירה ביותר.

3. עמדתו של 'השומר הצעיר'

קפלנסקי היה יחיד ופורש ממפלגתו, אם כי אישיות דגולה וכולטת בתנועה הציונית כולה. לא כן 'השומר הצעיר', מאיר יערי וחבריו דיברו בשם תנועה חברתית-קיבוצית ופוליטית מגובשת ומלוכדת. תנועה זו ראתה בדו-לאומיות חלק עיקרי מאידיאולוגיה כוללת, ממסורת מחשבה, שהתגבשה ב'קיבוץ הארצי' הנושא מצע פוליטי מוגדר. היא ראתה בדו-לאומיות אינטרפרטאציה של הציונות. בנאומו בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות מן ה-24.2.1944—23 ציין יערי כי עוד בזמן 'היסוד של הקיבוץ הארצי' גרסנו 'חברה סוציאליסטית דו-לאומית אשר במסגרתה ירוכזו רוב עם ישראל בארץ ישראל ובסביבתה... זהו הנסוח האידיאלי שלנו ואנחנו באמנים לו גם כיום' (ליתר דיוק, הנוסחה הנ"ל לא נכללה כתחילה במצע 'הקיבוץ הארצי' כפי שנוסח ב-1927, אך הוצעה במצע 'שהכינו הוועד הפוליטי ונכללה מאוחר יותר). כבר ב-1931 השתמש יערי, בנאומו בקונגרס הציוני, בשתי הנוסחאות 'מדינה דו-לאומית' ו'חברה דו-לאומית', ללא הבחנה. בישיבת הוועד הפועל הציוני מגובמבר 1942 הגיש יערי הצעת החלטה (ראה נספח 1, בסוף המאמר), ובה מובעת הדרישה 'לכונן בארץ-ישראל משטר מדיני תחת פיקוח בינ-לאומי... לכונן בארץ-ישראל אחרי המלחמה משטר המיוסד על שוויון פוליטי לשני העמים אשר יאפשר הגשמה מלאה ובלתי-מופרעת של הציונות ויצעיד את ארץ-ישראל לקראת עצמאות מדינית במסגרת של משטר דו-לאומי. המושג מדינה, ולו דו-לאומית, לא מוזכר כלל בהצעת ההחלטה. אף מאוחר יותר, בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות מפברואר 1944, הסביר יערי כי דו-לאומיות פירושה 'שויון פוליטי בין שני העמים... במשך התקופה שלפנינו... ואלו משטר דו-לאומי כזה

או אחר אינו מכריע, מכריע השויון הפוליטי, דהיינו לא הצורה הקונסטטיטוציונית עיקר, ואפילו לא מדינה, אלא עקרון הפאריטט, אי ההשתלטות, אף כי הוועד הפועל של 'הקיבוץ הארצי' והמרכז של 'הליגה הסוציאליסטית' הכריזו כבר בתחילת 1943, כי הם תומכים בתכנית הפדרליזם העדתי, בקווים כלליים. גם בנאומו בוועד הפועל של ההסתדרות לא הזכיר יערי את המושג מדינה, והשתמש בשתי גוססאות גם יחד: 'ריכוז רוב עם ישראל בארץ-ישראל' ו'ריכוזו בארץ-ישראל וסביבתה'. גם יערי ראה זיקה לארצות הסביבה ולהסדר פוליטי עם הארצות השכנות.

השמטת המושג מדינה, או מדינה לאלתר, אינה מקרית. אפשר להסיק מהצהרו-תיו, כי יערי התכוון לשני שלבים בעיצוב המיטטר המדיני בארץ לאחר המלחמה: שלב ראשון, וזאת התביעה לאלתר: פיקוח בינלאומי — מעין מנדט בינלאומי לתקופת זמן.

שלב שני, הפיקוח הבינלאומי מטרתו הסופית להקנות לארץ ישראל עצמאות מדינית במסגרת דו-לאומית — דהיינו המיטטר הדו-לאומי הוא פרספקטיבה. ב'דויה' של הוועדה להתפתחות קונסטטיטוציונית של ארץ ישראל' ובתכנית קפלנסקי מדובר בפירוש על מדינה ועל צורת המדינה. יערי העדיף לא להתחייב על מושגים אלה.

מושג מה על הפיקוח הבינלאומי נוכל לקבל מדבריהם של חברי 'השומר הצעיר', בהזדמנויות הנסקרות בזה. בנאומו בוועד הפועל הציוני ב-1942 טען יערי, כי אם ינצחו מעצמות הברית, עם רוסיה הסובייטית ועם אמריקה, הרי לא תרפה אנגליה מן האיזור הזה, היא תכריע אחרי המלחמה בגורל האיזור 'ואולי באופן סקונדרי גם אמריקה והלוואי ותכריע באופן סקונדרי גם ברית-המועצות' (כך העריך יערי את מעמדה של ברית-המועצות בסוף 1942). בהקשר זה מן העניין להזכיר את השקפתו של בן-גוריון בדבר כוונה של אמריקה, כפי שתואר לעיל. אין להגיה, מוסיף יערי, כי שנה לאחר המלחמה תמסור לנו אנגליה את השלטון על העלייה, על המכס ועל הקרקע. יערי מזהיר בפירוש מפני האשליה 'שעם גמר המלחמה ארץ ישראל מסיימת את הקואופרציה המסוייגת עם אנגליה או עם איזה מנדט בינלאומי שיהיה'.

אף ריפתין טען במועצת ההסתדרות הני"א, ב-1944, כי אין אנו נלחמים 'נגד זכויות שלטוניות של הבריטים בארץ ישראל', אף כי הוא דוחה שלטון בריטי בלעדי על ארץ-ישראל. התנועה הציונית צריכה לכן להילחם, לדבריו, 'על שיתופן של ארצות-הברית ושל ברית-המועצות בפיקוח זה'.

במסגרת הפיקוח הבינלאומי דרש יערי ב-1942 'לפתוח את שער ארץ ישראל לעלייה יהודית' ולהעניק לסוכנות היהודית את הזכות לנהל את העלייה היהודית לפי מלוא כוח הקליטה של הארץ ובמידות ההולמות את מצוקת הגולה היהודית עם תום המלחמה, וכן גם 'הזכות הדרושה לפיתוח הארץ ולבניינה' למען 'התיישבות יהודית צפופה ופתוח המשק הפלחי הערבי'. אולם כאשר שאל ערתוק באותה ישיבה של הוועד הפועל הציוני את יערי, מי יקבע את הערכת כוח הקליטה, ענה

יערי כי 'אנו לא נוכל לקבוע זאת בעצמנו, דהיינו 'הזכות לנהל את העליה היהודית' אין פירושה שליטה של הסוכנות בעלייה היהודית. ושוב, בפברואר 1944, בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות, דובר בהצעת ציילינג, שנתמכה על-ידי 'השומר הצעיר', על 'מסירת הסמכות להנהלת העליה וההתיישבות' (ההדגשה שלי). רמז שאל באותה ישיבה אם אפשר להחליף את המלה סמכות במלה שלטון. יערי דחה זאת. אין דברים אלה מקריים: ידוע גם הוויכוח עם 'השומר הצעיר' בתקופה זו בעניין ממדי העלייה. יערי וחבריו מחו ב־1942 נגד עלייה של 'קסטרופה מאורגנת', לפי 'תכנית נורדוי' ונגד 'מוסות פוגרום של המון רצון ושובר', תוך הדגשת הצורך בהבטחת הגורם החלוצי הבונה את הארץ. הם הוזהרו בפני עלייה שהיא 'תל אביב גדולה, עליה רביעית גדולה. חזן טען במועצת ההסתדרות הנ"א כי 'המוני סובלים עדיין אינם ציונים מעפילים'. בטרם נחרגם את דבריהם אלה ללשון מספרים יש להעיר, כי מי שמכיר את הקפדתה של תנועת 'השומר הצעיר', הנובעת ממסורתו כתנועה חברתית, על איכות החומר האנושי, על היסוד החלוצי ועל איכות החברה הנוצרת בארץ לא יתפלא על דאגתם זו. אולם גם בישיבת הוועד הפועל הציוני ב־1942 דיבר יערי על עלייה של שני מיליון במשך 10—15 שנים, והדגיש כי במשך השנים הראשונות אחרי המלחמה נצטרך לתבוע לא רק עלייה לפי כוח הקליטה, אלא גם יותר מזה. בוויכוח בוועד הפועל של ההסתדרות, בפברואר 1944, דיבר על הקניית זכויות לסוכנות החת 'משמלה איזה מדגם בינלאומי' שבזמן קצר נחדל להיות מיעוט בארץ. 'כדי להגיע לכך לא נחוץ הרבה', אמר יערי, 'בשביל זה נחוצים עוד 600 אלף — 700 אלף עולים יהודים לארץ. 200 אלף במשך כל אחת מ־4—3 השנים הבאות'.

מבחינת הניסוח הפוליטי היתה מידה יותר גדולה של בהירות בדבריו של יעקב חזן במועצת ההסתדרות הנ"א. הוא אמר בפירוש כי 'במרכז המערכת הציונית היום צריכה לעמוד המלחמה להופש העליה, לערבויות בינלאומיות, להתיישבות רחבה, ואילו לשאלה 'מתי תקום המדינה הדו־לאומית' ענה:

היא תקום אז כשבתוך העם הערבי יתגבש הכוח הציבורי-פוליטי שיהיה מוכן ויהיה לאל ידו לקיים יחד אתנו את המישר הדו־לאומי... אינני אומר שהסכם כזה יקום בקרוב. אינני יודע מתי יקום. אבל השאלה היא... מה צריכים אנו להציע כמטרה והמטרה צריכה להיות תכנית שתבטיח שיווי זכויות מדיני לערבים היושבים בארץ ישראל ולעם ישראל העולה לארץ ישראל.

הכנית כזאת עשויה לעורר הסכם — לדעתו של חזן.

מן האמור עד כה מתחוררים נימוקי 'השומר הצעיר' למישר המוצע. הם דומים לנימוקיו של קפלנסקי, וכדאי לסכם בזה בקיצור:

א. הנוסחה הדו־לאומית, כאמור, היתה טבועה באידיאולוגיה של 'השומר הצעיר' כפי שגובשה במשך השנים, מכוח השקפתו על השאלה הערבית; הוא הדבר לגבי פרימאט העלייה החלוצית הסלקטיבית. הליכוד החברתי ותודעת הייחוד

של הקיבוץ הארצי, האופייניים לתנועת 'השומר הצעיר', הגבירו את הייחוד האידיאולוגי.

ב. הואיל, ויש להניח כי אנגליה תתחשב בערכים ולא תמסור ליהודים את השליטה בעלייה ובהתיישבות, הרי שאי-אפשר להגשים את התכניות הגדולות בלי חתימה להסכם עם הערבים. כקפלנסקי הזהיר גם יערי מפני אשליה שאנגליה תמסור לידינו את השליטה על העולים וההתיישבות. תנועת 'השומר הצעיר' לא יתרה על חזונה בדבר הסכם יהודי-ערבי ולא היתה ערוכה לקבל את הרעיון בדבר התנגשות אלמנה בין יהודים וערבים בארץ ובמזרח הקרוב. תכנית הדו-לאומיות נועדה למנוע סכנה זו. אכן, במועצת ההסתדרות הג'א טענו חוץ, ריפתין ובנטוב בשם 'ריאליזם פוליטי אכזרי', כי 'תכנית בילטמור' היא 'הפלגה בעולם הדמיוני-נות'— על כן גם מסוכנת. להקמת מדינה עברית לאלתר, טענו, דרוש כוח — 'כה משקי, אנושי, מספרי', והוא חסר לנו. דמיוני על כן לחשוב שאנגליה תשנה פתאום את הקו שלה 'ובנגיגוד לכל המקובל, באין רוב יהודי מציאותי בארץ ישראל [תכריו] על מדינה יהודית [ותקבל] על עצמה את הגנתה' ותבטיח את זכות העלייה. ואפילו ניתן לנו הדבר הנה, הריהו פסול, שכן פירושו התקשרות חד-צדדית עם הקיסרות הבריטית נגד העולם הערבי במקום 'להיות פעם גשר בין כוחות הקידמה שבעולם המזרח'.

חזן וחבריו לא העלו על דעתם כי יישוב יהודי קטן של חצי מיליון איש בערך יתמודד עם העולם הערבי ועם הקיסרות הבריטית, ולא שאפו לכך. ואמנם, כל המכיר את המערכת המחשבתית והרגשית של תנועת 'השומר הצעיר' ממקורות התהוותו ועד לוויכוח הזה, לא יתפלא על כך.

חזן וחבריו לא היו היחידים שלא העלו על דעתם את האפשרות להתמודדות כזו. כפי שיוכח להלן, סברו כך גם ציזלינג ואחרים. היתה זו שאלה של גישה והערכה. אכן בן-גוריון נשאל על-ידי קרוסמן בשעת עדותו בפני הוועדה האנגלו-אמריקנית²³ מה פירוש דבריו, כי היהודים ידאגו בעצמם לבטחון המדינה היהודית; האם פירושו של דבר הוא כי יציאת הצבא הבריטי מן הארץ בהקדם האפשרי רצויה לו לבן-גוריון כיושב ראש הסוכנות היהודית? על כך ענה בן-גוריון, כי הצבא הבריטי מוחזק בארץ מנימוקים אחרים, דהיינו לא להגנת היהודים, 'ובמידה שהדבר נוגע אלינו אנו יכולים לדאוג לעצמנו'. לשון אחרת, בן-גוריון סבור היה, כי היהודים מסוגלים להקים בארץ מדינה יהודית ולהגן עליה, שהרי הוא גם טען להעברה מהירה ככל האפשר של מיליון יהודים, שיוסיפו כוח ליישוב היהודי הקיים בארץ. בן-גוריון לא שאף דווקא להתמודדות בכוח, אך לא ראה בה עיכוב להקמת המדינה. ודאי גם לא חשב כי התמודדות כזאת, בכוח, מוכרחה להוביל לחלוקה. כבר ב-1942 טען בן-גוריון כי הנוצר היהודי מסוגל להוכיח לערבים וגם לאנגלים, שאין לשעבדו לשלטון של הערבים, אף כי ב-1939 עוד טען שאין הכוונת להקים מדינה בגד רצון האנגלים. בן-גוריון לא הגזים. על כל פנים ניתן אישור

23. ועדת החקירה, עמ' 339.

לדבריו מפי אישיות לא פחות מוסמכת מאשר הגנרל הבריטי ג'ס ד'ארסי, אשר אמר בעדות סודית בפני הוועדה האנגלו-אמריקנית, כי אם ייצאו צבאות בריטניה מן הארץ, 'תקבל "ההגנה" לידה את כל הארץ למחרת יום צאתנו... היא תוכל להשתלט [על הארץ] נגד כל העולם הערבי כולו.'²⁴

ג. כקפלנסקי טענו אנשי 'השומר הצעיר', כי 'תכנית בילטמור' תחוק את שלטון הריאקציה ביבירות הערבית ותכצר את המגמות האנטי-ציוניות ביישוב הערבי.
ד. יערי בישיבת הוועד הפועל הציוני מ-1942, וריפתין במועצת ההסתדרות הנ"א טענו, כי גם ביהדות אמריקה וגם בסנאט האמריקני עדיין לא נתסבלה הנוסחה של מדינה יהודית לאלתר. הקומונוולת נתקבל רק כמטרה סופית, ובסנאט האמריקני מתנצחים לא על ארץ-ישראל כמדינה יהודית אלא על קומונוולת בארץ-ישראל. על כן נראה, כי מתהדרשת תכנית החלוקה, המוצעת עתה גם בלונדון, בחוגים ציוניים.

אנשי 'השומר הצעיר', כקפלנסקי, ידעו יפה כי הערבים אינם מוכנים עדיין להסכם; אך דוברי 'השומר הצעיר' קיוו כי תכניתם תוכל לסלול דרך להסכם כזה, לאחר תקופת מעבר מסוימת של פיקוח בינלאומי. בתקופה זו הניחו כי קביעתה של מסכת העלייה לא תהיה אמנם ברשותה הבלעדית של הסוכנות היהודית, אך הם לא הציעו מפורשות, כקפלנסקי וכמתכברי ה'דיווח' שהעלייה תוסדר ותוגבל על יסוד של הסכם עם הערבים.

4. עמדתם של טבנקין וחבריו לדעה

מחוסר מונח מדויק יותר ניסחתי את הכותרת כפי שניסחתי. הכוונה לאותם החברים בקיבוץ המאוחד, כגון יצחק טבנקין, אהרן ציולינג, ישראל אידלסון, ל' לויטה, ישראל גלילי ואחרים, ולאותם החברים בסיעה ב' העירונית, בתוך מפא"י, אשר חלקו על 'תכנית בילטמור' ואשר עתידים היו לפרוש ולהקים את 'התנועה לאחדות העבודה'. הם גם האנשים שנועדו להיות שותפים ל'השומר הצעיר' בהקמת מפ"ם. נימוקיהם יפורטו להלן. מהותה של קבוצת האנשים, שכונתה במפא"י 'סיעה ב', השתלבותה עם קבוצת חברים-מגהיגים מן 'הקיבוץ המאוחד' והתפתחותם עד ל'תנועה לאחדות העבודה' ועד למפ"ם — אלה תופעות מורכבות ביותר, אשר לא נחקרו דיין. כטיפוסים תנועתיים קשה לעמוד על אופיין של קבוצות אלה. אך ככל שהדבר נוגע לדיוגנו, די לציין, כי העמדות היסודיות של קבוצה זו, או קבוצות אלה, ומהותן היו שונות מאוד מן הטיפוס של 'השומר הצעיר'.²⁵

24. מצוטט אצל י' סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, כרך שלישי, 'ממאבק למלחמה', חלק ב, תל-אביב תשל"ב, עמ' 819—820.

25. ברור, כי במסגרתו של מאמר זה אין מקום לגסיון לאפיון ולו בתסף את 'אחדות העבודה' — סיעה ב'. אולם אינני יכול להימנע מלהזכיר את ניתוחו המזהיר של בן-גוריון, אם גם נעשה לצורכי פולמוס. והרי כמה מעיקרי דבריו:

א. 'סיעה ב' היא בעצם צירוף של שתי סיעות השונות בתכלית השינוי [...] כי יש מה שהוא אחר לארגון המיוחד של אידלסון וציולינג ושורה אושרוביץ ומה שהוא אחר

טבנקין ותבריו לדעה דבקו באדיקות במטרה המדינה היהודית בארץ-ישראל השלמה' ודחו את רעיון הדו-לאומיות, אך הם גם דחו את 'תכנית בילטמור' כמדיניות לאלתר, אם כי לא עקרונית; הם דחו את 'דבר' עיצוב משטרה המדיני של הארץ' לזמן מאוחר יותר, כאשר ישררו תנאים אחרים. בתקופה הקרובה שאפו למשטר של פיקוח בינלאומי — 'אינטרנציונליזציה' של הארץ. בזה, ורק בזה, נפגשו עם עמדתו של 'השומר הצעיר'. הם דחו כל רעיון של הגבלת עלייה בכל צורה שהיא, אפילו בצורה שטען לה יערי בנאומו בוועד הפועל הציוני, ב-1942. להפך, מיסוד מהותה של תנועתם ועל פי מסורתם, היו זרים לסלקטיביות ולרעיון של התייחדות וראו עצמם, גם כקיבוץ, כתנועת המונים. סגנונם ומסורותיהם האידיאלוגיים וצורתם החברתית היו שונים תכלית שינוי מאלה של 'השומר הצעיר'. הם היו חלק ממפא"י, והצטיינו במידה לא מועטה בגישה הפראגמטית ובפרט ביצר הביצוע והמעשה, במעוף גדול ובקנה מידה של הפעלת המונים. בכנס השני של מפא"י בירושלים, במרס 1944, אמר טבנקין דברים שמן הרצוי לצטטם בהרחבה, שכן זהו מעין 'אני מאמין':

לעומת מחייבי החלוקה היו חברים אשר אמרו לא! א"י בשלמותה! אמנם לא דרשנו להכריז הביעה מדינית על עבר הירדן המזרחי. אולם מעולם לא חתמתי ולא אחתום ולא אשלים שלא יבנה ישוב יהודי בעבר הירדן. מטרתנו ארץ ישראל השלמה על שני עברי הירדן! ארץ ישראל שגבולותיה הם: מהלבנון ועד סיני, מהים ועד המדבר כמדינה יהודית.

לארגון המיוחד של ליפא [קנובל], מישה אידלברג ולויטן. הדבר המאחד את ציולינג ואידלסון אינו משותף להם ולמישה אידלברג. ב. ה'מה שהוא אחר' המקשר 'אינו רק משקי ולא רק חברתי', שכן ציולינג וסירני ומהרשק לא יכולים להפגש כחברים יחד. מקודם הם צריכים להפגש עם לויטן [...] ברדיצ'בסקי, אידלסון וציולינג ושורה אושורוביץ לא יכולים כחברים בקבוץ ובמפלגה להפגש ולדון על ענינים עם בן-ציון ישראלי ודובדבני וסירני וכן אשר ואיסריון — אלא דוקא עם לויטן וליפא קנובל'.

ג. ה'מה שהוא אחר', לדברי בן-גוריון, הוא גוון וסגנון והגוון הוא העיקר, וזה 'יוצר' חברות יותר גדולה מאשר אפילו הקשר המשקי החברתי'. בן-גוריון מוכיח לדוגמא כי פועלי-ציון וצ.ס. גם לאחר האיחוד, לא יכלו הרבה זמן לפרסם כרוז משותף, כי הרא- שונים אמרו 'פועלי' והאחרים 'עובד'; הוא עצמו (בן-גוריון) לא יכול היה הרבה זמן להשתמש במונח 'תנועת העבודה', אלא 'תנועת הפועלים'. כך היה גם לגבי ההבדל בין 'הפועל הצעיר' ופועלי-ציון ואחדות-העבודה. יש, אומר בן-גוריון, הסכמה בקרב כל הציבור ב-95% של הדברים, אך הגוון של ה-5% הוא הקובע.

ד. בן-גוריון מצביע עוד על התופעה של 'מיעוט נבחר על ידי עצמו, מתוך חלוציות יתרה, מתוך הקרבה יתרה, מתוך מקסימום של 100% דעות משוחפות וסגנון משותף — זה התגלה בוויכוחים על איחוד הנוער, איחוד התנועה הקיבוצית ואיחוד התלוצ'. הגוון מתבטא גם, לדעת בן-גוריון, בסיסמאות כגון 'עצמאות מעמדית', 'ציונות אקטיביסטית וכו'.

דברים אלה השמיע בן-גוריון בנאומו ב-5.1.1944 במועצת מפא"י בירושלים. 'אין הם ממצים את 'התנועה לאחדות העבודה', אך הם מקנים מפתחות חשובים ביותר להבנת התופעה המורכבת והיחוד שלה. (מובא מן הפרוטוקול, המצוי בבית ברל).

דית, להצלת היהודים, לתקומת היהודים, לזכות קיומם, שהיא זכות קדושה, יהודית ואנושית, גם כשיש פה ערבים, מבלי לפגוע בערבי וכוזיותו, מבלי לנשל מהנוף הארצישראלי אף פלח ערבי, אם כי ייתכן שבדרך של הסכם, מבלי לנשל מהשדה, הערבים פעם יחליפו את מושביהם, יעברו מכאן למקום אחר. אני בונה על זה ומאמין בכך, שמבלי לפגוע בערבים אנהנו יכולים לעלות לארץ זאת. אין זו רק אמונתי שלי. הרי בזה בטחנו כולנו.²⁶

בישיבת הוועד הפועל הציוני ב־1942 דחה ציולינג בתוקף את דברי יערי בעניין העלייה ודרש העלאת המונים, מבלי ההשקיה, שנועדה לפי השקפתו של יערי לשקמם, ולו זמנית, בארצות הגולה; ציולינג דרש להביא המונים 'שצריכים לבנותם מחדש, מבחינה רוחנית, מבחינה פועלית'. טבנקין, ציולינג וגם לויטה טענו ב־1944, כי 'דו לאומיות [לאלתר] פרושה חלוקה'.

מבחינת המטרה לעתיד, של בניון ארץ-ישראל כמדינה יהודית, לא היתה פלוגתא בין טבנקין וחבריו לדעה לבין בן-גוריון וחבריו לדעה, אלא בין טבנקין ליערי — ופלוגתא הרבה יותר רצינית משהודו טבנקין ויערי ב־1944. מכל מקום, המטרה הסופית שהציב יערי בפני הפיקוח הבינלאומי על ארץ-ישראל בתקופת המעבר, היתה שונה בתכלית שינוי מן המטרה שהציבה טבנקין במובאה לעיל. לא כן מבחינת הביקורת על הכרזת 'תכנית בילטמור' כמטרת המדיניות הציונית, לאלתר, בתום המלחמה. נימוקי ביקורתם של טבנקין וחבריו נגד 'תכנית בילטמור' דמו למה שכבר פורש לעיל:

א. ציולינג טען, כי עצמאות 'אינה ניתנת, אף אינה נכבשת. עצמאות נבנית ומוגנת'. במצב הנתון 'אין כנו די כוח להטיל את משטרנו על אחרים'. לשם 'הכשרת הכח' ו'אגירת הכח' חייבים לתבוע 'אהריות אינטרנציונלית' למעמד היהודים בעולם 'ולעצמאותנו בארץ ישראל'.²⁷ בדומה לכך דחה לויטה בתגאים הנתונים את 'דבר עיצוב משטרה המדיני של הארץ' בטענה כי 'אין דוגמא ותקדים בעולם, שעם שהנו מיעוט בארץ יוכר כנושא השלטון המדיני בה, שהוא תוכר כמדינתו. אין אנו מדברים, כמוכח, על אלה שבכח ואלומות מדברים תחתם ארצות ועמים'.

ב. החשש, כטענת לויטה, 'כי כל הצעה של מדינה יהודית לאלתר — עלולה במקרה הטוב ביותר להוליד חלוקה, או כדברי ציולינג שנוסחת 'חלוקה' עשויה להשתלב בנוסחת 'בילטמור'.²⁸

אולם ביחס למידות העלייה ושלטת היהודים בעלייה ובהתיישבות היו, כאמור, הבדלי נוסח לגבי 'השומר הצעיר', אפילו הסכימו בשנים אלה לנוסחאות פשרה

26. 'על המדיניות הציונית ועל אחדות סוציאליסטית', דברי חברים בכנס השני של מפא"י, ירושלים, חוברת ב (5-6.3.1944), עמ' 16.

27. דברי חברים בכנס מפא"י — סיעה ב (תל-אביב, 24.7.43), תל-אביב 1943, עמ' 69. שם. 28.

מסוימות. ציולינג דרש עצמאות מלאה 'ברכזו המוני היהודים ללא הגבלה, ולויטה דיבר על 'עצמאות יהודית בסידור עלייה המונית והופש הבנייה היהודית, כנוסח מפא"י — שליטה יהודית מלאה בעלייה ובהתיישבות. בזה ראה עיקר העיקרים של מדיניות ציונית לקראת סיום המלחמה. ורק על יסוד זה 'יקום שלום יציב ופורח בין שני העמים'. לויטה אף מאשר את סיסמתו של בן־גוריון: 'עלייה של מכסימום יהודים במינימום של זמן'.²⁹ ברור, כי נוסחאות אלה שונות מן הדו"ח של בנטוב וחבריו ומדברי קפלנסקי, אך הן גם שונות מנוסחאותיו של יערי וחבריו, לפחות בשלבים מסוימים. טבנקין וחבריו לא חלקו על הנוסחה של שליטה יהודית בעלייה ובהתיישבות. מעניין לציין, כי בתפיסת הפיקוח הבינלאומי וגורמיו, כולל המונח 'כוחות המחר', לא נבדלו בתקופה ההיא טבנקין וחבריו מאנשי 'השומר הצעיר'. טבנקין הגדיר את הדבר כך:

מבחינה פוליטית — הננו מעוניינים באינטרנציונליזציה של הארץ אחרי המלחמה ע"י כל "כוחות המחר" וכוחות המחר הם — אנגליה, אמריקה וברית־המועצות — וכל אלה שישתתפו בעיצוב דמות העולם למהרת המלחמה.³⁰

בהגדרה כה רחבה ספק אם נבדלו גם משאר חברי מפא"י, אפילו הדגיש בן־גוריון וזוהו את עליית כוחה של אמריקה.

טבנקין וחבריו, כאמור, הסתייגו מנוסחת הדו"לאומיות וביקרו אותה, אלא שבביקורתם זו חלה, כנראה, התפתחות ככיוון של מיתון וריכוך. מן העניין להרחיב את הדיבור על כך.

מפא"י דחתה ברורות את הנוסחה הדו־לאומית עוד במצע המפלגה לנועדה התמישית של ההסתדרות, ב־1942. שם נאמרו דברים הריפים המבשרים את הביקורת של בן־גוריון נגד 'הדו"ח', בישיבת הוועד הפועל הציוני, והרי הם:

המונח מדינה דו־לאומית... אינו מבטא ביטוי כל שהוא את הצרכים הדינמיים המיוחדים לעם היהודי בארץ ישראל. ואכן מונח סתום זה... יכול להתישב גם עם מדיניות הספר הלבן. משטר של שוויון הנציגות של שתי חטיבות לאומיות המכוון לכך ששום עם לא ישמלט על זולתו, לא ישעבד ולא ישעבד, יש בו משום פתרון בתקופה יבה נמצאת הארץ במשטר בין לאומי, אך שוויון פוליטי־פורמלי זה במדינה העומדת ברשות עצמה עלול לשתק כל קידמה כשעם־הרוב אינו רוצה להגות בצרכיו של עם־המיעוט. על אחת כמה וכמה שאין בו במשטר כזה כדי להבטיח את עניני החינויים והיהודיים במינם של העם היהודי כשעם־הרוב שולל אותם ביסודם... ואם ארץ זו תבחר להצטרף לגוש־ארצות אשר הרכב אוכלוסייהן דומה ביסודו לעם־הרוב [כלומר לפדראציה ערבית], אזי נהפך אותו עם

29. על המדיניות הציונית ועל אחדות ציונית־סוציאליסטית — דברי חברים בכנס ראשון של מועצת מפא"י בירושלים, 9.1.1944—5, תל־אביב 1944.

30. שם.

שהנהו מיעוט ניכר בארצו למיעוט בלתי-ניכר בגוש הארצות.³¹

זהו בוודאי היסוד לטענה של בן-גוריון, מאוחר יותר, כי הסכם עם הערבים ותכנית פדראציה ייהכנו רק על בסיס הרעיון של מדינה יהודית. ציולינג הודהה פומבית עם המצע הזה.

בישיבת הוועד הפועל הציוני מגובמבר 1942 ביקר ציולינג את 'תכנית בילטמור', כפי שהגישה בן-גוריון, על שום שהשמיטה את הפיסקה בעניין החיבט האינטרנא-צינאלי ואת הפיסקה בעניין הערבים, כפי שנכללו בהחלטות המדיניות של מפא"י בוועידתה בכפר ויתקין (ראה להלן, נספח 2). ציולינג הודהה עם הדבר וייצמן במאמרו, כפי שצוטט על-ידי ברל כצנלסון, ובו דובר על 'מדינה יהודית בארץ ישראל'.³² הוא דחה בתוקף את המושג 'דו-לאומי' ו'שויון פוליטי' — בערך לפי הנימוקים המובאים לעיל במצע מפא"י לבחירות להסתדרות; ציולינג טען, כי אין לדבר על שוויון פורמאלי, שכן דרושה עצמאות גמורה לכל גורם לאומי בתחומו הוא ובעניינים המיוחדים לו, ולא ייתכן להתנות את העלייה וההתיישבות ברצון אחרים. אין ציולינג מערער על שיווי זכויות אזרחי וכלכלי, אך לא היה שוויון אם יגבילו את כניסת היהודים לארץ-ישראל; אף לא היה שוויון אם יאמרו להגביל את כניסת הערבים לארץ ישראל, אף כי הוא מניח, כי עצמאות הערבים יכולה להתרחב עם 'רעיון ההתפתחות בארצות השכנות' — הכוונה כנראה לפדראציה. בישיבת הוועד הפועל הציוני טען ציולינג גם לאפשרות של העברת ערבים, כמובן לא מאונס. בצורה בהירה יותר הביע ציולינג את השקפתו בהרצאתו בכינוס חברים של סיעה ב, במפא"י, בתל-אביב ב-24.7.43.³³ הוא טען, כי זכותם של הערבים בארץ לשוויון אזרחי מלא, לאוטונומיה תרבותית וחברתית, לחיפוש קשרים, במידה שירצו בכך, עם עמי ערב אינה מוטלת בספק. אולם מלבד זאת צריכה להיות ליהודים עצמאות מלאה 'כריכוז המוני היהודים ללא הגבלה'. מישתמע מן האמור, כי ציולינג, בדומה לבן-גוריון ומשה שרתוק, ראה בדו-לאומיות חלוקת זכות העלייה וההתיישבות של העם היהודי בארץ-ישראל והתנאותן בהסכמתם של אחרים. כאמור, השתמש גם לויטה ב-1944 בנוסחה של 'עצמאות יהודית בסיודור עלייה המוגנית וחופש הבנייה היהודית'. לויטה אף הוסיף, כי כל תכנית [של מדינה דו-לאומית בארץ-ישראל] לאלתרן | בהגשמתה הקונק-

31. אהדות העבודה, ג (תש"ד).

32. ברל כצנלסון צייטט בישיבת הוועד הפועל הציוני מגובמבר 1942 מאמר קצר של ד"ר ח' וייצמן בעיתון אמריקני מבלי לציין את שמו של העיתון. לפי המובאה המילולית של ברל כצנלסון טען וייצמן ל'מדינה יהודית בארץ ישראל' (ההדגשה שלי) או לקומונוולט שתקנה 'זכויות אזרחיות ופוליטיות מלאות' לכל האזרחים, והערבים ייהנו בה מאוטונומיה מלאה בענייניהם הפנימיים'. כן העלה וייצמן במאמרו אפשרות של טראנספר לערבים שירצו בכך, והצטרפות לחבר העמים הבריטי או לפדרציה משותפת עם מדינות ערב.

33. דברי חברים (לעיל, הערה 27).

רסית נושאת בחובה צורה זו או אחרת של חלוקה' — אף זה כדברי בן-גוריון. אולם הדגש הוא על דו־לאומיות לאלתר, אך איש לא דיבר על דו־לאומיות לאלתר, לא הון, שהגדיר זאת ברורות, ולא יערי בהצעת ההחלטות ב־1942, ואף לא קפלנסקי ומחברי 'הדו"ח'. כולם קבעו תקופת מעבר. אך הם הכריזו על המדינה הדו־לאומית, או על 'המשטר הדו־לאומי', כהגדרת יערי, כמטרה המוצהרת לאחר תקופת מעבר. על כן הוסיף לויטה ופירש כי 'אלה המדברים בתוכנו על מדינה דו־לאומית לאחר שנהיה רוב בארץ-ישראל אינם רוצים ביסודו משהו שונה, מבחינה מהותית, מאלה הנושאים את נפשם למדינת יהודים לאחר שנהיה רוב בארץ'. ציולניג ציין אף הוא ב־1944, כי דחיית הדו־לאומיות לאלתר מבטלת את חילוקי הדעות בין בן-גוריון ובין יערי. אידלסון פישט את העניין כולו באמרו, כי אין זה מעניין עתה להתווכח על הדו־לאומיות לאחר שנהיה רוב בארץ, וכי כולנו מכירים, כי גם לעם השני ישנן בארץ ישראל 'זכויות לאומיות'³⁴. ברוח זו הציג את הדברים טבנקין בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות בפברואר 1944, בטענו כי

א. למרות כל הריפות הוויכוח אין חלקים בהסתדרות המסכימים ליותר על עלייה יהודית בלתי מוגבלת, התיישבות בלתי מוגבלת ועל הנאים פוליטיים שיאפשרו זאת. (יערי אישר את דבריו בקריאת ביניים: 'וגם לא על קיבוץ גלויות').

ב. איננו גורס, כי דווקא הנוסח מדינה דו־לאומית 'מרבה אפשרויות של הסכם ושל שותפות בינינו ובין הערבים', ואיננו גורס גם 'שהצגת הקומונוולת כמטרתנו [לא אמר קומונוולת יהודי] יש בה משום סיסמה... שהיא עלולה לחסום את הדרך להסכם'; אינו רואה 'ציגוד גדול כל כך' בין שתי הנוסחאות — של בילטמור ודו־לאומיות'.

ג. נוסחת הדו־לאומיות אינה מוצלחת אך אינה פסולה, שהרי 'השומר הצעיר' לא יציע, לפי דברי טבנקין, להפוך את ביילורוסיה למדינה דו־לאומית, ואין אף מדינה בכל המדינות של רוסיה שבה יוצג התנאי של הקמת מדינה דו־לאומית כתנאי לאי־דיכוי מיעוטים'; ובכלל אינה קיימת בעולם מדינה סוציאליסטית דו־לאומית. באותה ישיבה הודיע טבנקין, כי מטרתו היא 'מדינה עברית סוציאליסטית בארץ-ישראל', אף כי יפעל למען הציונות גם עם אלה שאינם 'בעד מדינה עברית סוציאליסטית בארץ-ישראל'. כן ציין, שאם אמנם יש לתת הוראות בידי המשלחת לקונגרס הבינלאומי של האיגודים המקצועיים, הרי הוא מסתפק בנוסחה של ברוכוב על ריכוז טריטוריאלי או בנוסחה של 'בית לאומי', שכן אינו רואה סתירה בין נוסחה זו לבין קומונוולת ולבין דו־לאומיות.

בנוסחת 'הריכוז הטריטוריאלי' והמדינה העברית הסוציאליסטית' כיוון ודאי לדעתו של השותף השלישי בוויכוח והוא פועל־ציון שמאל, שעליו עוד ידובר להלן.

34. על המדיניות (לעיל, הערה 29).

קשה להשתחרר מן הרושם כי טבנקין והבריו הגמישו את נוסחת הדו־לאומיות ומיחנו את התנגדותם משנת 1942, למשל. כבר צוין, כי בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות בפברואר 1944, תמכו גם 'השומר הצעיר' וגם פועלי-ציון שמאל בהצעת אהרון ציזלינג. יש יסוד להניח, על פי עדות של בן-גוריון, כי אנשי סיעה ב' הם שיזמו הופעה משותפת זו. אך בהצבעה המשותפת לא נזכר המונח מדינה בצורה כלשהי. (גם בהופעה משותפת מאוחר יותר, בי"ד 1947, דובר, כפי שיוכח, על עצמאות מדינית, אך המושג מדינה יהודית או דו־לאומית לא הוזכר בצורה כלשהי). ברור, כי למרות נוסחאות הפשרה הללו נשארו בעינם הבדלים עמוקים: א. נכון הדבר, כי 'השומר הצעיר' לא תבע את ביצועו של המשטר הדו־לאומי לאלתר, אך הוא דרש להכריז על סיסמה זו כמטרה המוצהרת של משטר הפיקוח הבינלאומי. 'השומר הצעיר' ראה בהכרזה של מדינה יהודית, ולו לעתיד, סכנה של בין יהודים וערבים. הוא ראה בהכרזה של מדינה יהודית, ולו לעתיד, סכנה של עידוד הכוחות הריאקציוניים במחנה הערבי ושל הטלת אימה על הערבים. לכן ודאי שלא היה מסכים לטענה של טבנקין, כי הצגת המטרה של קומונוולת אינה עלולה לחסום את הדרך להסכם והצגת המטרה של דו־לאומיות אינה מרבה סיכויי השלום. להפך, על כך ניטש הוויכוח.

ב. ברור היה, כי יש הבדל גדול בדבר, כפי שהוסבר לעיל, אם באים בפני הפיקוח הבינלאומי, או הוועדה האנגלו-אמריקנית, או ועדת האו"ם, וטוענים כי הפיקוח הבינלאומי נועד להציע את הארץ למשטר דו־לאומי, למדינה ארצי-ראלית, או שהוא נועד להציע את הארץ למדינה יהודית 'מהיום ועד המדבר' וכו'. ג. טבנקין קבע נכון, כי אין סתירה בין נוסחת 'הריכוז הטריטוריאלי' ונוסחת 'הבית הלאומי' לבין 'קומונוולת יהודי', אך יש סתירה בין כינון ארץ-ישראל כקומונוולת יהודי לבין הנוסחה בדבר כינונה כמדינה ארצי-ישראלית, או לפחות יש הבדל.

ד. גם הנוסחה — שליטה יהודית בעלייה ובהתיישבות שונה, כאמור, מן הנוסחה — סמכות להנהלת ענייני העלייה וכו'.

מה שהיה ונשאר משותף ל'השומר הצעיר' ולטבנקין וחבריו היה, כאמור — ההתנגדות המיידית ל'תכנית בילטמור' והתביעה להעמיד את הארץ תחת פיקוח בינלאומי.

יש להניח כי לנוכח היחסים הפנים-מפלגתיים במפא"י של שנות הארבעים, גברת הגטייה בקרב מתנגדי 'נוסחת בילטמור' לאלתר להבליט את המשותף ביניהם ולטשטש את המפלג. כפי שכבר נאמר, תמכו בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות בפברואר 1944 אנשי 'השומר הצעיר', וכפי הנראה גם פועלי-ציון שמאל, בהצעת ציזלינג, בעודנו חבר מפא"י; במועצת ההסתדרות הג"א מסר ד' אלכסנדר מפועלי-ציון שמאל הודעה משותפת בשם מפלגתו ובשם 'השומר הצעיר' והליגה הסוציאליסטית, ובישיבת הוועד הפועל הציוני בציריך, בי"ד 1947, הוגשו כבר הצעות משותפות בשם 'השומר הצעיר' ואחדות-העבודה — פועלי-ציון (אלה האחרונים כבר היו מפלגה אחת). בן-גוריון שיער, כי בעודם במפא"י חתרו אנשי סיעה

בי למפלגה מאוחדת של מפא"י עם 'השומר הצעיר' ועם פועלי-ציון שמאל, כי הם (אנשי סיעה ב) העריכו את כוחם במפא"י בשליש וקיוו כי בעזרתם של 'השומר הצעיר' ופועלי-ציון שמאל יוכלו להטות את הקו במפלגה המאוחדת בכיוון שלהם, ואף בהסתדרות.³⁵ אכן, יש לזכור כי הבדלי הדעות בקרב מפא"י בענייני ההסתדרות והקיבוץ היו אחד המניעים העיקריים להתהוותה של מה שכונה סיעה ב.

5. עמדתם של פועלי-ציון שמאל

צד נוסף לזיכרונות הללו היו פועלי-ציון שמאל. הם תמכו, כאמור, בהצעת ציולינג בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות ב-1944, אך בישיבת הוועד הפועל הציוני ב-1942 הופיעו (וזובבל) בגילוי דעת מפורט ובהצעות משלהם ועוררו בכך את רוגזו של 'השומר הצעיר'. לוועדה האנגלו-אמריקנית הגישו תזכיר משלהם. אך ב-1947, כאמור, בישיבת הוועד הפועל הציוני בציריך, כבר היו מאוחדים עם 'התנועה לאחדות העבודה' והופיעו בהצעות משותפות עם 'השומר הצעיר', שהיה בינתיים למפלגה.

פועלי-ציון שמאל, למרות פילוגיהם הפנימיים החוזרים ונשנים, היו טיפוס תנועתי בפני עצמו, מלוכד וייחודי כלפי חוץ ושונה תכלית שינוי, מבחינת מקורו-תיו התנועתיים והאידיאולוגיים ומבחינת ההתנסות הפוליטית, הן מ'השומר הצעיר' והן מ'התנועה לאחדות העבודה'. ייחודם וההתייחדותם בארץ, במשך שנים רבות (כ-26 שנים), מקבילים לתופעת הייחוד וההתייחדות של 'השומר הצעיר', אבל שונים במהותם. ייחודם של פועלי-ציון שמאל השתקף גם בעמדתם בזיכרון על רעיון הדו-לאומיות.

כבר בשנות השלושים ביקרו פועלי-ציון שמאל את רעיון הדו-לאומיות. יוזכר בזה, למשל, כי ב-1935 ערער זאב אברמוביץ עליו, ובמאמר מסוף 1937 פירש את דבריו בבחירות.³⁶ במאמרו מציין אברמוביץ, כי 'השומר הצעיר' אינו מתכוון ברעיון הדו-לאומיות 'לשום הגבלות ביחס לעליית היהודים ופשיטא שאינם מתכוון-נים לעשותה תלויה בהסכם מוקדם עם הערבים'; ולא עוד, אלא ש'השומר הצעיר' טוען לנוסחה של ריכוז 'רוב העם העברי בארץ ישראל'. מבחינות אלה אין אברמוביץ חולק על 'השומר הצעיר', אלא שהוא פוסל את שני המונחים גם יחד, גם את 'המדינה היהודית' וגם את 'המדינה הדו-לאומית', שכן הנוסחה שהיתה מקובלת על פועלי-ציון היתה 'ארץ ישראל סוציאליסטית' 'מדינת פועלים ואיכרים', והיו שגרסו 'מדינת פועלים'. בנוסחה זו כללו פועלי-ציון שמאל 'עלייה פשוט' (כמינוחחם) ובלתי מוגבלת, ריכוזו של יישוב יהודי גדול במשך התקופה הקרובה בארץ-ישראל, 'שהוזה' את רוב מנינה ובנינה של האוכלוסייה — דהיינו

35. דבריו במועצת מפא"י בירושלים ב-5.1.1944. בן-גוריון טוען כי סיעה ב סבורה כי 'אנחנו [כלומר סיעה ב] נכריע, אם נירצה יחד עם פועלי ציון שמאל והשומר הצעיר ונקבע כך וכך' (מתוך הפרוטוקול בבית ברל).

36. ז' אברמוביץ, 'לבטים אידיאולוגיים בהשומר הצעיר', במפנה, 26 ביולי 1935 ו-9 באוגוסט 1935; 'הדרך להסכם יהודי-ערבי', במפנה, 31 בדצמבר 1937.

רוב יהודי. יחד עם זה תהיה ארץ-ישראל, לדעתו של אברמוביץ, 'מדינת לאומים' ולא 'מדינה לאומית... ארץ ישראל תוכל להיות עברית — כמו שצ'כוסלובקיה היא צ'כית... אבל לא כמו שצרפת היא צרפתית'. רוב האוכלוסיה בארץ יהיה יהודי, על כן יהיה אופי חייה של הארץ עברי, מבחינת התרבות התמריית והרוחנית. (עניין זה פותח ופורש במושג 'ההגמוניה של הפרולטריון היהודי בארץ' — במיוחד על-ידי יצחקי ואברמוביץ.) במאמרו דוהה אברמוביץ, בפירושו, את העקרון הפאריטט שבנוסחת הדו-לאומיות, כי פאריטט מחייב או 'קביעת הרכב פאריטטי של האוכלוסיה, או העמדת שומר בעמדת 'כוח שלישי', אשר יקפיד על הפאריטטיות. אברמוביץ מתנגד לשני הדברים. 'הכוח השלישי', כפי שנראה היה הדבר ב-1937, יכול היה להיות רק האימפריאליזם הבריטי, שפועלי-ציון שללו אותו מאז הצהרת בלפור. כן מדגיש אברמוביץ כי עם 'הלאומנות הערבית [ה] עומדת בתוקף על ימירת אופייה הערבי של הארץ' אין סיכוי להסכם. לפי השקפתם של פועלי-ציון תולה אברמוביץ את תקותו בברית שבין פועלי שני העמים, 'במעמד הפועלים המאוחד'. בהצעות ההחלטה שהגיש זרבלל מטעם פועלי-ציון שמאל בישיבת הוועד הפועל הציוני ב-1942 לא נזכר כלל המונח מדינה בכל צורה שהיא ואף לא סיקוח בינלאומי. בהצעות נאמר, כי:

ארץ ישראל משותפת לעם היהודי ולתושביה הערבים תהווה יחידה טריטוריאליה אוטונומית אשר בה לא ישלוט עם בעם, בין רוב ובין מיעוט... עם זאת תהיה ארץ ישראל קשורה כיתידה שלמה בברית מדינות של המזרח הקרוב... ותוכר עצמאותה של ארץ ישראל וזכויותיו של העם היהודי לעלייה ולהתיישבות בתוכה.

כן מוצע בהצעות-ההחלטה של פועלי-ציון שההסדרות הציוניות תתבע 'מאת כל הגורמים המכריעים, עם הנצחון על הפשיזם' (לא ציון מי הם): עליה חפשיית... שהסדרה יהיה נתון בידי המוסדות המוסמכים לכך... הנהגת מעטר של התיישבות אשר יאפשר ישוב צפוף וגדול של יהודים... תוך פיתוח נמרץ של שיתוף פעולה ועזרה הדדית, כלכלית ותרבותית ופוליטית, בין שני העמים היושבים בתוכה.

לכאורה אין הניסוח דלעיל אלא תביעה למשטר בינלאומי בנוסח 'השומר הצעיר', ואין הדבר כך, ומכמה טעמים: ראשית: פועלי-ציון שמאל לא תמכו בהצעותיו של יערי אלא הכניסו הצעות משלהם. שנית: אין מדובר בהצעת פועלי-ציון בתקופת מעבר, והפנייה לכל 'הגורמים המכריעים, עם הנצחון על הפשיזם' אינה באה לשם תביעה לפיקוח אלא לשם הכרזה על עצמאותה של ארץ-ישראל ולמסירת הסדר העליונה לידי היהודים (שם הסוכנות היהודית אינו מוזכר). שלישית: אפילו אם תביעת העצמאות לאלתר ניתנת, עקרונית, ליישוב עם התביעה למדינה דו-לאומית, הרי לא זה היה מהלך המחשבות היסודי של פועלי-ציון שמאל. הם טענו בתקופה זו במפורש 'לארץ ישראל סוציאליסטית' או 'למדינה יהודית סוציאליסטית' — ועל כך ניטש ויכוח פנימי בקרב פועלי-ציון. מכל מקום, לפי כל הלך

מהשבתם ציפו ל'סדר העולם אשר ייקבע ע"י כוחות שתורר סוציאליסטיים' (כפי שנאמר בגילוי הדעת שלהם בישיבת הוועד הפועל הציוני), שפירושו 'סיום סוציאליסטי' של המלחמה. במשטר כזה תיווצר או 'ארץ-ישראל סוציאליסטית' או 'מדינה יהודית סוציאליסטית'. אכן, בוויכוח בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות, בפברואר 1944, אמר משה ארם בפירושו: 'אני איש החושב בתום לב, שהתביעה לקומונוולט יהודית בארץ-ישראל פירושה חלוקה, כשם שאני בטוח ללא צל של ספק, שאף מדינה דו-לאומית פירושה חלוקה'. במועצת ההסתדרות הנ"א נקט ארם בפירושו בסיסמה של 'מדינה יהודית סוציאליסטית' וטען כי 'זכאי יהודי שתהא לו מדינה משלו'. ארם עצמו שואל: ומה יהיה בינתיים, שהרי 'הסיום הסוציאליסטי של המלחמה' הוא, גם לדעתו, אפשרות בלבד, סבירה אמנם אך לא ודאית, והאסון של העם היהודי הוא, למרבה הצער, ודאות. ומי כאנשי פועלי-ציון שמאל חש באסונה של יהדות פולין ורוסיה. לתקופת הבינתיים האפשרית אין ארם נזקק לפיקוח בינלאומי, שכן פירושו של זה, לפי שהציגוהו יערי וגם טבנקין, הוא שיתוף עם כוחות האימפריאליזם, הפסול מאז ומתמיד בעיני פועלי-ציון שמאל. 'בינתיים', עונה ארם, 'צבירת כוח, כוח להיים ולתקומה לאומית, עליה והתישבות בכל התנאים, ביצור וחיווק של ישוב טריטוריאלי בארץ-ישראל... ארגון משותף של פועלים יהודים וערבים, מלחמה משותפת למהפכה אגרארית בארץ-ישראל והתנגדות לפדרציה ערבית בנוסח אימפריאליסטי', אכן, אם ישאל השואל: הרי גם שאיפות אלה זקוקות לשם הגשמתן למשטר מדיני כלשהו והן תלויות בו — היכן אפוא המשטר הזה? — אם ישאל כך, הרי שלא ירד לסוף דעתם של פועלי-ציון. עיקר העיקרים של המחשבה הפועלי-ציונית הוא, כי המאבק על עלייה חופשית והתיישבות בלתי מוגבלת, כמו המאבק על עצם המדינה הסוציאליסטית, יכול להתנהל רק בדרך של מלחמת מעמדות, בדרך הארגון המשותף והמאבק נגד האימפריאליזם. אם לא תסתיים, אפוא, המלחמה סיום סוציאליסטי, כמקווה, הרי הדרך היחידה הנשארת היא המאבק המעמדי בקרב ההסתדרות הציונית, ביישוב, ונגד המשטר המדיני שישורו בארץ, למען 'המרכז הטריטוריאלי היהודי העובד בארץ-ישראל'. ממילא אין כל תקווה, לדעתם של פועלי-ציון, מפנייה לשליטי העולם הקיים, הלא-סוציאליסטי — פנייה שלא ליכוחות המחר, ארם מזהיר בפירושו מפני 'האשליה של מדינה יהודית בחסד שליטים קאפיטאליסטיים' — רייה הנפט מסעודיה היא שיכריע במדינות הקפיטליסטיות. כטבנקין וחבריו וכאנשי 'השומר הצעיר' הוא מרגיש, כי מיעוט יהודי אינו יכול להקים מדינה כשהרוב בה הוא לא-יהודי, ואיש אינו חולם לדבריו, ובן-גוריון בכלל זה, על 'דרך של כיבוש בכח'; רק 'הסדר סוציאליסטי יכול גם לעשות את המיעוט לנושא של עצמאות לאומית טריטוריאליה, מתוך סיכוי שהוא יהפוך לרוב... [על כן] הדרך המובילה את העליה וההתיישבות בארץ-ישראל להקמת מדינה יהודית, שלובה וקשורה במלחמה על עולם אחר, על משטר סוציאליסטי. זאת היא גישה שונה גם מזו של טבנקין וגם מזו של יערי, כי פירושה הוא — הכרות המטרה של מדינה יהודית סוציאליסטית לאלתר, התנגדות לכל פיקוח בינלאומי של העולם

הקיים וממילא גם התנגדות לתקופת מעבר בפיקוח מסוג זה. גם זהותם של 'כוחות המחר' בפי ארם שונה מ'כוחות המחר' של טבנקין ויערי.

ה. סיום והשוואה: 'ספר בנטיב' — 1946 והתזכיר של פועלי-ציון שמאל לועדה האנגלו-אמריקנית

דומה, כי עד כה הוצגו עיקרי הוויכוח האידיאולוגי על נוסחת הדו-לאומיות בשנות 1941—1944, ולא נרבה בתיאור נוסף. נתייחס עוד רק לשני חיבורים מאוחרים יותר: האחד הוא התזכיר שהוכן על-ידי 'השומר הצעיר' והופיע בצורת ספר, והשני הוא תזכיר של פועלי-ציון שמאל, שהופיע באנגלית בשכפול.

I. התזכיר של 'השומר הצעיר'

1. תולדותיו של התזכיר

בהקדמה לתזכיר, החתומה על-ידי מרדכי בנטוב, נאמר, כי מרכז המפלגה הטיל עליו לשמש מרכז של ועדה שבה השתתפו גם יעקב חזן, צבי לוריא, ברוך לין ואלכסנדר פראג — כולם מן החברים המרכזיים ב'השומר הצעיר'. הועדה גועדה להכין תזכיר אשר יביא את ההשקפות של 'השומר הצעיר' והצעותיו על הדרך הטובה ביותר להגשמת מטרותיה של הציונות על יסודות התפיסה הדו-לאומית ועל האמצעים שיש לבקוש, כדי להביא לידי קוארציה בין יהודים וערבים בפיתוח ובהקמת מדינה משותפת, תוך כדי עלייה יהודית בלתי מופרעת. התזכיר משמש אפוא ביטוי רשמי לעמדתו של 'השומר הצעיר'.

עוד נאמר בהקדמה, כי הספר מוגש לציבור הרחב בארץ ובחוץ-לארץ, לדעת הקהל הערבית בארצות המזרח ולדעת הקהל העולמית. אפשר לשער מעיתויו ומהיקף הפצתו (גם במהדורה אנגלית), כי פרסומו כונן לוועדת החקירה האנגלו-אמריקנית אשר שהתה בארץ ופרסמה את הדו"ח שלה ב-20 באפריל 1946. זו אולי גם הסיבה לחיפזונו, ליקוצר הזמן להכנת התזכיר, כפי שצוין על-ידי בנטוב בהקדמה.

נשווה עתה את תזכיר 1946 לדו"ח של 1941, שלא היה, כאמור, תעודה של 'השומר הצעיר', אך חובר בשיתופו. אכן, בתזכירו של 'השומר הצעיר' ב-1946 שולבו קטעים רבים, ואפילו פרקים שלמים מדו"ח 1941. אולם אין זה אלא טבעי, שהוויכוחים הסוערים אשר חוארו במאמר זה עד כה, התמורות הפוליטיות הבינו-לאומיות, שאירעו בין 1941 ל-1946, ובמיוחד חרדת השואה ודחיפות ההצלה, נתנו את סימניהם בתזכיר החדש. נוסף לכך יש להביא בחשבון כי הפעם מדובר בתיבור שהוא על דעתו של 'השומר הצעיר' בלבד.

37. פתרון דו-לאומי לארץ-ישראל — תזכיר שהוכן בידי מפלגת פועלים השומר הצעיר בארץ-ישראל, תל-אביב מארס 1946.

2. תקופת המעבר והפיקוח הבינלאומי

המינוח לגבי עניינים אלה בתזכיר אינו אחיד כל צורכו. בפרק 'תהליך הפיתוח' בתקופת המעבר, הוצע להעמיד את ארץ-ישראל תחת פיקוח של שלוש המעצמות הגדולות. הוועדה תהיה אחראית לבחירת האדמיניסטרציה של הארץ. באותו פרק מדובר גם על 'רשות ממלכתית', על 'חברי הממשלה' ועל 'האדמיניסטרציה שתבחר להנהלת הארץ במשך תקופת המעבר' (עמ' 83 ואילך). נראה כי הכוונה בתארים אלה היא כדלקמן:

ראשית: תוקם ועדת פיקוח של המעצמות. שנית: זו תקים מה שאפשר לראות כתהליך לממשלת המנדט, והיא 'הרשות הממלכתית' או 'האדמיניסטרציה' או 'הממשלה'. עוד נאמר באותו פרק, כי ועדת הפיקוח תחליט אם האדמיניסטרציה תהיה 'מעורבת או אחידה' — הכוונה, כנראה, מבחינת הרכבה הלאומי. מכל מקום, בני הארץ לא יהיו הגורם הקובע, לפחות לא בזמן הקרוב, שכן נאמר כי 'יהיה גם חשוב שבאדמיניסטרציה ילך ויגדל חלקם של היהודים והערבים, שנתאמנו במידה מספקת למשימה הזאת'. האדמיניסטרציה תהיה אחראית בפני ועדת הפיקוח.

התזכיר מדגיש בפירושו, שהכרחי שאף אחת מהמעצמות הגדולות לא תוצא מן הפיקוח, כדי שארץ-ישראל לא תהיה נושא להתמודדות בין-מעצמית. אך הנסיון הבינלאומי המאוחר יותר הוכיח, כי אין זו תרופה בדוקה.

שלישית: נוסף לאמור לעיל תוקם רשות פיתוח מורכבת מחלק ניכר של 'חברי הממשלה' — משמע שגם ענייני הפיתוח ייחתכו על פי שלוש המעצמות. ליד רשות הפיתוח תהיה "מועצת פיתוח"... שבה יהיו היהודים והערבים מיוצגים ייצוג שווה, אך 'רשות הפיתוח [ולא מועצת הפיתוח] תהיה בעלת סמכות מכרעת בכל העניינים הנוגעים לפיתוח הארץ'. רשות הפיתוח היא בעצם מוסד הביצוע העיקרי, והרי תפקידיה:

א. לעודד את יישובם בארץ-ישראל של 2—3 מיליונים יהודים (לפחות) ב-20 או ב-25 השנים הבאות ע"י פיתוח מאקסימאלי של האפשרויות הכלכליות המצויות בארץ.

ב. להעלות את רמת החיים וההינוך של ערביי ארץ-ישראל שתתקרב בערך לרמה הנוכחית של היהודים.

ג. לקדם ולעודד בפועל ממש שיתוף פעולה יהודי-ערבי בכל תחומי החיים... לטפח בהדרגה מוסדות שלטון עצמי, מקומיים וארציים, על בסיס דו-לאומי — עד שיושג שלב העצמאות המלאה במסגרת התוקה הדרו-לאומית. (עמ' 67—68)

מחברי התזכיר העריכו כי תוך 20 שנה (דהיינו ב-1966 לערך) תמנה האוכלוסיה היהודית בארץ-ישראל כשלושה מיליון נפש והאוכלוסיה הערבית כשני מיליון נפש, לעומת 600 אלף יהודים ו-1.2 מיליון ערבים שחיו בארץ, לפי האומדן, בעת חיבור התזכיר.

הנאמר עד כה בתזכיר מעורר כמה שאלות: ראשית, כיצד תובטח העלייה?

שנית, מה יהיה מעמדה של הסוכנות היהודית בענייני עלייה ופיתוח? יש להסיק מן התזכיר, כי אין המחברים מתנים עוד את העלייה ואת הפיתוח בתקופת הפיקוח הבינלאומי בהסכם עם הערבים, כדרך שעשה זאת הדו"ח של 1941, או כהצעת קפלנסקי באותה שנה; העלייה בתקופה זו אף לא תוגבל כדי שוויון האוכלוסין היהודים והערבים. טוב יהיה, לדעת מחברי התזכיר, לרכוש את הסכמת הערבים, אולם אין זה תנאי. היהודים צריכים להמשיך את עלייתם לארץ-ישראל בזכות ולא בחסד, בלי להתחשב בהתנגדות הערבים, אף כי יש לעשות מאמץ גדול להשגת הסכם. גם קפלנסקי, כזכור, הדגיש כי הגשמת הציונות אינה מותנית בהסכם. יתירה מזו, מחברי הדו"ח מניחים 'כי ייתכן ולא יהיה כל צורך להיוקק לכה כדי להגשים את התכנית שאנו מציעים, ואם יהיה צורך להשתמש בכך — הרי זה יהיה בשיעור המועט ביותר ולזמן הקצר ביותר... אך החשוב שתהליך ההתקרבות יתחיל ושיווצרו התנאים להשלמתו המוצלחת' (עמ' 113). המחברים מניחים, אפוא, אפילו אפשרות של שימוש בכוח, אם גם מועט — בוודאי מצד הממשלה הסרה למשמעתה של ועדת הפיקוח מטעם המעצמות הגדולות.

מעמדה של הסוכנות בענייני עלייה ופיתוח נזכר בדו"ח בצורה לאקונית ובהת-ייחסות הטופה, כזכור, קבעו בעלי התזכיר בפירוש, כי רשות הפיתוח | המורכבת מחברי הממשלה | תהיה בעלת סמכות מכרעת בכל העניינים הנוגעים לפיתוח הארץ. יש להניח כי דבר זה חל על העברות קרקע וניצול קרקעות בור, שהם תנאי יסודי לפיתוח. תעובד 'תכנית [פיתוח] כללית בשביל כל הארץ' — בוודאי על-ידי רשות הפיתוח, ובמסגרת זו גם 'תוכניות פיתוח אזוריות', כדוגמה לתכנית פיתוח המקיפה את כל הארץ מזכיר הדו"ח את תכנית ההשקיה של עמק הירדן, תכנית החשמול (תכנית לאודרמילק) וכד'. בהקשר זה נאמר בדו"ח, כי 'מוסדות ציבוריים ובראש וראשונה הסוכנות היהודית [יוכלו] לבצע תוכניות שונות בתחום ההשקיה, טיוב הקרקע או התישבות באיזורים שעדיין לא הגיעו אליהם שלטונות הפיתוח האזוריים'. בהקשר זה, ורק דרך אגב, נאמר 'לסוכנות היהודית בתורת המוסד המרכזי להנהלת פעולת העלייה וההתיישבות היהודית יש להעניק כל הסמכויות לבצוע תכניות כאלה, חוץ שיתוף פעולה עם שלטונות הפיתוח'. אך הכוונה כאן היא רק לתכניות 'באיוזורים שעדיין לא הגיעו אליהם שלטונות הפיתוח האזוריים' (עמ' 86. ההדגשות שלי). אין התזכיר מבהיר מה הן הסמכויות של הסוכנות הכלולות במונח 'הנהלת פעולת העלייה וההתיישבות היהודית', והרי ראינו כי מונח זה בשימושו הקודם אין פירושו שליטה. השאלה היא, האם הסוכנות היא שתקבע את מכסות העלייה לכל שנה? והרי אפשר שיתעוררו חילוקי דעות בין הממשלה והסוכנות ביחס לממדי העלייה וביחס לניצול הקרקעות לשם פיתוח. ניתן לשער, כי לאור התפקיד שהתזכיר מטיל על רשות הפיתוח — לעודד עלייה של מיליונים יהודים ב-20—25 השנים הקרובות — אין זה מן הנמנע, כי הרשות נועדה להיות גם הסמכות המכרעת בענייני עלייה. ביחס לפיתוח אין ספק בדבר, שהרי הפיתוח מתנה את ממדי העלייה. מכל מקום, אינה דומה ההתייחסות הלאקונית בתזכיר ביחס לסמכויות

הסוכנות להצעות יערי בוועד הפועל הציוני ב-1942, שלפיהן תוענק לסוכנות היהודית 'הזכות לנהל את העלייה היהודית לפי מלא כח הקליטה של הארץ [וכן] הזכות הדרושה לפיתוח הארץ ובניינה' וכו', או להצעות ציילינג, למשל, ב-1944. כאמור, מניחים המחברים אפילו אפשרות של שימוש בכוח מצד ועדת הפיקוח לצורכי הגשמה של התכנית, אף כי לזמן קצר בלבד, שכן תהליך ההתקרבות בין יהודים וערבים אמנם יתחיל.

אפשר לשאול: מה עניינן של המעצמות הגדולות לספק כוח צבאי כדי לקיים 'עליה יהודית בלתי מוגבלת באופן שיוכלו היהודים להיהפך בסופו של דבר לרוב האוכלוסייה'? מי יהיה הכוח הזה? מה הערובה שוועדת הפיקוח מטעם המעצמות לא תיכנע ללחץ הערבים כדרך שעשתה זאת ממשלת בריטניה, בשעה שהיתה סבורה כי ענייניה מחייבים זאת? בתשובתם מצביעים בעלי התזכיר על מניעים הכרוכים באינטרסים של המעצמות עצמן, כגון: 'הארצות הדמוקרטיות, ובריטניה ביניהן, מזוהות להיות מעוניינות בקידומו ההברתי והכלכלי של המזרח התיכון, בהשגת שלום ובהשגת שיתוף פעולה בין העמים באזור הזה... [לשם] מניעת "הבאלקאניזציה המוחלטת" של האזור' (עמ' 102—103, 116). על כן סבורים בעלי התזכיר, כי 'ממשלת הלייבור לא תוכל לקיים לאורך ימים את מדיניותה הנוכחית במזרח התיכון, ואם לא יתאמתו תקנות אלה, 'צפויה פורענות גדולה למזרח התיכון. אולם נוסף לגימוקים תועלתיים אלה מנמקים המחברים את דבריהם, כמו בוויכוחים שכבר תוארו, בגישה זניסודית האופיינית לדרך המחשבה של תנועת 'השומר הצעיר': באמונה ובתקווה בכוחו של הסדר תבוטחי העשוי להתקבל ולנצח; שכן 'שני העמים עשויים להבין, כי באופן אובייקטיבי קיימות אפשרויות להסכם, כי ההסכם יביא תועלת לשניהם וכי האלטרנטיבה להסכם היא 'פורענות גדולה למזרח התיכון כולו'; כן יבינו, כי ההמשך של הסטאטוס קוו או תכניות של קאנטוניזאציה וחלוקה יביאו אסון לשני הצדדים. בצורה מודגשת מביעים הם את 'האגני מאמין' שלהם ופונים לשני הצדדים ברוח מסורת ההומאניזם והחינוך היסודי של תנועתם, ואולי לא מעט ברוח האופטימיזם האופייני ל'ליטאלי'. אמנם מחברי 'השומר הצעיר' משמיעים גם אזהרה באמנם:

דבר זה לא יוכל לקום בתנאים הנוכחיים, כל עוד העמים האלה כפופים

38 'אנו מקווים, כי האמונה באנושות, בטוב שבאדם, ברוח הקידמה ובנצחון ההמונים, ישמשו כוח מדריך בפתרון הבעיה החמורה הזאת [...] הברירה העומדת כאן היא ברירה בין היכונים ושלום, בין באלקאניזציה ושיתוף פעולה [...] אנו מאמינים כי שיתוף בין פועלים יהודים וערבים הוא אבן הפינה בכל עתידם של שני העמים בארץ-ישראל [...]. הכרתנו נאמנה היא, כי הוקה מנוסחת כדבעי, אשר תינתן לה האפשרות לפעול בארץ-ישראל ברוח של צדק, רצון טוב והבנת גומלין — יעלה בידה בתקופת דור אחד או שני דורות להשביח את היחסים בין שני העמים במידה כזאת, שיתחרו למצוא כוח ומשען באתדותם בכל מבחן היסטורי שעלולים לעמוד בו בעתיד'. המחברים מאמינים 'כי בניסבות מסייעות שאפשר וצריך להכניגן יש עתיד לשיתוף פעולה ערבי יהודי ולפתרון התידה הארצישראלית בדרכי שלום'. זו לשון התזכיר. בעמודים 41, 88, 116.

למנהיגיהם הנוכחים. התנאים והמנהיגים — אלה ואלה מן הדין שיסולקו.
(עמ' 102)

זאת אמנם השאלה, שכן סילוק המנהיגים הנוכחיים ושינוי התנאים הם משאלה בלבד, שאינה מסוגלת לשנות את המצב הנתון. אלא שמחברי התזכיר מאמינים, כנראה, ברצון הטוב של הפיקוח הבינלאומי להרגיל את שני הצדדים לשיתוף פעולה כזה. להוכחת דבריהם על התועלת והאפשרות של הסדר מביאים המחברים בתזכירם פרק מיוחד המוכיח במספרים ובעובדות את האפשרויות הכלכליות של הארץ, ואת יכולתה לקלוט אוכלוסין נוספים — מיליוני יהודים — מבלי לפגוע במצבם של הערבים, ולהפך — חוך עלייה גדולה ברמת חייהם (עמ' 20—25, 67, 79).

נפגה עתה לשינוי שהל בתזכיר, בהשוואה לדו"ח 1941, ביחס להנמקת הציונות וחלוקת האשמה בין הגורמים השונים לעיונות שנוצרה בין שני העמים. ההבדל בין שתי התעודות הוא כהבדל בין הנסיון והחוויה היהודית והתודעה הציונית ב־1946, לאחר השואה, לבין התחושות והתודעות ב־1941.

3. היחסים בין שני העמים לפי התזכיר של 1946 הפעם הטיעון מאוזן הרבה יותר מזה שהופיע בחלק הראשון של 'הדו"ח' ב־1941. הנמקת הציונות היא חוקית, מוסרית והיסטורית. מודגשות בתזכיר:
 1. עובדת 'הקשרים ההיסטוריים, הרוחניים והממשיים שקשרו את העם היהודי לארץ ישראל במשך הדורות'; אין הערבים יכולים 'להתעלם מהקשר בין היהודים ובין הארץ' ואין לדבר על ארץ-ישראל בלי זכותו ההיסטורית של העם היהודי. עובדה זו לא הודגשה בדו"ח של 1941, על כל פנים לא בצורה מפורשת.
 2. הזכויות מבחינה משפטית בינלאומית אשר הוכרו על-ידי עמי העולם בהצהרת בלפור ובמנדט: 'יש ליהודים זכות חוקית בלתי מעורערת לבוא לארץ-ישראל בלי מעצור ולהתישב בה'.
 3. 'זכותנו מבחינה מוסרית, עדיפה מזכותם של הערבים מחמת הטעמים הבאים:
 - א. סבל היהודים בגולה, בעבר, בהווה ובעתיד;
 - ב. אופיה הבינלאומי של הבעיה היהודית והצורך הדחוף למצוא פתרון צודק לבעיה זו;
 - ג. הכשרון שהזכיתו היהודים ליישב אדמות שוממות ולהביא גאות ורוחה לארץ;
 - ד. התועלת הרבה שמפיקים הערבים מהמפעל היהודי. (עמ' 25)
- גם היבטים אלה של הבעיה, בפרט אופיה הבינלאומי של בעינת היהודים, משברו של העם היהודי ואפשרויות הקליטה של הארץ לא הודגשו בדו"ח של 1941, או לא הודגשו במידה כזאת.
- אף זאת, נאמר בתזכיר: 'יש בארץ ישראל ובעבר הירדן מקום די הצורך

ליישוב מיליוני יהודים' (שם, ההדגשה שלי). עניין עבר הירדן לא נזכר מפורשות בדו"ח של 1941.

אשר לאחריות הצדדים השונים לעוינות שנתפתחה בין שני העמים: בדומה לדו"ח של 1941, גם התזכיר של 1946 אינו חוסך את שבט ביקורתו מן המדיניות הציונית הרשמית, והרי דברי התזכיר:

מסרבים אנו להאמין, כי אי-אפשר היה לפתור את בעיות העבודה, השווקים, המסים והחינוך מנקודת ראות אחת. אין אנו יכולים להאמין, כי התנועה הציונית לא יכלה למצוא מוצא לסידור, שעל פיו ניתן לערבים ביודעים ובמתכוון חלק מסויים וקבוע בכל האפשרויות החדשות שנוצרו בעבודה, בשווקים ובשירותים... סידור כזה יכול היה לגשר מעל לתהום הרובצת בין שתי רמות חיים של שני העמים... דרך ההתבדלות הכלכלית מן ההכרח שתוביל לפורענות פוליטית. (עמ' 31)

הכוונה היא בוודאי להשקפות 'השומר הצעיר' בעניין העבודה העברית, תוצרת הארץ וארגון משותף. אולם יחד עם ביקורת זו מסיק התזכיר:

חוץ מהיהודים היו בארץ עוד שני גורמים חשובים, שטבעו חותמם יותר ממהיהודים על מהלך זה של התפתחות יחסי הגומלין. אלה היו הערבים וממשלת המנדט. (עמ' 32—33, ההדגשה שלי)

דו"ח של 1941 מובא פסוק זה עצמו בלשון זו:

חוץ מהיהודים היו בארץ עוד שני גורמים חשובים, שטבעו חותמם לא פחות ממהיהודים על מהלך זה של התפתחות יחסי הגומלין. אלה היו הערבים וממשלת המנדט.³⁹

אין זו שאלה של דקדוקי תואר הפועל — המלה 'פחות' או 'יותר', שכן בעלי התזכיר, שלא כמחברי הדו"ח, מגוללים יריעה רחבה שלא נכללה בדו"ח. הם מציינים:

א. כי הסיסמה של מדינה יהודית נכללה בתכנית הרשמית של התנועה הציונית רק לאחר 1939, ואילו עד אז הדגישו כל הקונגרסים הציוניים 'וישאר מוסדות יהודים מיצגים' במפורש את עקרון אי-ההשתלטות, ללא תלות ביחס המספרי בין העמים, ואף הציעו בכמה הזדמנויות את העיקרון של פאריטט מדינית. הסיסמה 'מדינה יהודית' הועלתה לראשונה על-ידי ועדת פיל, נאמר בדו"ח, ולאחר מזה על-ידי היהודים לבזבח אסון השואה, כאשר המדינה נראתה תקוותם האחרונה. ב. מחברי התזכיר מציינים כגורם עיקרי לאשמת האיבה:

הערבים לא היו מעוניינים בשיחוף פעולה. יסוד המוסד שעליו הושתתה כל מדיניותם של המנהיגים הערבים הרשמיים היה: ע"י הכשלת שיתוף הפעולה עם היהודים עשויים הערבים רק להרוויח. הם נמנו וגמרו להפר כל שיתוף פעולה, ושלא כיהודים הם הצליחו במאמציהם. (עמ' 28)

עוד:

39. התפתחות קונסטיטוציונית (לעיל, הערה 10), עמ' 34. (ההדגשה שלי)

העמדה הלא מתפשרת שנקטו בהתמדה רוב המנהיגים הערבים כלפי הפניות מצד התנועה הציונית [גרמה] לכך שמנהיגים ציוניים רבים גאשו מהתקווה, שוויתור כלשהו מצדם (מלבד אשר יסתלקו כליל מהציונות) עשוי להשפיע על הערבים. (עמ' 33)

בעלי התזכירים מדגישים בפירושי, כי שיקולים אלה מכבידים גם עליהם לחלוק על המדיניות הרשמית של הציונות. למותר להרחיב פה את הדיבור על הביקורת שמתח התזכיר על ממשלת המנדט, אשר סיכלה לדברי התזכיר, את הנסיגות לשיתוף פעולה יהודי-ערבי.

הדו"ח של 1941 הדגיש, כאמור, בחלקו הראשון, את אשמת הצדדים האחרים, מלבד היהודים. נאמר שם, כי הממשלה התעלמה מן ההצעות הקונסטרוקטיביות של הסוכנות היהודית לשיתוף פעולה יהודי-ערבי ואפילו מהמלצות של אהדים ממומחה היא. כן הודגשה איבת המנהיגות הערבית. אולם היהם השלילי והביקורת התדצדדית על המדיניות הציונית מובלט בדו"ח הרבה יותר. כך הדגיש הדו"ח, למשל, את דבקות היהודים במדיניות הממשלה הבריטית, את ההזדמנויות להשגת הסכם עם הערבים שהוחמצו על-ידי היהודים, את תביעותיה הבלעדיות של הציונות לשלטון על הארץ, ואת הפוליטיקה הכלכלית היהודית של התבדלות. כל אלה מוצגים בתזכיר באור אחר ומתוך איוון.⁴⁰

בניסוח העקרונות של הדו"לציוניות אין בדרך כלל הבדל בין האמור בתזכיר לבין האמור בדו"ח. אולם מבחינת המשטר הקונסטיטוציוני המוצע, לאחר תקופת הפיקוח הבינלאומי, וכן מבחינת ההסדר של העלייה והעברת קרקע בתום תקופת המעבר, ההבדלים הם מהותיים.

4. המשטר שלאחר תקופת המעבר: פדראליזם עדתי יפדראציה של ארצות המזרח התיכון

כאמור, נועד מיטטר הפיקוח הבינלאומי, המוצע בתזכיר, להוליך את הארץ 'לעצמאות המלאה במסגרת החוקה הדו-לאומית'. חוקה זו מה טיבה?

התזכיר כצדד באופן מיהלט ובלעדי בעקרון הפדראליזם העדתי — שלא כדו"ח, שהציג שתי אפשרויות. ההגמקה העקרונית של הפדראליזם בתזכיר הועתקה במלואה מן 'הדו"ח': אולם בהבדל מן 'הדו"ח', אין התזכיר מתווה קונסטיטוציה לפדראציה העדתית. הוא קובע את הפדראליזם העדתי רק כעיקרון פוליטי. בתזכיר נאמר בפירושי, כי 'לא הגיעה השעה לעסוק בפרטי החוקה למדינה דו-לאומית העתידה לקום'. אולם בסוף התזכיר מובאת בנספח 'הצעה שהוגשה לפנינו על

40. מן העניין להזכיר, כי מבין חמשת מחברי הדו"ח של 1941, הסתייגו שניים מן הביקורת הנ"ל. פרץ נפתלי הסתייג, אמנם מן הטעם הפורמאלי, שאין צורך 'להעמיס [על הדו"ח] את הויכות על ליקויי הפוליטיקה' בעבר, 'מבלי להכנס לבדיקה של העובדות עצמן'; כן הסתייג פליקס רוזנבלית, אשר הסכים אמנם 'למגמה הכללית של הניתוח' בחלק א, אך הימנותו בעבר עם חברי הסוכנות חייבה אותו להימנע מביקורת על הנהלת הסוכנות במישורו. ההסתייגויות בהקדמה.

מבנה קונסטיטוציוני דו-לאומי. אין מהברי התזכיר מתחייבים לגבי הצעה זו, אלא רואים בה 'דוגמה כיצד אפשר לנסות לפתור את הבעיה המעשית של שלטון פאריטיטי. הלשון זהירה ומסויגת למדי. לא נאמר בתזכיר מי הוא מגיש ההצעה. אולם ההצעה המוגשת אינה אלא פרק ג בחלק ג, של 'הדו"ח' מ-1941 בדבר הקונסטיטוציה של הפדראליזם העדתי, אמנם תוך שינויים מהותיים.

ההצעה הקונסטיטוציונית הכלולה בנספח לתזכיר מציינת, למשל, במשפט לאקוני, כי ענייני ביטחון והגנה יהיו מסורים לידי הממשלה המרכזית, אולם אין היא קובעת עוד דבר ביחס להרכב כוחות הביטחון, כפי שנקבע ב'דו"ח'. כזכור, עורר עניין זה את ביקורתו של בן-גוריון.

לגבי עניין העלייה נאמר בנספח לתזכיר, כי אי אפשר להגות את בעיית העלייה לממשלה העתידה של ארץ-ישראל העצמאית, הדו-לאומית, בגלל 'הכרוותיהם של המנדוגים הערבים הרשמיים' בעניין זה. על כן, דרושות ערובות קונסטיטוציוניות לעלייה היהודית 'כזכות' שאין מערערין עליה, עד כדי 'השיעור המלא של יכולת הקליטה הכלכלית בכל זמן מסוים'. ההצעה בתזכיר משמיטה את כל האמור ב'דו"ח' ביחס למנגנונים הקובעים את מכסת העלייה, כגון מועצת העלייה של המדינה, הכרעת הנשיא של המדינה וכו', כמתואר לעיל. במקום זה נאמרו בהצעה בנספח לתזכיר הדברים הבאים:

נוסף לזכותה של המדינה לקבוע לעצמה ולפי ראות עיניה תקנות הגירה רגילות [משמעותו של דבר זה לא פורשה], תכיר החוקה בסוכנות היהודית כגוף המיוסד כח להוציא רשיונות עליה לפי ראות עיניה, לעולים יהודים, מתוך ההנחה, כי מתפקידה יהיה לשים לב לכך, שהעולים הבאים לפי הרשיונות האלה לא יפלו למעמסה על הציבור... תמצית מהותו של הבית הלאומי היהודי היא הבטחת העלייה היהודית בזכות ולא בהסדה... מסיבות ללא תקדים מחייבות סידורים ללא תקדים. (עמ' 128)

כל זה שונה לגמרי מן 'הדו"ח'. ברור, כי באמור לעיל נדרשת שליטה מלאה של הסוכנות בעלייה היהודית, אף כי דבר זה לא נאמר בצורה מפורשת לא בגוף התזכיר של 1946 ולא בהצעותיו של 'השומר הצעיר' בהודמנויות השונות כעבר, כפי שפורטו לעיל. ודאי שגם ניסוח זה, בהבדל מן 'הדו"ח' של 1941, משקף, בין היתר, גם את ביקורתו של בן-גוריון.

בהצעת הקונסטיטוציה בנספח לתזכיר הושמטה גם כל התייחסות שהיא לסידורי העברת קרקעות, כפי שפורטו באריכות ב'דו"ח' של 1941. אפשר להסיק מכאן שכל ההגבלות הכלולות ב'דו"ח' של 1941 בעניין רכישת קרקע בוטלו אף הן על ידי הנספח לתזכיר. ההצעות בענייני כספים נשארו בעינן, לפי העיקרון של 'הדו"ח': הממשלה הפדראלית תשתמש במשך תקופה ידועה בחלק ניכר של ההכנסה, אשר תבוא ממקורות יהודיים, כדי לסייע בידי הערבים להשיג את רמת החיים של היהודים, על פי העיקרון של הלוקת כספי ההכנסה לפי הצרכים, 'על יסוד של שיוון מבהינתן... השירותים שניתנו למעשה'. עד כאן לשון הנספח, אשר כאמור אינו אלא בגדר הצעה או דוגמה בלבד.

לאחר קביעת העיקרון של הפדראציה העדתית הדו-לאומית בארץ-ישראל המערבית כולה מן הראוי להחדש עוד לעניין הפדראציה בין ארץ-ישראל והארצות השכנות. ושוב, מעניינת כאן ההנמקה וההדגשה. מחברי התזכיר סבורים, כי הנסיון הציוני הוכתר בהצלחה. אם רק תופעל תכניתם לפיתוח הארץ, עשוי הדבר להביא קידמה לכל ארצות המזרח התיכון ולהעלאת רמת החיים באיזור כולו. הציונות עתידה ליהפך לאחד הגורמים העיקריים לאיחודו של המזרח התיכון, מדגיש התזכיר. בסופו של דבר יוביל שיתוף הפעולה בין ארץ-ישראל לשכנותיה הערביות לידי 'פדרציה כלכלית ומדינית מסויימת... ולאחודו של גוש ארצות של המזרח התיכון ליחידה כלכלית אחת. ע"י כך תינתן לערבים ערובה גוספת שאפילו יהיו היהודים רוב בארץ-ישראל, עתידים הערבים להישאר רוב גדול במסגרת הפדרציה המזרח-תיכונית הגדולה' (עמ' 103). מחברי התזכיר סבורים על יסוד כל האמור, כי תכניתם נועדה לספק, במידת ההגיון, את תביעותיהם היסודיות של שני הצדדים: ליהודים היא מבטיחה, כדבריהם, עליה בלתי מוגבלת ומיד, כך שיוכלו להיות בסופו של דבר לרוב בארץ; כן מבטיחה תכניתם ליהודים שלטון מספיק, אם כי לא מלא, בממשלה העתידה לקום, ואפילו אפשרות להרחיב את תחומי התיישבותם גם לעבר הירדן. לערבים מבטיחה התכנית שלטון מספיק על יסוד פאריטיטי והסרת הפחד בפני השתלטותם של היהודים. לאיזור כולו היא מבטיחה קידמה חברתית וכלכלית בעזרת היהודים ובמסגרת של פדראציה, וכן חיסול חיכוכים פוליטיים בלתי פוסקים ומניעת 'פורענות גדולה' אין צורך לסקור במסגרת מאמר זה את ההתפתחויות הפוליטיות בארץ, ביחסים עם האנגלים ועל רקע בינלאומי, שחלו בתקופה שבין הדו"ח של 1941 ועד לתזכיר של 1946. מחברי התזכיר עצמם מגלים בדבריהם את התנאים והנימוקים שגרמו לשינויים המהותיים שחלו בתזכיר לעומת 'הדו"ח'. הנימוקים העיקריים הם:

א. אסון העם היהודי, אשר נגול בוודאי לעיניהם עם סיום המלחמה ועם הידיעות והתיאורים על מצב העקורים, במידה שלא שיערו ולא הרגישו לא בשנת 1941 ואף לא בסוף 1942, כאשר הגיש יערי את הצעותיו לוועד הפועל הציוני. מתוך כך מסתברות תחושת הדחיפות והחיוניות של עלייה בלתי מופרעת, הדגשת אופיה הבינלאומי של הבעיה היהודית והדחיפות של הפתרון הציוני, כפי שהובעו בתזכיר.

ב. ההשלמות לעקרונות בילטמור משנת 1942, שנתקבלו ב-1945 בוועד הפועל הציוני המצומצם ואושרו בכינוס הציוני בלונדון באוגוסט 1945. הכוונה כאן להשלמות בעניין מעמד הערבים במדינה היהודית ובדבר ברית ידידות בין המדינה העברית ובין עמי ערב, שלא הופיעו בהחלטות הוועד הפועל הציוני מגובמבר 1942. השלמות אלה הביעו, ולו באופן חלקי, את הדרישות של מבקרי תכנית בילטמור.⁴¹

41. ראה ההחלטות באנגלית של הוועידה הציונית העולמית בלונדון ב-1—15 באוגוסט 1945, בתיק S/5/2671, בארכיון הציוני בירושלים. הרגומם העברי של הסעיפים הנוגעים לענייננו ניתן בזה:

ג. ההיווכחות הגוברת והולכת בנוקשותם ועוינותם של המנהיגים הערבים והמהמונים הכרוכים אחריהם. מכאן הדגשת הצורך לסלק מנהיגים אלה ולשנות את התנאים שהם יצרו כדי לאפשר אווירה של הבנה.

ד. האכזבה מן התגובות של הממשלה האנגלית בסוף המלחמה, ובפרט מממשלת הלייבור; האכזבה שעוררה הכרזתו של בוויז מן ה-13 בנובמבר 1945 — ואלה הן רק עובדות אחדות מרקע החרדה והמתחיות ששררו בימים שבין הויכוח במועצת ההסתדרות ה"א, ב-1944, ובין מינוי ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית, בסוף 1945.⁴²

ה. ההצעות השונות, כולל הצהרתו של בוויז, בדבר הצורך למצוא פתרון לעקורים בארצות מוצאם, באירופה, ובדבר צמצום חלקה של ארץ-ישראל בפתרון הבעיה היהודית לאחר מלחמת העולם השנייה. הקטרוג של בוויז על עצם הפירוש

'א. המדינה היהודית תהא מושתתת על שויון זכויות מלא של כל חושביה — ללא הבדל דת וגזע, בשטח המדיני, האזרחי, הדתי והלאומי ללא השתלטות והשתעבודות. כל העדות ייהנו מאבטובומיה מלאה בהנהגת מוסדותיהן הדתיים, החינוכיים, התרבותיים והסוציאליים [...] המדינה תעשה כל המאמצים להעלות ולהשוות את רמת החיים של כל תושבי ארץ-ישראל.'

'ב. העם היהודי יחזור לשיתוף פעולה עם ערביי ארץ-ישראל לשם פיתוח מאקסי-מאלי של הארץ לטובת כל חושביה ולברית ידידות בין המדינה ובין עמי ערב בארצות השכנות על יסוד של יחסי-גומלין ועזרה הדדית למען רווחתו וקידמתו של כל הארצות במזרח התיכון.'

בהחלטות הוועידה כלולה גם קריאה אל הערבים, שבה נאמר: 'הוועידה הציונית העולמית פונה בקריאת אחים לערבים ולעמים האחרים במזרח התיכון שיבינו את הטראגדיה של העם היהודי [...] הכרח איום הוא לנו וההחלטה נחושה לשקם את חיינו הלאומיים בארץ-ישראל [...] מה שהושג על-ידי היהודים בארץ-ישראל נוצר על-ידי עמלם הם על קרקע שהיתה מקודש שוממה. ארץ-ישראל היהודית תהיה מאושרת לשתף פעולה עם הערבים בארץ-ישראל והעם הערבי בסביבותיה.'

42. ראה על הודעת בוויז ורקע המתחיות בסוף 1946 בספר 'ועדת ה'ק'ר ה' (לעיל), הערה 22), עמ' 30, הערה 41; וכן בפרק המבוא המכונה 'תולדות מינוי הוועדה' בספר תולדות ההגנה (לעיל, הערה 24), עמ' 13 ואילך. סיכום מפורט של הצהרת בוויז ניתן בספר: *Palestine, a Study of Jewish Arab and British Policies*, published for the Esco Foundation for Palestine, Vol. II, pp. 1192—1194, New Haven 1949

כל הנספח בספר זה דן באירועים בין אפריל 1945 עד לאפריל 1946 (עמ' 1187 ואילך). בהצהרתו חזר בוויז על ההתחייבות הכפולה במנדט, על יחסי האיבה בין שני העמים ומאמציה של בריטניה להביא את שני העמים לידי שיתוף פעולה. שלא הצליחו. הוא הדגיש שיש לתפש פתרון לשאלת היהודים במקומות נוספים מחוץ לארץ-ישראל והוסיף, בוועידה עיתונאים אמריקניים, כי ארץ-ישראל צריכה להיות מדינת נאמנות של האו"ם ובכוא הזמן לקבל ממשל עצמי כמדינה ארץ-ישראלית ולא יהודית. בינתיים תוסיף בריטניה לקיים את מכסת ההגירה של 1500 עולים לחדש. כן רמז לצורך בהתבוללותם של היהודים והוסיף את הפסוק המפורסם שאם היהודים רוצים להיחלק יותר מדי לראש הזור, בשל סבלותיהם הרבים, התגובה שתבוא היא התחזקות האנטי-שמיות.

של המנדט ופירושו שלו למושג 'בית לאומי', הבדלי ההשקפות בין ממשלת הלייבור והממשלה האמריקנית — כל אלה היו ידועים. ודאי שקטרוג זה רק הוכיח את דחיפות התביעה לפתרון ראדיקאלי, ואת היגיונותה של הדרישה למדינה יהודית ושלטון יהודי בעלייה ובפיתוח.

אין, אפוא, להתפלל על השינויים המהותיים שהופיעו בתזכיר. להפך, הדבר הראוי לציון מיוחד הוא דבקותו של 'השומר הצעיר', גם לאור המתחים והלחצים הבלתי רגילים, ביסודות ההשקפה של התנועה, בעקרונות הפיקוח הבינלאומי והמשטר הדו-לאומי, בהתאם להצעותיו של יערי לוועד הפועל הציוני ב-1942.

II. התזכיר של פועלי-ציון שמאל לוועדה האנגלו-אמריקנית⁴³

אף התזכיר הזה מגלה שינויים לא מעטים ומהותיים. מדובר בו, ראשית כל, על פיקוח (supervision) של האומות המאוחדות על ארץ-ישראל: 'את האחריות להבטחת סעיפי המנדט יש להעביר לאומות המאוחדות בהשתתפותן של כל המעצמות העיקריות באו"ם. והרי זה חידוש, שכן פועלי-ציון לא הזכירו מקודם פיקוח בינלאומי ולא נצטרפו ב-1942 להצעותיו של יערי. מטרתו של פיקוח האו"ם הן:

- א. ריכוז טריטוריאלי של העם היהודי בארץ-ישראל.
- ב. עלייה והתיישבות של יהודים שאינם מוגבלות בשום הגבלות פוליטיות.
- ג. 'ארץ ישראל תהיה מדינה עצמאית [לא נאמר מתי — אם לאלתר או אחרי זמן מסוים, ולא נאמר מדינה יהודית], שבה תובטחנה, על פי החוקה ולמעשה, זכויות היהודים לעלייה הפשית, על-ידי יצירת רוב יהודי בארץ במשך זמן קצר, ותוך הבטחת זכויות שוות לאוכלוסייה הערבית ואבטונומיה בעניינים לאומיים (תרבותיים).

יש להבין מן האמור, כי פועלי-ציון מתכוונים לפיקוח בינלאומי לזמן קצר עד ליצירת הרוב היהודי ועד שתיכון ארץ-ישראל כמדינה עצמאית. הדגשת קוצר הזמן עד להתחוות הרוב היהודי ראויה לתשומת לב, שכן פירושה עלייה המונית לאלתר. בין האמצעים המידיים תובעים פועלי-ציון למסור 'למוסדות המייצגים את העם היהודי' (לא נאמר 'הסוכנות') את השלטון וההשגחה (Control and supervision) על העלייה ואת ביצועה; וכן להעביר לארץ-ישראל, בסיוע בינלאומי, את כל היהודים הרוצים בכך, מכל הארצות שבהן שורר מצב קשה ומסוכן ליהודים. נוסף לכך נדרש הפיקוח לאחוז באמצעים מידיים להשוואת רמת החיים של הערבים לזו של היהודים, לרפורמה אגרארית ראדיקאלית, להשקאה ואינטנסיפי-קאציה של המשק הפלחי וכיוצא באלה תביעות המקובלות על פועלי-ציון. הגוססאות בדבר הריכוז הטריטוריאלי, העלייה וההתיישבות הן המקובלות

43. Memorandum to the Anglo-American Committee of Inquiry, submitted by the Central Committee of the Palestine Workers' Party Poalei Zion.

המקור בארכיון העבודה. (מראי מקומות בתזכיר זה להלן בגוף המאמר)

באידיאולוגיה הפועלי-ציונית. אך נוסחות הפיקוח הבינלאומי עד לכינונה של ארץ-ישראל כמדינה עצמאית שונות מכל מה שנאמר על-ידי פועלי-ציון עד כה. הן שונות מן ההצעות של פועלי-ציון בוועד הפועל הציוני המצומצם, ב-1942, ומגילוי הדעת של 1942, שבו דובר בפירוש על 'שחרורן [של ארץ-ישראל והארצות הערביות] מכל תלות ואפסטרופוסות זרה, כלכלית ומדינית'. וכן הן נבדלות מן הסיסמה, שהעלה ארם ב-1944, בדבר 'מדינה יהודית סוציאליסטית'. בתזכיר מדובר רק על ארץ-ישראל 'כמדינה עצמאית' — לאו דווקא סוציאליסטית. אולם ברישא של התזכיר צוין, כי מפלגת פועלי-ציון לוחמת להגשמתה של חברה סוציאליסטית בעולם, לפתרונה של השאלה הלאומית היהודית על-ידי ריכוז טריטוריאלי של היהודים בארץ-ישראל אשר יוביל 'לכינון מדינה יהודית סוציאליסטית שתהיה מולדת משותפת לאוכלוסייה היהודית והערבית בארץ' (עמ' 1, 11—12).

אין יסוד להגיש שמחברי התזכיר, שהיו רגילים לדקדק בקוצו של יוד, לא הבחינו בהבדל שבין הנוסחה: כינון ארץ-ישראל כמדינה עצמאית וכינון מדינה סוציאליסטית יהודית בארץ-ישראל כמולדת משותפת וכו'. יש גם לציין, כי 'פועלי-ציון שמאל' מצאו לנחוק להגיש תזכיר משלהם. משמע שסברו, כי הם מייצגים עמדה נפרדת ועצמאית. מותר אפוא להסיק, שפועלי-ציון ראו את נוסחתם שונה לפחות מזו של 'השומר הצעיר'. רק הרעיון של פיקוח בינלאומי, ההתנגדות ל'תכנית בילטמור' ולהכרזה על מדינה יהודית לאלתר והדגשת שלמות הארץ — רק הם היו משותפים לפועלי-ציון שמאל, ל'השומר הצעיר' ול'התנועה לאחדות העבודה'. אין ספק שבהגדרות אלה היה משום שינוי רציני בעמדות שהיו מקובלות על התנועה, ואולי אפילו משום פירה. ויש כאן אפוא מקום לתמיהה. שהרי פועלי-ציון שמאל הדגישו תמיד את המאבק נגד האימפריאליזם ודגלו מאז ומתמיד במדינה סוציאליסטית של פועלים ואיכרים. כיצד זה נתגלגלו דווקא הם לפיקוח בינלאומי, אפילו כלולה בו ברית-המועצות, ולנוסחת 'מדינה יהודית' ? כיצד מתיישב דבר זה עם כל המסורת של תנועתם ?

לא קשה לשער, כי הלחצים שתוללו שינויים בניסוחי 'השומר הצעיר' פעלו גם על פועלי-ציון, ואפילו ביתר שאת. אך נוסף לגורמים הכלליים הללו פעל גם גורם פנים-מפלגתי, אופייני לפועלי-ציון באותה תקופה. בעוד ש'השומר הצעיר' בשאר גוף מלוכד היטב ואפילו ממושמע, בכוח 'הקיבוץ הארצי' ומסורת רבת שנים, ואף זכה לעליית כוחו בציבור הפועלים הארצי-ישראלי, היה מצבם של פועלי-ציון שמאל שונה בתכלית. זה שנים הרגישו בשיתוק של תנועתם בארץ מפאת אי-גיודלה ובריתותקה מן השאיפות והגשיות של רוב הציבור הפועלי. גם מקור הכוח העיקרי שלהם — המפלגה בפולין — נהרב עם השואה. מבחינה זו נפגעו הם יותר מכל גורם אחר בתנועת העבודה בארץ. זה שנים קיוו לאיחוד עם זרם אחר בתנועת העבודה בארץ — עם 'השומר הצעיר' או עם 'התנועה לאחדות העבודה'. עתה, לאחר שחרכה תנועתם בפולין, היתה דחיפותו של איחוד גדולה עוד כזה ממצבם של פועלי-ציון שמאל. הוא יכול היה גם להמחין, שלא כפועלי-ציון יותר. גם 'השומר הצעיר' דיבר על איחוד השמאל, אבל מצבו היה שונה באיחוד

שמאל. ואילו התאחד היה נשאר בייחודו ובמלוא כוחו הארגוני-קיבוצי בתוך הגוף המאוחד. ואמנם, זמן קצר לאחר הגשת התזכיר הנ"ל התאחדו פועלי-ציון שמאל עם 'התנועה לאחדות העבודה'. יש אפוא לשער, כי הנוסחאות בתזכירם של פועלי-ציון שמאל, אשר צוינו לעיל כשינוי, הושפעו מהתקרבות אל 'התנועה לאחדות העבודה'. עם זאת יש לציין, כי גם בלחצים אלה נשתמר הייחוד של הקבוצה הקטנה המיוחדת של פועלי-ציון שמאל בארץ, מבחינת המינוח האידיאולוגי והמסורת האידיאולוגית.

אף כאן יש להתפלג לא על התמורה אלא על איהורה ועל הדבקות במסורת האידיאולוגית, גם לנוכח הלחצים החדשים והקיצוניים. מלבד זאת ראוי לציין, כי באותה תקופה התנהל בקרב פועלי-ציון שמאל עצמם הוויכוח, אם לנסח 'ארץ-ישראל סוציאליסטית' או 'ארץ-ישראל יהודית סוציאליסטית'. דובריהם השתמשו בשתי הנוסחאות. הנוסחה הכלולה בתביעות המיידיות של התזכיר, 'ארץ-ישראל עצמאית' תוך ריכוז טריטוריאלי יהודי ורוב יהודי ועלייה הפשית כמובא לעיל, אינה סותרת את הנוסחה של 'ארץ-ישראל סוציאליסטית' או 'ארץ-ישראל יהודית סוציאליסטית'. כבר נאמר, כי המאבק האנטי-אימפריאליסטי לא נתפרש אף פעם בקרב פועלי-ציון כמעשה התפרצות מהפכנית בנוסח בלאנקי ודומיו, אלא כמאבק מעמדי ופוליטי, שבאמצעותו יושג שיתוף פעולה יהודי ערבי ויתחוז הכוחות המעמדיים הדרושים להשתחררות מן המנדט, אולי גם בסיועם של כוחות הסוציאליזם הבינ-לאומי.

הזכחות נוספות להירתקות למסורת אידיאולוגית תוך כדי הסתגלות ופשרה, לנוכח הלחצים הבלתי רגילים, משמשות 'הצעות השומר הצעיר ואחדות העבודה' פועלי-ציון' (אלה האחרונים כבר היו מאוחדים) בשיבת הוועד הפועל הציוני בציריך, באוגוסט-ספטמבר 1947, בתגובה לדו"ח ולמסקנות של ועדת האומות המאוחדות' מאוגוסט 1947, וכן הודעת אידלסון באותה הישיבה בשם גופים אלה. בהצעות אלה (ראה להלן, נספח 3) נתבעת התנועה הציונית להציע לאומות המאוחדות לכוונן מנהלה בינלאומית לארץ-ישראל לתקופת מעבר שתוכל לעצ-מאות מלאה, ואשר הפעל 'עד להכרעה הסופית של האו"ם על המסטר המדיני. העקרונות המוצעים לפתרונה של 'שאלת ארץ-ישראל הם: 'זכות העם העברי לשוב לארץ-ישראל ולהשיג בה את עצמאותו המדינית', 'אי השתלטות', 'שלימות הארץ', 'שיתוף יהודי ערבי', ו'קביעת תקופת המעבר לקראת עצמאות מלאה. בתקופת המעבר והשלטון של 'המנהלה הבינלאומית', האזרחית והצבאית, 'תישמר זכות העליה וההתיישבות היהודית בכל חלקי הארץ, אולם בסמכות הסוכנות היהודית יהיו רק 'ארגון העליה והגהלתה' — דהיינו לא קביעת מכסתה; כן תוגשם תכנית הפיתוח על-ידי המנהלה הבינלאומית. על ממדי העלייה והיקפם בשנים אלה לא נאמר דבר. אולם האופייני ביותר הוא הסעיף האחרון בהצעות הקובע, כי 'הצורה הסופית של משטר ארץ-ישראל העצמאית תיקבע על ידי האסיפה הכללית של או"ם בתום תקופת המעבר לאחר מיא ומתן עם היהודים והערבים'.

גם ההצעות המשותפות של סוף 1947 לא קבעו, אפוא, כל דבר שהוא ביחס

לצורת המשטר המדיני ולקונסטיטוציה של העצמאות הנכספת. דבר מתמיה זה אירע לא מפאת התנאים הפוליטיים החיצוניים, או לא רק בגלל התנאים החיצוניים, ששררו באותה תקופה. יש לנו עדות מוסמכת לכך מפי אלעזר פראי, שפירש לנו את מעשה ההצעות המשותפות בקבעו, כי 'בציריך הושג רק הסכם לשעה — לשעת הישיבה, וכי 'המשכו של הסכם זה והרחבתו תלויים בשורה ראשונה "באחדות העבודה — פועלי-ציון"/ פראי קובע, כי איחוד השמאל בארץ הוא הכרח והשעה דוחקת אך הוא 'תלוי... באפשרות למצוא שפה משותפת... ביכולת לחיות חיים בצוותא לאורך ימים... בפרוגרמה... לאחר תקופת הזרות והפירוד הממושכת, שכן 'כדי להתקדם... נחוץ... שלא יהיו פירושים סותרים על משטרה הסופי של הארץ — שלא יהיה פירוש המניח אפשרות של שלטון חד-לאומי...⁴⁴ אכן, מזור הדבר להשאיר לאזים לקבוע את הצורה הסופית של המשטר, שעליה לא יכלו בעלי ההצעות המשותפות להגיע לכלל הסכם. בינואר 1948 נתקיימה ועידת האיחוד של מפ"ם, שבה נשתלבו כל בעלי ההצעות הנ"ל. אולם דבריו של פראי ערב האיחוד מוכיחים, כי לא פסקו ההבדלים האידיאולוגיים ובפרט חלוקי הדעות בשאלה המרכזית של התקופה כולה: משטרה המדיני הסופי של הארץ.

מבחינת נושאו ומטרתו של המאמר הזה מן הראוי לסכמו בשהי הערות: האחת, היסטורית-אנאליטית, בדבר רציפות ושינוי בתנועות הברתיות. גם בתנאים הכלתי רגילים של התקופה המתוארת, כאשר במרכז הועמדה בעיה אחת ומכרעת, והיא המשטר המדיני בארץ, ניצבו שלושת הטיפוסים התנועתיים השונים הגדונים לעיל על עמדותיהם ודרכי תגובתם המקובלות עליהם, והם ענו שלוש תשובות שונות, בהתאם למהותם ולמסורתם. הבדלים מהותיים אלה שנתגלו ונשתמרו תוך הוויכוח על המשטר המדיני ומתחת לנוסחאות הפשרה לצורכי השעה, עתידים היו לשוב ולתת את אותותיהם מאוחר יותר במפ"ם ובמבנה השמאל הציוני-סוציאליסטי בישראל בכללו.

הערה שניה לסיום, והוא ההזר היסטורי-פוליטי: דומה, כי לא תהיה זו הפרזה אם נקבע על יסוד האמור, כי הנתונים האובייקטיביים של הארץ ושל האיזור כולו אפשרו קליטת אוכלוסייה יהודית נוספת וגדולה לתועלת כל הצדדים, וכי האסון היהודי עשה את הפתרון הציוני להכרה חיים; הפתרונות המדיניים שהוצעו באופן רשמי עלידי ההסתדרות הציונית ועלידי גורמים יהודיים נכבדים היו גמישים ואפשרו דו-קיום בשלום לטובת ההמונים של שני העמים ולהעלאת רמת חיהם; אף הוצעו עלידי כל הצדדים בוויכוח המתואר בזה, ובמשך התקופה הנסקרת, פתרונות מדיניים שונים וגמישים שאפשרו פשרה. אך לא אתה גוברים, למרבה הצער, יצרי שלטון פוליטיים והשדנות גזעית על ההגיון. היתה דרך למנוע את 'הפורענות הגדולה' שירדה על המזרח התיכון, אך הבעיה היתה, וזאת לא הפעם הראשונה בהיסטוריה, מי ינצח: מידת התבונה והאפשרויות האובייקטיביות או תאוות הכוח, השדנות ויצרי הפחד.

44. א' פראי, 'מסקנות כלפי פנים', משמר, 29 בספטמבר 1947.

נספח I

הצעת מי יערי בישיבת הוועד הפועל המצומצם ביום 10.11.1942

יפרדות למדיניות הציונית
 אושרו בישיבת הוועד הפועל של הקבוץ הארצי השומר הצעיר בעין-המפרץ (28—29 באוקטובר 1942)

סדר העולם החדש, עם בוא הנצחון על יסודות השלום, הצדק והשוויון, לא ייחנן בלתי-אם תיפתר בו פתרון מוחלט שאלת חוסר-המולדת של העם העברי. אי לכך הננו דורשים:

- א. לפתוח את שערי ארץ-ישראל לעלייה היהודית.
- ב. לכונן בארץ-ישראל משטר מדיני, תחת פיקוח בינלאומי, אשר יעניק לסוכנות היהודית את הזכות לנהל את העלייה היהודית לפי מלוא כוח הקליטה של הארץ ובמידות ההולמות את מצוקת הגולה היהודית עם תום המלחמה.
- ג. להעניק לסוכנות היהודית את הזכות הדרושה לפיתוח הארץ ובניינה, לרבות יישובן של כל אדמות הממשלה ואדמות בלתי-נושבות לפי תכנית המכוונת לטובת שני העמים, אשר תאפשר התיישבות יהודית צפופה ופיתוח המשק הפלחי הערבי.
- ד. לכונן בארץ-ישראל אחרי המלחמה משטר, המיוסד על שוויון פוליטי לשני העמים, אשר יאפשר הגשמה מלאה ובלתי-מופרעת של הציונות ויצעיד את ארץ-ישראל לקראת עצמאות מדינית במסגרת של משטר דו-לאומי.
- ה. תוך כדי מלחמה בלתי-נרתעת להגשמת הציונות, כפתרון יחידי לשאלה היהודית, תתייצב התנועה הציונית בראש מלחמתה של הגולה היהודית להבטחת מלוא זכויותיהם האזרחיות והכלכליות של היהודים ולמשפט-צדק לרוצחים הפאשיסטיים.

נספח 2

החלטות הוועידה החמישית של מפא"י בכפר ויתקין, 25.10.1942

החלטות מדיניות

הוועידה מסתמכת על הנחות היסוד שנקבעו במצע המפלגה לוועידה החמישית של ההסתדרות לגבי האבקותנו המדינית בימי המלחמה ולקראת השלום, תביעתנו על עתידה של ארץ-ישראל ועתיד העם העברי בתוכה, ועמדתנו כלפי העם הערבי וגורמי ההכרעה הבין-לאומיים.

במסקנה ישירה מהנחות אלו מצטרפת הוועידה להחלטת הכינוס הכל-ציוני באמריקה, שנתקיים במאי 1942 (ועידת בילטמור), אשר בהתוותו את כיווני מאמציה

המדיניים של התנועה הציונית לקראת גמר המלחמה וסידור עניני העולם למחרתו קבע, כי

"סדר העולם החדש שיוקם עם בוא הנצחון של יסודות השלום, הצדק והשוויון לא יתכן בלתי אם תפתר בו שאלת חוסר המולדת של העם היהודי פתרון מוחלט".

והדרש :

„א. לפתוח את שערי הארץ לעליה יהודית.

ב. למסור לסוכנות היהודית את השלטון על העליה לארץ ולהעניק לה את כל הסמכות הדרושה לפיתוח הארץ ובנינה, לרבות פיתוח אדמות הבור הבלתי גושבות.

ג. לבנות את ארץ-ישראל כקומונוולט יהודית מעורה במבנה הדמוקרטי החדש של העולם".

הועידה מציינת את הנחת היסוד בדבר עמדתנו כלפי העם הערבי :

"אין אנחנו בונים את עתידנו על ביצולו או על נישולו של הזולת. אנחנו שבים אל מולדת עמנו לבנות בה את חיינו ואת עתידנו לא על חשבון זולתנו ולא לרעת זולתנו. אין אנו מנשלים אלא את השממה ואת העוובה.

עם ישראל מושיט ידו לעמי ערב לשם שיתוף-פעולה ועזרת-גומלין. הוא מכבד את חרותו ועצמאותו של כל עם והוא תובע לעצמו אותה הכרה בחירותו ובעצמאותו הוא. הוא מבקש להיות עם בין העמים ולא כנחין המבקש הסות, כי אם כעם שווה זכויות".

"ארצות מזרח הים התיכון זקוקות לעזרה למען פתח את עצמאותן ויש בידי העם העברי להושיט עזרה נאמנה. העם היהודי יתן יד להתלכדות גוש עמים במזרח, אם העמים הללו יכירו בזכותו המלאה של העם היהודי ומולדתו להנות מעצמאות ומחברות שוות זכויות. אולם לא תיכון פדרציה מזרחית על התעלמות ממצאותו של עם יהודי ומולדת יהודית".

"כל משטר אשר יקום — העצמאות היהודית צריך שתמצא בו את מקומה".
אחדות העבודה, ג (תש"ד)

נספח 3

הצעות השומר הצעיר האחרות העבודה פועלי-ציון בוועד הפועל הציוני

מסקנות ועדת האומות המאוחדות

א

- לאחר עיון ראשון במסקנות ועדת האומות המאוחדות רואה הוועד הפועל לציון :
1. עם הצגת עניני ארץ-ישראל על הבמה הבינלאומית נוסף גורם רבי-ערך להמשך היאבקותו של העם היהודי על תקומתו הלאומית והמדינית.
 2. בהשעימה את ההישג הזה חייבת התנועה הציונית, לזכור, כי סיכומים והצעות,

- אפילו הם חיוביים בחלקם, ערכם הממשי ייבחן לאור התכרעה-למעשה והנכונות לבצעם על-ידי הגורמים הבינלאומיים הקובעים.
3. על-כן נתבעים התנועה הציונית ומוסדותיה לא להרפות מהמאמץ המתוח להמשך מפעל הבניין ומההיאבקות יום-יום נגד משטר החיסול והדיכוי של "הספר הלבן", אשר גם אם נפגע על-ידי מסקנות הוועדה, הרי הוא עדיין עומד בתוקפו.
4. הוועד הפועל קובע שהתנועה הציונית עומדת, כאו כן עתה, על בסיס שלימותה של הארץ וזכויות העם היהודי לעלות אליה ולפתחה, ללא הגבלות, לטובת העם היהודי החוזר למולדתו והעם הערבי היושב בה.

ב

הוועד הפועל מציין את החיוב שבהנחות המוסכמות על ידי הוועדה כולה : את ביטול המאנדאט הבריטי ; החתירה לקראת עצמאות הארץ ; אחריות או"ם לתנהלת הארץ בתקופת-המעבר ; אחדות הכלכלית של הארץ ; הבטחת הדימוי-קראטיה וזכויות כל תושבי הארץ, ללא הבדל והפלייה ; את עקרונות השלום ביחסים בין היהודים והערבים ובין הארץ והארצות השכנות.

עם זה דוחה הוועד הפועל את ההגחה המוטעית של הרוב, שארץ-ישראל לא תוכל לפתור את השאלה היהודית בכללה. הוועד הפועל קובע : ארץ-ישראל הוכיחה את יכולתה לקלוט את כל היהודים הזקוקים לה והיא מולדתו של העם היהודי.

ג

הוועד הפועל מציין את החיוב שבכמה מסקנות הרוב שבועדה, בלי שיזדהה אתן בכללן :

הכרה בזכות העם היהודי לעצמאות לאומית ומדינית ; ההצעה בדבר האחדות הכלכלית של הארץ ; עלייה בתקופת המעבר ומתן סמכות לסוכנות היהודית לאיר-גוזה ; ביטול חוקי הקרקע הגזעיים, אומנם בחלק של הארץ בלבד ; חופש העלייה לפחות באזורים היהודיים.

עם זה אין הוועד הפועל יכול לקבל את הצעות הרוב שבועדה בגלל הטעמים העיקריים הבאים :

1. חלוקת הארץ קשורה בהצבה מלאכותית של גבולות מדיניים קבועים, המערערים את הבטחון והיא מצמצמת את שטח בניינו של הבית הלאומי היהודי.
2. החלוקה עשויה לייצב את הפירוד היהודי-ערבי.
3. החלוקה מכניסה את הארץ לסבך של בעיות כלכליות, מדיניות וצבאיות, אשר אין בכוחה לעמוד בהן.

ד

הוועד הפועל דוחה את הצעת המיעוט שבועדה, עם ראותו כמה נקודות עקרוניות חיוביות בה, כגון :

הכרה באפשרות של שיתוף יהודי-ערבי ; הכרה, שניתן לספק את שאיפותיהם הלאומיות של שני העמים במסגרת ארץ-ישראל השלמה ; הודייה, אומנם עקרונית

בלבד, בשיווי זכויותיו של העם היהודי עם העם הערבי. הוועד הפועל דחה את מסקנות המיעוט בוועדה. הוא מתריע בייחוד על הצעות אלה:

1. קביעת דפוסיים קונסטרוציוניים, שאין בהם כדי להבטיח שוויון למעשה ליהודים והדנים אותם למעמד של מיעוט לאומי לצמיתות.
2. תחומים טריטוריאליים הפוגעים בצרכים החינוכיים של ההתיישבות היהודית ושל פיתוח הארץ בכללה.
3. אי-הבטחת עלייה יהודית בתקופת-המעבר ובמיוחד לאהר סיגמה.

הפתרון המדיני

התנועה הציונית מציעה לאומות המאוחדות לפתור את שאלה ארץ-ישראל על יסוד ההנחות והמסקנות הבאות:

א

1. הכרת זכות העם העברי לשוב לארץ-ישראל ולהשיג בה את עצמאות המדינית.
2. הקמת משטר, אשר ייכון על בסיס של אי-השתלטות הדדית ושוויון בין העם היהודי החוזר לארצו והעם הערבי היושב בה.
3. שלימות הארץ.
4. הגברת השיתוף היהודי-ערבי.
5. הכשרת הארץ לעצמאות מלאה.
6. קביעת תקופת-מעבר לקראת עצמאות מלאה.

ב

בתקופת המעבר:

1. יוחלפו השלטונות והכוחות הבריטיים בארץ במנהלה בינלאומית — אזרחית וצבאית — ועלייה מועצה יהודית-ערבית פאריטיטית, שיתקיימו עד להכרעה סופית של האו"ם על המשטר המדיני.
2. זכות העלייה וההתיישבות היהודית תישמר בכל חלקי הארץ.
3. ארגון העלייה והנהלתה יהיו בסמכות המזכנות היהודית.
4. תוגשם תכנית של פיתוח הארץ לטובת האוכלוסייה הקיימת ולקליטת העלייה.
5. יובטח מימון בינלאומי של מפעל הפיתוח הכללי והעלייה וההתיישבות היהודית.

ג

1. הצורה הסופית של משטר ארץ-ישראל העצמאית תיקבע על ידי האסיפה הכללית של או"ם כתום תקופת-המעבר ולאחר מיאיומתן עם היהודים והערבים.

הודעת השומר הצעיר האחדות העבודה — פועלי-ציון בעניין ההנהלה

(נמסרה על-ידי י. אידלסון)

סיעות השומר הצעיר ואחדות העבודה פועלי-ציון בוועד הפועל הציוני רואות צורך להביא לידי ביטוי את התנגדותן לקר-פעולתה של ההנהלה הנוכחית, בייחוד בשטחים הבאים:

- א. בניגוד להחלטת הקונגרס הציוני נטלה ההנהלה בידיה יוזמה למען החלוקה.
- ב. ההנהלה לא ביקשה דרכים להסכם יהודי-ערבי במסגרת של ארץ-ישראל בלתי-מתחלקת.
- ג. ההנהלה לא הסיקה את המסקנות המדיניות הדרושות מעמדת נציגי ברית-המועצות והממשלות הדימוקראטיות-עממיות בדיון הארצישראלי באירגון האומות המאוחדות.
- ד. ההנהלה נהגה בהססנות וטשטוש לגבי הדרכת המאבק התמימי וארגון היישוב העברי בארץ נגד ביצוע מדיניות 'הספר הלבן'.
- ה. ההנהלה לא גייסה בעוד מועד את מלוא כוחה של התנועה הציונית והיתה חסרת שיטה במלחמה נגד המעשים הפרובוקאטיביים של קבוצות-הטירור ומניעת השתלטותן ברחוב היהודי.
- ו. ההנהלה הקיימת אינה מייצגת את כל מפלגות הפועלים בארץ-ישראל, אלא היא קואליציה של מפלגת פועלים אחת עם הימין הציוני.